

Anna Żelazna
Jacek Witkowski

Wybrane aspekty zarządzania zrównoważonym rozwojem

MONOGRAFIE

Wybrane aspekty zarządzania zrównoważonym rozwojem

Monografie – Politechnika Lubelska

Politechnika Lubelska
Wydział Zarządzania
ul. Nadbystrzycka 38
20-618 Lublin

Jacek Witkowski
Anna Żelazna

Wybrane aspekty zarządzania zrównoważonym rozwojem

Wydawnictwo
Politechniki Lubelskiej

Lublin 2021

Recenzent:
dr inż. Agnieszka Bojanowska, Politechnika Lubelska

Publikacja wydana za zgodą Rektora Politechniki Lubelskiej

© Copyright by Politechnika Lubelska 2021

ISBN: 978-83-7947-503-2

Wydawca: Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej
www.biblioteka.pollub.pl/wydawnictwa
ul. Nadbystrzycka 36C, 20-618 Lublin
tel. (81) 538-46-59

Druk: Soft Vision Mariusz Rajski
www.printone.pl

Elektroniczna wersja książki dostępna w Bibliotece Cyfrowej PL www.bc.pollub.pl
Książka udostępniona jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)
Nakład: 50 egz.

Spis treści:

Wstęp.....	11
I. Studia literaturowo-dokumentalne.....	14
1. Wprowadzenie do problematyki rozwoju zrównoważonego.....	14
1.1. Geneza i pojęcie rozwoju zrównoważonego.....	14
1.2. Rozwój zrównoważony w dokumentach międzynarodowych i polskich.....	17
1.2.1. Organizacja Narodów Zjednoczonych.....	17
1.2.2. Unia Europejska.....	19
1.2.3. Polska.....	21
1.3. Wskaźniki rozwoju zrównoważonego.....	24
2. Instrumenty zarządzania rozwojem zrównoważonym na poziomie lokalnym w Polsce.....	29
2.1. Podstawy prawne.....	29
2.2. Instrumenty zarządzania rozwojem zrównoważonym w gminie....	30
2.2.1. Instrumenty planistyczne.....	30
2.2.2. Instrumenty fiskalne.....	35
2.2.3. Wybrane instrumenty prawno-administracyjne.....	38
3. Wybrane koncepcje powiązane z ideą rozwoju zrównoważonego.....	43
3.1. Idea ekologii.....	43
3.2. Koncepcja gospodarki cyrkularnej.....	46
3.3. <i>Sharing economy</i>	50
3.4. <i>Industry 5.0</i>	53
4. Odpowiedzialność w biznesie za prowadzoną działalność.....	58
4.1. Istota i zakres odpowiedzialności współczesnych podmiotów.....	58
4.2. Zmiany w postrzeganiu odpowiedzialności za prowadzoną działalność w biznesie.....	62
4.3. Modele odpowiedzialności biznesu w procesie zarządzania.....	64
4.4. Narzędzia społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw.....	72
II. Część badawcza.....	74
5. Wybrane aspekty zarządzania środowiskiem na poziomie lokalnym na przykładzie gmin województwa lubelskiego.....	74
5.1. Zakres, metodyka i cel badania.....	74
5.2. Wyniki badania.....	75
5.3. Dyskusja.....	80
5.4. Wnioski.....	84

6. Zrównoważona konsumpcja w ujęciu ekonomicznym, społecznym i ekologicznym	86
6.1. Nowe trendy w konsumpcji.....	86
6.2. Oznaczenia produktów charakteryzujące się rozpoznawalnością w Polsce	90
6.3. Rozpoznawalność znaków przez konsumentów w Polsce – wyniki badań.....	101
Zakończenie.....	107
Bibliografia.....	109

Wybrane aspekty zarządzania zrównoważonym rozwojem

Streszczenie

Tematem pracy jest zarządzanie zrównoważonym rozwojem, które rozpatrywane jest w kontekście działań oraz decyzji podejmowanych przez trzy grupy podmiotów. Pierwszą grupę stanowią samorządy terytorialne zarządzające najmniejszymi terytorialnie jednostkami administracyjnymi w Polsce, czyli gminami. Druga grupa to konsumenci, którzy poprzez podejmowane na co dzień decyzje dotyczące zakupów dóbr i usług oraz związane z tym postawy wpływają na zachowania producentów i sprzedawców, wyznaczając nowe trendy w zakresie rodzajów oferowanych wyrobów oraz metod ich sprzedaży. Oczekiwania nabywców wobec sfery podażowej oddziałują na same przedsiębiorstwa, których określone zachowania podporządkowane idei społecznej odpowiedzialności są także przedmiotem niniejszego opracowania.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju narodziła się mniej więcej w drugiej połowie lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku, kiedy to światło dzienne ujrzały pewne ważne dokumenty opracowane pod auspicjami ONZ i w których zawarto nowe paradygmaty rozwoju społeczno-gospodarczego, jednak przesłanki ku temu pojawiały się już wcześniej wraz z dojrzewającą świadomością postępującej degradacji środowiska naturalnego, będącej kosztem niekontrolowanego i często nazbyt żywiołowego rozwoju produkcji oraz konsumpcjonizmu. W początkowej części pracy przedstawiono oraz pokrótce omówiono te najbardziej newralgiczne międzynarodowe opracowania, zwracając uwagę na pewną ewolucję w procesie dochodzenia do rozwiązań, które w dniu dzisiejszym są już przyjmowane jako coś oczywistego i niezbędnego.

W części poświęconej zarządzaniu rozwojem lokalnym zwrócono uwagę na dość obszerne już kompetencje władz lokalnych w Polsce pozwalające z większą skutecznością niż kiedyś łączyć rozwój społeczno-ekonomiczny z ochroną środowiska i przyrody oraz poprawą szerszej rozumianej jakości życia mieszkańców. Dla zilustrowania tego, w jakim stopniu urzędnicy lokalni korzystają z tych uprawnień oraz jakie to niesie ze sobą efekty dla gospodarki i środowiska przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych na grupie kilkudziesięciu wójtów zarządzających gminami w województwie lubelskim. W konkluzji stwierdzono zwiększające się zainteresowanie samorządowców rozwiązaniami sprzyjającymi zrównoważonemu rozwojowi obszarów wiejskich, ale jednocześnie wskazano na pewne występujące w tym względzie niekorzystne zjawiska i zagrożenia.

Kolejnym istotnym wątkiem poruszonym w monografii jest kwestia społecznej odpowiedzialności w biznesie. Zwraca się tu uwagę między innymi na zachodzące na przestrzeni wielu lat zmiany w sposobie postrzegania odpowiedzialności za prowadzoną działalność biznesową. W ostatnich latach zaznacza się trend do uwzględniania dobra, opinii oraz potrzeb różnych grup interesariuszy, w tym

pracowników oraz konsumentów, często ponad inne wartości, co niejako zmusza podmioty gospodarcze do wprowadzania komponentu odpowiedzialności do procesów zarządzania. O ile w tradycyjnym ujęciu reprezentowanym zwłaszcza przez Milтона Friedmana kładziono nacisk przede wszystkim na efektywność, o tyle najczęściej przywoływany model społecznej odpowiedzialności Archiego B. Carrola pozwala już na prymat względów etycznych i prawnych ponad ekonomicznymi, a dodatkowo w literaturze z przełomu wieków XX i XXI silniej akcentuje się ekologiczny aspekt tej odpowiedzialności.

Również osoby zgłaszające popyt na wyroby mają możliwość przyczyniania się do upowszechniania wzorców zachowania zgodnych z koncepcją ZR poprzez świadomy wybór produktów o markach przyjaznych środowisku. Zrównoważona konsumpcja wymaga jednak znajomości odpowiednich znaków czy etykiet. Na podstawie badania przeprowadzonego na obszernej próbie respondentów stwierdzono częste występowanie korelacji pomiędzy rozpoznawalnością poszczególnych znaków potwierdzających ekologiczność a takimi cechami populacji konsumenckiej, jak: płeć, wiek, wykształcenie oraz dochód.

Jedną z części pracy poświęcono ideom powiązanim ze zrównoważonym rozwojem, a mianowicie ekologizmowi i gospodarce cyrkularnej. Zostało podkreślone, że ekologizm jako ruch o wymiarze politycznym stanowi wyraz przeciwstawienia się dotychczasowemu podejściu podmiotów władzy do kwestii ochrony środowiska oraz niekontrolowanemu rozwojowi gospodarczemu, który zagraża egzystencji ludzkości. Koncepcja gospodarki cyrkularnej została przedstawiona nie tylko jako relatywnie nowy sposób myślenia obecny zarówno w literaturze przedmiotu jak i poglądach coraz większej liczby osób, ale również jako element spójnych strategii, opracowywanych przykładowo na forum Unii Europejskiej. Ponadto, jako zagadnienia tematycznie bliskie istocie zrównoważonego rozwoju omówiono tzw. ekonomię współdzielenia oraz ideę Przemysłu 5.0.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, gospodarka cyrkularna, gminy, społeczna odpowiedzialność biznesu, zrównoważona konsumpcja.

Selected aspects of sustainable development management

Abstract

The topic of the work is sustainable development management, which is considered in the context of activities and decisions made by three groups of entities. The first group consists of local governments managing the smallest territorially administrative units in Poland, i.e. communes. The second group consists of consumers who, through their daily decisions regarding the purchase of goods and services and attitudes related to it, influence the behavior of producers and sellers, setting new trends in the types of products offered and methods of selling them. The expectations of buyers towards the supply sphere affect the enterprises themselves, whose specific behaviors subordinated to the idea of social responsibility are also the subject of this study.

The concept of sustainable development was born in the second half of the 1980s, when some important documents developed under the auspices of the United Nations saw the light of day and in which new paradigms of socio-economic development were included, but the premises for this had already appeared earlier along with the maturing awareness of the progressing degradation of the natural environment, which is the cost of uncontrolled and often too vigorous development of production and consumerism. In the initial part of the work, the most critical international documents were presented and briefly discussed, paying attention to a certain evolution in the process of arriving at solutions that are already accepted today as something obvious and necessary.

In the part devoted to local development management, attention was drawn to the quite extensive competences of local authorities in Poland, which allow more effective than before to combine socio-economic development with environmental and nature protection, and to improve the quality of life of the inhabitants in a broader sense. To illustrate the extent to which local officials use these rights and the effects it has on the economy and the environment, the results of research carried out on a group of several dozen heads of municipalities managing communes in the Lubelskie Voivodeship are presented. In conclusion, it was stated that local government officials were increasingly interested in solutions favoring the sustainable development of rural areas, but at the same time indicated some unfavorable phenomena and threats in this respect.

Another important topic discussed in the monograph is the issue of corporate social responsibility. Attention is drawn here to, among other things, the changes in the perception of responsibility for business activity that have been taking place over the years. In recent years, there has been a trend for potential employees and consumers to prefer social values, which in a way forces economic entities

to introduce the component of responsibility into management processes. While in the traditional approach, especially represented by Milton Friedman, the emphasis was primarily on efficiency, the most frequently cited model of Archie Carroll's social responsibility allows for the primacy of ethical and legal considerations over economic, and in the literature from the turn of the twentieth and twenty-first centuries more strongly the ecological aspect of this responsibility is emphasized.

Also, people reporting a demand for products have the opportunity to contribute to the dissemination of behavior patterns in line with the sustainable development concept through a conscious choice of products with environmentally friendly brands. Sustainable consumption, however, requires knowledge of the appropriate signs and labels. Based on a survey conducted on a large sample of respondents, frequent correlation was found between the recognition of individual signs confirming environmental performance and such features of the consumer population as: gender, age, education and income.

One part of the work is devoted to ideas related to sustainable development, namely environmentalism and circular economy. It was emphasized that environmentalism, as a movement with a political dimension, is an expression of opposition to the current approach of government entities to the issue of environmental protection and uncontrolled economic development that threatens the existence of humanity. The concept of circular economy has been presented not only as a relatively new way of thinking present both in the literature on this subject and in the views of an increasing number of people, but also as an element of coherent strategies, developed, for example, at the forum of the European Union. Moreover, the so-called the sharing economy and the idea of Industry 5.0.

Keywords: sustainable development, circular economy, communes, corporate social responsibility, sustainable consumption.

Wstęp

Idea zrównoważonego rozwoju stała się w ostatnim ćwierćwieczu jedną z wiodących koncepcji, w której największą wagę przywiązuje się do kwestii jednoczesnej realizacji celów społecznych, gospodarczych i ekonomicznych rozwoju człowieka i otaczającego go świata. Ogromne zainteresowanie nowym paradygmatem rozwoju nie ogranicza się tylko do wymiaru teoretycznego, gdzie mamy do czynienia z rosnącą liczą rozmaitych publikacji poświęconych temu zagadnieniu, ale także wyraża się powszechnym charakterem prób implementacji nowych rozwiązań do codziennego życia na różnych poziomach funkcjonowania społeczeństw i organizacji.

W niniejszej publikacji zagadnienie zrównoważonego rozwoju zostało przedstawione w kontekście zarządzania rozwojem lokalnym, jak również codziennych decyzji podejmowanych przez konsumentów. W pierwszym przypadku chodzi o oddziaływanie samorządów lokalnych, które poprzez dostępne narzędzia i kompetencje próbują wpływać na przebieg procesów społeczno-gospodarczych zachodzących w obrębie najmniejszej terytorialnie jednostki administracyjnej tj. gminy. Temat działań podejmowanych przez urzędników najniższego szczebla samorządowego w Polsce na rzecz rozwoju zrównoważonego jest rozwijany mniej więcej od początku lat dwutysięcznych, a dużą rolę odegrały tu prace Stefana Kozłowskiego poświęcone ekorozwojowi gmin województwa lubelskiego. Obecnie po upływie kilkunastu lat mamy do czynienia z sytuacją, w której niemal każda gmina w Polsce przynajmniej teoretycznie próbuje realizować jakąś strategię opartą o zasady rozwoju zrównoważonego bądź bliską temu ideę ekorozwoju. Trzeba przyznać, że temu wzmożonemu zainteresowaniu ze strony gminnych władz samorządowych sprzyja nie tylko ogólny klimat, w ostatnim czasie bardzo korzystny dla realizacji rozmaitych przedsięwzięć służących poprawie jakości życia, ale również zmiany w ustawodawstwie, które dają do ręki lokalnym magistratom kolejne instrumenty realnego wpływu zarówno na procesy społeczno-ekonomiczne, które zachodzą w najmniejszych terytorialnie jednostkach administracyjnych jak również kondycję środowiska przyrodniczego, którego dobry stan stanowi niepodważalny fundament rozwoju zrównoważonego.

Drugim omawianym aspektem zrównoważonego rozwoju jest przywiązanie do tej idei i respektowanie jej wymogów przy podejmowaniu codziennych decyzji konsumenckich.

Zrównoważony rozwój, humanocentryczność i odporność to cechy charakterystyczne Przemysłu 5.0, które obecnie są wskazywane jako konieczne, aby przemysł europejski pozostał istotny, konkurencyjny i dostosowany do przyszłości. Zmiany klimatyczne doprowadzają do sytuacji, w której niezbędne jest podejmowanie coraz to nowych inicjatyw niezbędnych do ograniczania negatywnego wpływu obecnych pokoleń na ziemię. Pandemia Covid-19 wywarła silny wpływ na produkcję w różnych sektorach przemysłu.

Dyskusja nad koniecznością przejścia z Przemysłu 4.0 do Przemysłu 5.0 trwa, a argumenty w kontekście zmian stają się coraz mocniej akceptowane. Podczas gdy paradygmat Przemysłu 4.0 był napędzany przede wszystkim przez potencjał nowych technologii w zakresie poprawy wydajności i produktywności, Przemysł 5.0 jest napędzany przez pojawiające się zmiany społeczne i realia. Przemysł 5.0 koncentruje się na technologiach i innowacjach jako niezbędnych elementach przejścia do nowego paradygmatu przemysłowego, w którym przemysł europejski jest coraz bardziej odporny i dostosowuje się do nowej rzeczywistości społecznej, w której produkcja musi respektować granice naszej planety, a dobrobyt pracowników przemysłu znajduje się w centrum procesu produkcyjnego.

Jednocześnie rosnąca świadomość społeczeństwa w zakresie konieczności dbania o środowisko, ograniczania zużycia zasobów, które są wyczerpywalne, przyczynia się do podejmowania działań, które zmieniają trendy i schematy w codziennym życiu.

Zrównoważona konsumpcja, świadoma i odpowiedzialna, rozpoznawalność znaków potwierdzających jakość i ekologiczny charakter dóbr, to trendy, które mocno odzwierciedlają zachodzące zmiany we współczesnych gospodarstwach domowych.

Sharing economy przejawia się zupełnie nowym sposobem postrzegania wykorzystywanych dóbr i usług. Co charakterystyczne, wykorzystywanie dóbr wspomagane szybką komunikacją poprzez Internet, zapewnia zaspokajanie potrzeb bez konieczności nabywania produktów na własność. Naprzeciw tym trendom i oczekiwaniom po stronie popytu wychodzą podmioty prowadzące działalność gospodarczą. Wprowadzając zasady społecznej odpowiedzialności i czyniąc z nich fundament działalności, przyczyniają się do zmiany roli i funkcji współczesnych podmiotów. Przyczynianie się do zrównoważonego rozwoju i generowanie korzyści finansowych w poszanowaniu wszystkich grup interesariuszy, to szansa na długotrwałe funkcjonowanie na rynku i pozyskiwanie najlepszych pracowników.

Praca składa się z sześciu rozdziałów. W pierwszym z nich zostały omówione podstawy koncepcji zrównoważonego rozwoju z uwzględnieniem jej genezy oraz umocowania w najważniejszych dokumentach krajowych i międzynarodowych, w których zapisano między innymi najważniejsze regulacje i wytyczne dla podmiotów zarządzających. Przedstawiono w nim ponadto listę wskaźników stosowanych dla oceny stopnia realizacji idei zrównoważonego rozwoju.

W kolejnej, drugiej części przeprowadzono dyskusję możliwości wdrażania zasad ZR na terenie gmin w Polsce przez podmioty najniższego szczebla samorządowego w oparciu o dostępne instrumenty oraz kompetencje wynikające wprost z aktualnie obowiązujących przepisów prawa. W polskim ustawodawstwie do najważniejszych aktów prawnych, w których reguluje się te kwestie, należą: ustawa o samorządzie lokalnym, ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawa o podatku rolnym, ustawa o podatku leśnym, ustawa o podatkach i opłatach lokalnych, ustawa o ochronie przyrody oraz

ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (zwana ustawą o ocenie oddziaływania na środowisko).

Rozdział trzeci poświęcono ideom powiązanim ze zrównoważonym rozwojem, a mianowicie ekologizmowi oraz gospodarce cyrkularnej. Przedstawiono zarówno genezę obu koncepcji, jak również ich istotę oraz najważniejsze postulaty. W przypadku ekologizmu uwypuklono w szczególności wymiar polityczny tego zjawiska, co jest zgodne z jego specyfiką wyrażającą się tym, iż stanowi on wyraz swoistego oddolnego buntu wobec dotychczasowego podejścia podmiotów na różnych szczeblach władzy do kwestii związanych z ochroną środowiska oraz negatywnym oddziaływaniem niekontrolowanego rozwoju gospodarczego na otoczenie człowieka. Z kolei w odniesieniu do koncepcji gospodarki cyrkularnej zwrócono uwagę między innymi na to, że zaczyna być ona traktowana przez oficjalne czynniki polityczne jako spójna strategia, co widać chociażby na przykładzie rozwiązań wypracowywanych na forum Unii Europejskiej. Omówione zostały także ekonomia współdzielenia oraz idea Przemysłu 5.0.

W rozdziale czwartym zaprezentowany materiał ukazuje sposoby realizacji i wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach poprzez społecznie odpowiedzialne zarządzanie nimi.

W części empirycznej zaprezentowano wyniki przeprowadzonych badań. Jako swoistą ilustrację stopnia wykorzystania przynajmniej części ze wzmiankowanych wcześniej uprawnień samorządów dla realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju, a zwłaszcza kluczowego w tym kontekście prawidłowego zarządzania zasobami środowiska, w rozdziale piątym przedstawiono wyniki badania przeprowadzonego w grupie kilkudziesięciu wójtów zarządzających gminami w województwie lubelskim z lokalizacją obszarów chronionych programem Natura 2000. Tereny chronione w ramach europejskiej sieci ekologicznej stanowią istotny odsetek całkowitej powierzchni wielu gmin w Polsce, a respektowanie ich wymogów ochronnych jest bez wątpienia warunkiem sine qua non do tego, aby można było mówić o rzeczywistym wdrażaniu zasad ZR na poziomie lokalnym. W rozdziale szóstym omówione zostały nowe trendy wpisujące się w zrównoważone podejście gospodarstw domowych do konsumpcji. Ponadto zaprezentowane zostały oznaczenia rozpoznawane przez konsumentów w Polsce na produktach oraz omówione zostały badania w tym zakresie wykonane w roku 2012 oraz powtórzone w roku 2020 na reprezentatywnej próbie 1000 osób w Polsce.

I. Studia literaturowo-dokumentalne

1. Wprowadzenie do problematyki zrównoważonego rozwoju

1.1. Geneza i pojęcie zrównoważonego rozwoju

Na przestrzeni wieków rozwój gospodarczy był traktowany jako cel sam w sobie. Skutki działań podporządkowanych priorytetom ekonomicznym najczęściej nie były brane pod uwagę, co owocowało niekorzystnymi zjawiskami w sferze społecznej, takimi jak choćby wyzysk pracowników, ale także szkodliwymi zmianami w środowisku naturalnym, którego elementy traktowano niemal wyłącznie jako potencjalne czynniki wytwórcze. Dopiero w drugiej połowie dwudziestego wieku zaczęto powszechniej dostrzegać problem degradacji środowiska przyrodniczego.

Debatę nad zrównoważonym rozwojem oraz jego uwarunkowaniami poprzedził wieloletni dyskurs na temat innej, pokrewnej mu idei, a mianowicie ekorozwoju. Sam termin „ekorozwój” pojawił się po raz pierwszy w dokumentach konferencji „Środowisko i Człowiek” zorganizowanej w 1972 roku w Sztokholmie jako alternatywa wobec istniejących koncepcji rozwoju społeczno-gospodarczego. Konkluzje z tamtego spotkania, takie jak na przykład konieczność wypracowania strategii rozwoju pozwalającej racjonalnie wykorzystywać lokalne zasoby w rolnictwie krajów Trzeciego Świata czy też brak możliwości nieograniczonego rozwoju gospodarczego, zostały jednak już wcześniej zapowiedziane raportem U Thanta „Człowiek i Środowisko”, który został upubliczniony trzy lata wcześniej¹.

Przyjmuje się, że dla narodzin koncepcji zrównoważonego rozwoju w obecnym kształcie szczególnie znaczenie miały dwa wydarzenia, a mianowicie opublikowanie w 1987 roku dokumentu pod tytułem *Our Common Future* nazywanego także Raportem Brundtland oraz zorganizowanie II Konferencji ONZ pt. „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro w 1992 roku, której najważniejszym efektem było opracowanie tzw. Deklaracji z Rio, zawierającej zasady, jakimi powinny kierować się rządy państw. W pierwszym z wymienionych tekstów zrównoważony rozwój został określony jako spełniający potrzeby obecnego pokolenia bez uszczerbku dla zdolności przyszłych pokoleń do zaspokajania własnych potrzeb. Zwrócono uwagę, że w sposób priorytetowy powinny być traktowane potrzeby

¹A. Płachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia Economics” 2011, 5 (17), s. 240–241.

ubogich oraz że zdolności środowiska do zaspokajania potrzeb są ograniczane przez stan technologii i organizacji społecznej. Jak podkreślono, integracja polityk środowiskowych oraz strategii rozwoju powinna następować we wszystkich krajach niezależnie od poziomu ich rozwoju i bogactwa². Podobnie w raporcie opracowanym po konferencji w Rio de Janeiro mówi się o sprawiedliwym zaspokajaniu potrzeb rozwojowych i środowiskowych obecnych i przyszłych pokoleń a także o tym, że ochrona środowiska stanowi integralną część rozwoju zrównoważonego i nie może być rozpatrywana w oderwaniu od niego³.

Definicje sformułowane na przełomie lat 80. i 90. XX wieku nie dawały jednak jednoznacznej odpowiedzi na pytanie co tak naprawdę powinno być podtrzymywane (ang. *sustain*) i pozwalały na dość szerokie rozumienie tego czym jest sam rozwój zrównoważony. Rada ds. Zrównoważonego Rozwoju Narodowej Akademii Nauk Stanów Zjednoczonych podjęła pod koniec lat 90-tych próbę uporządkowania rozrastającej się literatury na ten temat. W opracowaniu *Our Common Journey: A Transition toward Sustainability* pod nagłówkiem „co należy podtrzymywać” zidentyfikowano trzy główne kategorie, a mianowicie: przyrodę, systemy podtrzymywania życia i społeczeństwo, jak również w ramach każdej z nich kategorie pośrednie, takie jak Ziemia, środowisko czy kultury. Na kanwie analizy rozmaitych publikacji pojawiających się po Raporcie Brundtland członkowie Rady stwierdzili, że ich autorzy kładli nacisk przeważnie na systemy podtrzymywania życia upatrując w przyrodzie lub środowisku źródła usług służących utylitarnemu wsparciu życia ludzkiego. Z drugiej strony w niektórych pracach poświęconych zrównoważonemu rozwojowi doceniano przyrodę ze względu na jej wartość wewnętrzną, a nie przydatność dla ludzi. Odnotowano również na przestrzeni lat pewną ewolucję w sposobie podejścia do idei rozwoju zrównoważonego. O ile we wczesnej literaturze akcentowano rozwój ekonomiczny z uwzględnieniem sektorów zapewniających zatrudnienie, pożądany poziom konsumpcji oraz zdrowie, o tyle później uwaga została przeniesiona na rozwój człowieka oraz takie wartości i cele z nim związane jak wydłużenie życia, edukacja, równość i możliwości⁴.

W wyniku toczącej się dyskusji ostatecznie wyodrębniono trzy główne aspekty zrównoważonego rozwoju, tj. ekonomiczny, środowiskowy i społeczny wraz z ich głównymi celami (tabela 1, patrz s. 17). Cele te są jednak wielowymiarowe, co nakazuje podnieść kwestię w jaki sposób zrównoważyć je oraz w jaki sposób oceniać sukcesy lub porażki w ich realizacji. Realizacja jednych może pociągać za sobą zmiany utrudniające realizację innych (np. odpowiednie zaopatrzenie

² Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, [13.05.2020].

³ Report of the United Nations Conference on Environment and Development, A/Conf.151/26 (vol. I), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf [15.05.2020].

⁴ R. W. Kates, T. M. Parris, A. A. Leiserovitz, *What is sustainable development? Goals, Indicators, Values, and Practice*, „Environment: Science and Policy for Sustainable Development” 2005, vol. 47, 3, s. 11.

w żywność i wodę wymaga zmian w użytkowaniu gruntów zmniejszających różnorodność biologiczną itd.) Tak więc, nowe zasady sugerują przyjęcie nowych wytycznych co do samego procesu rozwoju. Oryginalna idea rozwoju opierała się na prostym przejściu od tradycyjnego do nowoczesnego społeczeństwa masowej konsumpcji. W tych ramach powstało napięcie między promowaniem wzrostu gospodarczego a sprawiedliwym zaspokajaniem podstawowych potrzeb. Rozwój, jaki miał miejsce w ciągu ostatniego półwiecza, był niesprawiedliwy i miał coraz większy negatywny wpływ na środowisko. Mechanizmy rynkowe nie działają skutecznie w celu zachowania kapitału naturalnego, ale mają tendencję do jego wyczerpywania i degradacji, a ochrona tego kapitału ma zasadnicze znaczenie dla zrównoważonej produkcji gospodarczej i równości międzypokoleniowej⁵. Kapitał naturalny czyli to czego nie wytworzył człowiek, a co jest wykorzystywane w rozmaitych procesach (m. in. samopodtrzymujące się ekosystemy, surowce mineralne, drewno, energia odnawialna) powinien pozostawać w stanie nienaruszonym. Z punktu widzenia operacyjnego należałoby dążyć do tego poprzez⁶:

1. Ograniczanie skali ludzkiego wpływu na zasoby naturalne do poziomu, który nie jest optymalny, ale pozwala utrzymywać ich stałą wartość.

2. Przetwarzanie zasobów w taki sposób, aby oparty na nich postęp technologiczny zwiększał ich wydajność, ale nie stopień ich zużycia.

3. Wykorzystywanie odnawialnego kapitału naturalnego w sposób zapewniający maksymalny zysk, ale z pozostawieniem odpowiedniej jego ilości i nie dopuszczeniem do całkowitego zużycia, co ma znaczenie szczególnie w obliczu utraty zasobów nieodnawialnych.

Aby sprostać wyzwaniom zrównoważonego rozwoju, polityka strategiczna i mechanizmy planowania muszą stać się bardziej partycypacyjne, zintegrowane i elastyczne. Należy je wypracowywać w drodze procesów uczenia się, w których informacje o postępach w kierunku zrównoważonego rozwoju lub braku postępu są wykorzystywane konstruktywnie do zmiany mechanizmu i środków realizacji celów. Należy przy tym unikać podejść sztywnych, znormalizowanych lub planowych oraz przyjmowania do realizacji nierealistycznych działań, które mają niewielkie szanse na wdrożenie. Zamiast tego istnieje pilna potrzeba strategicznego podejścia do zrównoważonego rozwoju na poziomie krajowym zgodnie z potrzebami, priorytetami i zasobami poszczególnych państw. Wychodząc temu naprzeciw Komitet Pomocy Rozwojowej OECD zdefiniował strategię rozwoju zrównoważonego jako obejmującą skoordynowany zestaw partycypacyjnych i stale doskonalących się procesów analizy, debaty, wzmacniania zdolności, planowania i inwestycji, który

⁵ J. Harris, *Basic Principles of Sustainable Development*, „Global Development and Environment Institute Working Paper”2000, 00–04.

⁶ R. Constanza, H. E. Daly, *Natural Capital and Sustainable Development*, „Conservation Biology” 1992, vol. 6, 1, s. 44.

integruje gospodarcze, społeczne i środowiskowe cele społeczeństwa, szukając kompromisów tam, gdzie ta integracja nie jest możliwa⁷.

Tabela 1. Aspekty zrównoważonego rozwoju i odpowiadające im cele

Aspekt	Cele
Ekonomiczny	Zrównoważony ekonomicznie system musi być w stanie wytwarzać towary i usługi w sposób ciągły, aby utrzymać możliwe do zarządzania poziomy długi publiczny i zewnętrzny oraz aby uniknąć skrajnych nierównowag sektorowych, które szkodzą produkcji rolnej lub przemysłowej
Środowiskowy	Zrównoważony ekologicznie system musi utrzymywać stabilną bazę zasobów, unikając nadmiernej eksploatacji systemów zasobów odnawialnych lub funkcji pochłaniania środowiska oraz wyczerpując zasoby nieodnawialne tylko w zakresie, w jakim dokonano inwestycji w odpowiednie substytuty. Obejmuje to utrzymanie różnorodności biologicznej, stabilności atmosferycznej i innych funkcji ekosystemu, które zwykle nie są klasyfikowane jako zasoby gospodarcze
Spółeczny	Spółecznie zrównoważony system musi osiągnąć równość w zakresie dystrybucji, odpowiednie świadczenie usług socjalnych, w tym opieki zdrowotnej i edukacji, równości płci oraz odpowiedzialności politycznej i uczestnictwa

Źródło: J. Harris, *Basic Principles of Sustainable Development*, „Global Development and Environment Institute Working Paper”2000, 00–04, s. 5–6.

1.2. Zrównoważony rozwój w dokumentach międzynarodowych i polskich

1.2.1. Organizacja Narodów Zjednoczonych

Po konferencji w Rio de Janeiro, odpowiednie zapisy odnoszące się do zasad zrównoważonego rozwoju zaczęły stopniowo pojawiać się w rozmaitych dokumentach, zarówno tych o zasięgu międzynarodowym, jak i krajowym. Na arenie międzynarodowej szczególnie aktywna w promowaniu samej koncepcji oraz dotyczących jej zapisów była od samego początku Organizacja Narodów Zjednoczonych. Wspomniane wcześniej Deklaracja z Rio oraz Raport Bruntland stanowiły tu tak naprawdę początek, już pierwsze lata XXI wieku przyniosły ze sobą pojawianie się kolejnych, nowych dokumentów, raportów czy innych opracowań, w których zagadnienie ZR stanowiło co najmniej jeden z wątków przewodnich. Można tu przykładowo wspomnieć o przyjętej we wrześniu 2000 roku przez 189 członków ONZ tzw. Deklaracji Milenijnej, w której za jeden z siedmiu głównych celów obrano zapewnienie stanu

⁷ *Sustainable Development Strategies: A Resource Book*, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris and United Nations Development Programme, New York 2002, s. 31.

równowagi ekologicznej środowiska. W tym samym roku przyjęto pod auspicjami UNESCO deklarację 16 praw podstawowych i 63 dodatkowych w postaci Karty Ziemi, a dwa lata później odbył się kolejny Szczyt Ziemi, tym razem w Johannesburgu, znów zakończony przyjęciem aktów prawnie niewiążących. W 2003 roku światło dzienne ujrzała Rezolucja Nr 57/253, w której Zgromadzenie Ogólne ONZ nadało priorytet zasadzie zrównoważonego rozwoju w swoich działaniach, zaś w dwa tysiące piątym roku w czasie światowego szczytu w Nowym Jorku przyjęto w tej sprawie dokument końcowy⁸.

W czasie obrad 70 sesji ONZ w Nowym Jorku w 2015 roku, za jeden z czterech priorytetów przyjęto zrównoważony rozwój, a konkretnie realizację jego celów, opracowanie instrumentów ich wdrażania oraz wzmocnienie wielostronnego wsparcia. W rezolucji przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 roku zatytułowanej *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030* zdefiniowano 17 celów zrównoważonego rozwoju⁹:

1. Wyeliminować ubóstwo we wszystkich jego formach na całym świecie.
2. Wyeliminować głód, osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe i lepsze odżywianie oraz promować zrównoważone rolnictwo.
3. Zapewnić wszystkim ludziom w każdym wieku zdrowe życie oraz promować dobrobyt.
4. Zapewnić wszystkim edukację wysokiej jakości oraz promować uczenie się przez całe życie.
5. Osiągnąć równość płci oraz wzmocnić pozycję kobiet i dziewcząt.
6. Zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi.
7. Zapewnić wszystkim dostęp do stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie.
8. Promować stabilny, zrównoważony i inkluzywny wzrost gospodarczy, pełne i produktywnie zatrudnienie oraz godną pracę dla wszystkich ludzi.
9. Budować stabilną infrastrukturę, promować zrównoważone uprzemysłowienie oraz wspierać innowacyjność.
10. Zmniejszyć nierówności w krajach i między krajami.
11. Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu.
12. Zapewnić wzorce zrównoważonej konsumpcji i produkcji.
13. Podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom.

⁸ B. Ziemblicki, *Zrównoważony rozwój z perspektywy prawa międzynarodowego i europejskiego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, 452, s. 157.

⁹ *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2020*, Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r., Organizacja Narodów Zjednoczonych, 2015, s. 16–17. http://www.unic.un.org.pl/files/164/Agenda%202030_pl_2016_ostateczna.pdf [04.09.2020].

14. Chronić oceany, morza i zasoby morskie oraz wykorzystywać je w sposób zrównoważony.

15. Chronić, przywrócić oraz promować zrównoważone użytkowanie ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczać pustynnienie, powstrzymać i odwracać proces degradacji gleby oraz powstrzymać utratę różnorodności biologicznej.

16. Promować pokojowe i inkluzywne społeczeństwa, zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wymiaru sprawiedliwości oraz budować na wszystkich szczeblach skuteczne i odpowiedzialne instytucje, sprzyjające włączeniu społecznemu.

17. Wzmocnić środki wdrażania i ożywić globalne partnerstwo na rzecz zrównoważonego rozwoju.

W dokumencie podkreślono też, że cele te i związane z nimi zadania „są zintegrowane i niepodzielne, globalne w swojej naturze i uniwersalne, z uwzględnieniem różnych realiów, możliwości i poziomów rozwoju w poszczególnych krajach oraz z poszanowaniem ich polityki i przyjętych priorytetów”. Zwrócono również uwagę, że poszczególne rządy mają same zdecydować w jaki sposób te zadania powinny zostać włączone do krajowych procesów planowania, polityk i strategii¹⁰.

1.2.2. Unia Europejska

W czerwcu 1997 roku na szczycie Rio +5 uzgodniono, że opracowanie strategii zrównoważonego rozwoju powinno zostać zakończone we wszystkich krajach do roku 2002, a w czerwcu 2001 roku wezwanie to powtórzyła Rada Europejska w Geteborgu. W rezultacie wiele państw członkowskich UE dość szybko opracowało swoją strategię na Światowy Szczyt w Johannesburgu pod koniec 2002 roku. Chociaż Rada Europejska w Geteborgu okazała się kolejnym ważnym motorem rozwoju strategii zrównoważonego rozwoju w państwach członkowskich UE, ustalenia dotyczące zarządzania we Wspólnocie zostały wprowadzone dopiero w 2006 roku¹¹. Wcześniej, bo w marcu 2000 roku przywódcy państw unijnych przyjęli podczas szczytu Rady Europejskiej w Lizbonie plan działań w ramach tzw. strategii lizbońskiej. Za główny cel uznano zbudowanie w ciągu 10 lat na obszarze Wspólnoty najbardziej konkurencyjnej gospodarki na świecie. Strategia od samego początku opierała się na trzech filarach zwanych „trójkątem”, a mianowicie¹²:

¹⁰ Ibidem.

¹¹ R. Steurer, G. Berger, *The Lisbon Strategy and sustainable development strategies across Europe: How different governance arrangements shape the European coherence of policy documents*. Institute of Forest, Environmental, and Natural Resource Policy, „Discussion Paper” 2010, 1, s.2, <https://boku.ac.at/fileadmin/data/H03000/H73000/H73200/InFER_Discussion_Papers/InER_DP_10_1_Lisbon_Strategy__SDS.pdf> [22.05.2020].

¹² *The Lisbon Strategy 2000– 2010 An analysis and evaluation of the methods used and results Achieved*, Directorate General for Internal Policies. Department of Economic and Scientific Policy. European Parliament, s. 33, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2010/440285/IPOL-EMPL_ET\(2010\)440285_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2010/440285/IPOL-EMPL_ET(2010)440285_EN.pdf) [22.05.2020].

1. Filarze gospodarczym przygotowującym grunt pod przejście do konkurencyjnej, dynamicznej gospodarki opartej na wiedzy.

2. Filarze społecznym mającym na celu modernizację europejskiego modelu społecznego poprzez inwestowanie w zasoby ludzkie i walkę z wykluczeniem społecznym.

3. Filarze środowiskowym, oznaczającym, że wzrost gospodarczy w Europie musi być zgodny ze zrównoważonym wykorzystaniem zasobów naturalnych.

Na przestrzeni lat plan ewaluował, wprowadzano w nim zmiany dostrzegając ewidentne słabości oraz niedostateczną skuteczność. Z perspektywy czasu za największą słabość strategii lizbońskiej uznano mankamenty jej procesu implementacyjnego, a szczególnie brak determinacji poszczególnych krajów w realizacji zakładanych reform. Z drugiej strony wciąż widziano wyższość jednej nadrzędnej strategii o charakterze horyzontalnym nad polityką ery przedlizbońskiej opartą na wielu nieskoordynowanych politykach sektorowych¹³. W kwestii zrównoważonego rozwoju niezmiennie podkreślano potrzebę takich działań, które niosą ze sobą godzenie ze sobą priorytetów ekonomicznych, społecznych i ekologicznych. Przykładowo w rezolucji z dnia 20 lutego 2008 roku w sprawie wkładu w debatę dotyczącą strategii lizbońskiej na wiosennym szczycie Rady Europejskiej Parlament Europejski ponownie potwierdził, że „rozwój gospodarczy oraz przyszły dobrobyt w Europie zależą od możliwości stworzenia lepszych warunków zrównoważonego wzrostu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz od działań podjętych w odpowiedzi na szanse i wyzwania wynikające z globalizacji, zmian demograficznych i globalnych zagrożeń dla środowiska naturalnego” (punkt 2). Także w innych miejscach wspomnianego dokumentu mówi się o skutecznej, zrównoważonej i przyjaznej dla środowiska polityce czy też mniej szkodliwym oddziaływaniu na środowisko (np. punkty 37 i 38)¹⁴.

Kryzys gospodarczy i finansowy z lat 2007–2009, który odślonił słabości gospodarki Starego Kontynentu, wymusił przyjęcie nowych celów i priorytetów Wspólnoty, które zawarto w opracowaniu *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. Komisja Europejska zaproponowała tam między innymi wytyczenie następujących nadrzędnych celów UE:

1. Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20-64 lat powinien wynosić 75%.
2. Na inwestycje w badania i rozwój należy przeznaczać 3% PKB Unii.
3. Należy osiągnąć cele „20/20/20” w zakresie klimatu i energii (w tym ograniczenie emisji dwutlenku węgla nawet o 30%, jeśli pozwolą na to warunki).
4. Liczbę osób przedwcześnie kończących naukę szkolną należy ograniczyć do 10%, a co najmniej 40% osób z młodego pokolenia powinno zdobywać wyższe wykształcenie.
5. Liczbę osób zagrożonych ubóstwem należy zmniejszyć o 20 mln.

¹³ M. Sulmicka, *Strategia „Europa 2020” – postlizbońska polityka rozwoju Unii Europejskiej*, „Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego” 2011, 85, s. 171.

¹⁴ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 lutego 2008 r. w sprawie wkładu w debatę dotyczącą strategii lizbońskiej na wiosennym szczycie Rady Europejskiej w 2008 r. (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 2009/C 184 E/06).

W dokumencie podkreślono wzajemne powiązanie ze sobą tych celów, jak również to, że wpisują się one w realizację trzech ogólnych priorytetów, tj. rozwoju inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjającego włączeniu społecznemu¹⁵.

W komunikacie KE skierowanym kilka lat później do kilku najważniejszych organów unijnych (listopad 2016 r.), zidentyfikowano działania już podejmowane w Europie na rzecz zrównoważonej przyszłości. Działania te powiązano z celami zrównoważonego rozwoju przyjętymi rok wcześniej przez światowych liderów podczas 70 Zgromadzenia Ogólnego ONZ. W opracowaniu zaznacza się jednak potrzebę sprawniejszej realizacji wspomnianych celów oraz podejmowania dalszych ukierunkowanych działań we wszystkich dziedzinach.

1.2.3. Polska

W Polsce, podobnie jak w krajach Europy Zachodniej, zagadnienie zrównoważonego rozwoju stosunkowo wcześnie stało się przedmiotem rozmaitych uregulowań i znalazło swoje miejsce w wielu dokumentach o charakterze strategicznym. O znaczeniu, jakie mu przypisano świadczy to, że odpowiedni zapis znalazł się nawet w ustawie zasadniczej uchwalonej w 1997 roku. W artykule 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej można przeczytać, że „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”¹⁶.

W 2000 roku przyjęto do realizacji dokument zatytułowany *Polska 2025 – Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju*, w którym za podstawowy cel polityki społeczno-gospodarczej uznano zapewnienie dobrobytu polskich rodzin, umocnienie ich samodzielności materialnej oraz poczucia bezpieczeństwa. W Strategii przedstawiono wizję kraju w 2025 roku w takich obszarach, jak: społeczeństwo, gospodarka, środowisko i państwo. Podkreślono, że postęp musi dokonywać się w sposób jak najmniej zagrażający środowisku, co oznacza sukcesywną eliminację działań gospodarczych dla środowiska i zdrowia ludzi, promowanie sposobów gospodarowania przyjaznych środowisku, zmianę modelu produkcji i konsumpcji oraz przywracanie środowiska do wcześniejszego stanu wszędzie, gdzie nastąpiło naruszenie równowagi przyrodniczej. Autorzy dokumentu w sposób jednoznaczny stwierdzili nadrzędność jego zapisów wobec wszelkich dokumentów planistycznych,

¹⁵ *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*,. Komisja Europejska, Bruksela 2010, s. 5. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=en>> [01.09.2020].

¹⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zmianami).

strategii, polityk i programów sektorowych opracowywanych przez organy administracji publicznej¹⁷.

W kolejnych latach dało się zaobserwować tendencję do uwzględniania zasad zrównoważonego rozwoju w strategiach i programach sektorowych, gdzie były wykorzystywane przy definiowaniu celów i podporządkowanych im zadań w konkretnych, wyodrębnionych sferach działalności. Pojęcie zrównoważonego rozwoju znalazło się między innymi w takich dokumentach, jak:

- Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. – Prawo energetyczne,
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska,
- Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. – Prawo wodne,
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody,
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 roku o odpadach.

W uchwalonej w 2017 roku *Strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020* będącej aktualnie kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej, używa się terminu „rozwój zrównoważony terytorialnie”. Jest to rozwój wszystkich terytoriów kraju poprzez wzmacnianie ich wewnętrznych potencjałów i czynników rozwoju, likwidację barier oraz włączanie w procesy rozwojowe regionów z trudnościami o charakterze restrukturyzacyjnym, obszarów wiejskich oraz średnich miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze. Drogą ku temu ma być między innymi prowadzenie skutecznej polityki regionalnej dostosowanej do specyfiki danego terytorium, działania służące aktywizacji gospodarczej, rozwojowi lokalnych rynków pracy, mobilizacja zawodowa mieszkańców czy też poprawa dostępu do usług publicznych¹⁸.

Istotną grupę dokumentów, w których kwestia rozwoju zrównoważonego jest bardzo wyraźnie podnoszona, są kolejne edycje *Polityki ekologicznej państwa*. Pierwsze opracowanie tego typu zostało zaakceptowane przez Sejm RP uchwałą w dniu 10 maja 1991 roku i wiązało się z wprowadzeniem zagadnień ekorozwoju do innych dziedzin gospodarki narodowej. Zasady tej polityki były na przestrzeni następných lat kilkakrotnie nowelizowane, co wynikało ze zmieniającej się sytuacji ekologicznej państwa. Pierwsza taka znacząca modyfikacja nastąpiła w związku z przyjęciem prawa konstytucyjnego w 1997 roku sankcjonującego wprowadzenie zasady zrównoważonego rozwoju jako podstawowej wytycznej polityki ochrony środowiska w Polsce. *II Polityka ekologiczna państwa* (II PEP) została wprowadzona w sierpniu 2001 roku, a uszczegółowienie jej postanowień wraz z obowiązkiem sporządzania polityki ekologicznej co 4 lata wynikającym z przyjętej w tym samym roku ustawy Prawo ochrony środowiska doprowadziło do przyjęcia kolejnego dokumentu dotyczącego lat 2003–2006 z perspektywą na lata 2007 – 2010. Za jeden

¹⁷ *Polska 2025 – Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju*, Warszawa 2000, s. 3. <[http://orka.sejm.gov.pl/rejestrd.nsf/wgdruku/2133/\\$file/2133a.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/rejestrd.nsf/wgdruku/2133/$file/2133a.pdf)> [02.09.2020].

¹⁸ *Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Załącznik do uchwały nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. (Monitor Polski, poz. 260), s. 40. <<https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju>> [02.09.2020].

z głównych celów w II PEP uznano między innymi stworzenie podstaw do opracowania i realizacji strategii zrównoważonego rozwoju kraju poprzez ekologizację polityki sektorowej ze szczególnym uwzględnieniem celów dotyczących racjonalnego użytkowania zasobów naturalnych i jakości środowiska¹⁹.

Obecnie obowiązujące zasady polityki ekologicznej zostały uchwalone we wrześniu 2019 roku wraz z przyjęciem do realizacji dokumentu *Polityka ekologiczna państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej* (PEP2030). Celem głównym tej polityki, przeniesionym wprost ze wspomnianej wyżej *Strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020* ma być rozwój potencjału środowiska na rzecz obywateli i przedsiębiorców. Celowi temu podporządkowano cele szczegółowe dotyczące zdrowia, gospodarki i klimatu, wśród których wymienia się²⁰:

1. Zrównoważone gospodarowanie wodami, w tym zapewnienie dostępu do czystej wody dla społeczeństwa i gospodarki oraz osiągnięcie dobrego stanu wód.
2. Likwidację źródeł emisji zanieczyszczeń do powietrza lub istotne zmniejszenie ich oddziaływania.
3. Ochronę powierzchni ziemi, w tym gleb.
4. Przeciwdziałanie zagrożeniom środowiska oraz zapewnienie bezpieczeństwa biologicznego, jądrowego i ochrony radiologicznej.
5. Zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym ochronę i poprawę stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu.
6. Wspieranie wielofunkcyjnej i trwale zrównoważonej gospodarki leśnej.
7. Gospodarka odpadami w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym.
8. Zarządzanie zasobami geologicznymi poprzez opracowanie i wdrożenie polityki surowcowej państwa.
9. Wspieranie wdrażania eko-innowacji oraz upowszechnianie najlepszych dostępnych technik bat.
10. Przeciwdziałanie zmianom klimatu.
11. Adaptację do zmian klimatu oraz zarządzanie ryzykiem klęsk żywiołowych.
12. Edukację ekologiczną, w tym kształtowanie wzorców zrównoważonej konsumpcji.
13. Usprawnienie systemu kontroli i zarządzania ochroną środowiska oraz doskonalenie systemu finansowania.

¹⁹ A. Hołuj, *Polityka ekologiczna Polski po 1989 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2010, 10, s. 22–23.

²⁰ *Polityka ekologiczna państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej*, Załącznik do uchwały nr 67 Rady Ministrów z dnia 16 lipca 2019 r. (Monitor Polski, poz. 794), s. 10–11. <<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20190000794/O/M20190794.pdf>> [03.09.2020].

1.3. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju

Z uwagi na konieczność jednoczesnego uwzględniania celów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, stosowanie wskaźników przyporządkowanych każdemu z tych aspektów do oceny realizacji zrównoważonego rozwoju nie jest właściwe i należy poszukiwać nowego zestawu mierników, które brałyby pod uwagę wielokryterialny charakter procesu. Można sformułować następującą listę rekomendacji dotyczących wskaźników zrównoważonego rozwoju²¹:

1. Wskaźniki powinny być one konkretne i mierzalne, a ich zestaw ograniczony i wewnętrznie spójny.

2. Wskaźniki powinny być zrozumiałe, jasne i jednoznaczne w interpretacji, jak również być powiązane z celami i zapewniać właściwy pomiar postępów na drodze do realizacji tych celów.

3. Wskaźniki powinny mieć znaczenie dla kształtowania polityki i podlegać zmianom w odpowiedzi na zmiany tej polityki.

4. Wskaźniki wybrane do oceny realizacji celów rozwoju zrównoważonego nie powinny duplikować się z tymi proponowanymi w innych dokumentach, lecz powinny być z nimi spójne.

5. Tam, gdzie to możliwe, powinny być powiązane z uznanymi opłacalnymi systemami śledzenia i monitorowania, aby ustalić ich wiarygodność i porównywalność oraz umożliwić wiarygodne analizy dokonywane przez poszczególne kraje.

6. Zestaw wskaźników dla każdego celu zrównoważonego rozwoju może obejmować zarówno zmiany bezwzględne, jak i względne. Ponadto zebrane dane powinny zostać zdezagregowane według grupy dochodów, płci, lokalizacji itp., aby dać pełniejszy obraz wyników oraz wspierać integrację społeczną i sprawiedliwy rozwój.

7. Dla wskaźników należy ustalić rok odniesienia, aby umożliwić porównywalność postępów w realizacji celów.

8. Należy uwzględnić powiązania między wskaźnikami stanu biofizycznego, a także relacje z czynnikami społeczno-ekonomicznymi i wpływem. Te relacje między wskaźnikami oraz powiązania między celami, zadaniami i wskaźnikami można wyraźnie odwzorować, aby zapewnić spójne i porównywalne ramy pomiaru postępów w realizacji różnych celów i zadań.

Zarówno w krajach Unii Europejskiej, jak i w Polsce stosuje się już od pewnego czasu określone wskaźniki zrównoważonego rozwoju, choć kwestia wypracowania w pełni wiarygodnego ich zestawu pozostaje wciąż otwarta i stanowi przedmiot zainteresowania świata nauki. Na poziomie Wspólnoty wykorzystuje się obecnie ponad 130 wskaźników, które są podzielone na dziesięć obszarów tematycznych, a mianowicie: rozwój społeczno-ekonomiczny, zrównoważona produkcja i konsumpcja, włączenie społeczne, zmiany demograficzne, zdrowie publiczne, zmiany klimatu oraz energia, zrównoważony transport, zasoby

²¹ *Embedding the Environment in Sustainable Development Goals, UNEP Post-2015 Discussion Paper 1*. United Nations Environment Programme (UNEP), Nairobi 2013, s. 24.

naturalne, globalne partnerstwo, dobre rządzenie. W postaci trzypoziomowej piramidy przedstawianej dla lepszego zobrazowania i umożliwienia właściwego zrozumienia sposobu ich funkcjonowania i budowy wskaźniki dzieli się na: wskaźniki celów głównych, wskaźniki celów operacyjnych, wskaźniki obrazujące działania oraz tzw. wskaźniki kontekstowe, które dostarczają ważnych informacji z poszczególnych obszarów, ale nie monitorują bezpośrednio celów strategii²².

Jeśli chodzi o pomiar zrównoważonego rozwoju w Polsce, liczba wskaźników wybranych przez Główny Urząd Statystyczny do monitorowania (tzw. długa lista) wynosiła w 2011 roku 76 wskaźników, natomiast w 2015 roku do systemu monitoringu zarekomendowano 101 wskaźników²³.

Baza wskaźników, nad którą pracuje się w Urzędzie Statystycznym w Katowicach we współpracy z Urzędem Statystycznym we Wrocławiu zawiera nie tylko sam ich wykaz prezentowany w trzech modułach tj. krajowym, regionalnym i lokalnym, ale także tzw. metryki wskaźników obejmujące między innymi: definicję, wyjaśnienia metodologiczne, znaczenie dla zrównoważonego rozwoju, pożądaną kierunek zmian w powiązaniu z zasadami zrównoważonego rozwoju, monitorowane cele oraz obszary tematyczne. Poniżej przedstawiono pełny wykaz 101 wskaźników w podziale na łady oraz dziedziny²⁴.

Ład społeczny:

1. Zmiany demograficzne: współczynnik dzietności, wskaźnik migracji zagranicznych (w ‰), stopa przyrostu/ubytku rzeczywistego ludności (w ‰), ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym.

2. Zdrowie publiczne: oczekiwane trwanie życia osób w wieku 65 lat w zdrowiu (w latach), standaryzowane współczynniki umieralności z powodu: chorób układu krążenia, nowotworów złośliwych oraz przewlekłych chorób dolnych dróg oddechowych i cukrzycy, Europejski Konsumencki Indeks Zdrowia EHCI (w punktach), narażenie ludności miejskiej na ponadnormatywne oddziaływaniem pyłu PM10 (w µg/m³), narażenie ludności miejskiej na powietrze zanieczyszczone ozonem (w µg/m³ dziennie).

3. Ubóstwo i warunki życia: zagrożenie ubóstwem trwałym (w ‰), wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (w ‰), nierówność rozkładu dochodów (w ‰), zadłużenie gospodarstw domowych (w ‰), liczba mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności w wieku 25–34 lata, przeciętny miesięczny dochód do dyspozycji na 1 osobę w gospodarstwie domowym (w zł).

4. Edukacja: osoby dorosłe uczestniczące w kształceniu i szkoleniu (w ‰), odsetek dzieci na wsi w wieku 3–4 lata objętych wychowaniem przedszkolnym (w ‰), wydatki publiczne na edukację w relacji do PKB (w ‰), młodzież niekontynuująca nauki (w ‰), odsetek osób w wieku 25–64 lata z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym (w ‰).

5. Dostęp do rynku pracy: odsetek osób w gospodarstwach domowych bez osób pracujących (w ‰), stopa bezrobocia długotrwałego (w ‰), Stopa

²² *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski*, Główny Urząd Statystyczny, Katowice 2015, s. 39–40.

²³ *Ibidem*, s. 50.

²⁴ A. Balas, A. Molenda, *Koncepcja doboru wskaźników zrównoważonego rozwoju Polski oraz narzędzie ich udośćniania i prezentacji*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2016, 2(80), s. 103–107.

bezrobocia według BAEL (w %), wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych (w %), zróżnicowanie wynagrodzeń ze względu na płeć (w %), wskaźnik zatrudnienia kobiet z najmłodszym dzieckiem w wieku do 5 lat (w %).

6. Bezpieczeństwo publiczne: ofiary śmiertelne wypadków drogowych na 1 mln ludności, przestępstwa stwierdzone na 1000 mieszkańców.

7. Wzorce konsumpcji: struktura samochodów osobowych według grup wieku (w %), zużycie energii elektrycznej w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca (w GJ), struktura przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych według rodzajów (w %).

Ład gospodarczy:

1. Rozwój gospodarczy: wzrost produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca (rok poprzedni=100), (w %), stopa inwestycji (w %), zróżnicowanie regionalne PKB na 1 mieszkańca według PPP na poziomie NTS 3 (w %), dług sektora instytucji rządowych i samorządowych w relacji do PKB (w %), wodochłonność gospodarki (w dam³/tys. zł), transportochłonność PKB (transport towarowy oraz transport pasażerski) (2000=100), energochłonność transportu w relacji do PKB (2000=100), wynik (nadwyżka/deficyt) sektora instytucji rządowych i samorządowych w relacji do PKB (w %), produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca według PPP (UE28=100) (w %), stopa oszczędności krajowych brutto w relacji do PKB (w %).

2. Zatrudnienie: wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20–64 lata (w %), czas trwania życia zawodowego (w latach), wskaźnik bierności ekonomiczno-społecznej młodzieży (w %), współczynnik aktywności zawodowej (w %).

3. Innowacyjność: udział przychodów netto ze sprzedaży produktów innowacyjnych w przychodach netto ze sprzedaży (w %), zasoby ludzkie dla nauki i techniki (w %), wydajność pracy (rok poprzedni=100), (w %), nakłady na działalność badawczo-rozwojową w relacji do PKB (w %), wskaźnik ekoinnowacyjności (UE=100), liczba wynalazków zgłoszonych przez rezydentów do Europejskiego Urzędu Patentowego na 1 mln mieszkańców.

4. Transport: przewozy intermodalne ładunków transportem kolejowym normalnotorowym (w %), udział transportu kolejowego i wodnego śródlądowego w transporcie ogółem (w %), udział długości linii kolejowych dostosowanych do prędkości 160 km/h i więcej w długości linii kolejowych eksploatowanych (w %), liczba przewozów pasażerskich w przeliczeniu na 1 mieszkańca obszarów miejskich.

5. Wzorce produkcji: wydajność zasobów (w euro/kg), udział powierzchni użytków rolnych gospodarstw ekologicznych w powierzchni użytków rolnych ogółem (w %), organizacje ze Środowiskowym Systemem Ekozarządzania i Audytu EMAS (w szt.), odsetek zielonych zamówień publicznych (w %), udział próbek artykułów rolno-spożywczych o niewłaściwej jakości handlowej (w %).

Ład środowiskowy:

1. Zmiany klimatu: emisja gazów cieplarnianych w ekwiwalencie CO₂ (1988=100), emisja gazów cieplarnianych według sektorów (w tys. t w ekwiwalencie CO₂), emisja gazów cieplarnianych na jednostkę zużytej energii (2000=100).

2. Energia: udział energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto (w %), udział energii ze źródeł odnawialnych w zużyciu paliw w transporcie (w %), odsetek nakładów na środki trwałe w zakresie niekonwencjonalnych źródeł energii (w %), energochłonność gospodarki (w kgoe/1000euro00),

3. Ochrona powietrza: emisja zanieczyszczeń powietrza przez środki transportu drogowego na 100 km² (w Gg), średnia emisja CO₂ na 1 km z nowych samochodów (w g), stan jakości powietrza (46 stref w skali kraju, w których dokonuje się oceny jakości powietrza), (w %), emisja zanieczyszczeń zakwaszających na 1 km² (tlenki siarki, tlenki azotu, amoniak), (w t),

4. Ekosystemy morskie: wielkość floty rybackiej (w tys. kW).

5. Zasoby słodkiej wody: wodochłonność przemysłu (w m³/tys. zł), odsetek ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków co najmniej II stopnia (w %), pobór wody na 1 mieszkańca (w m³), pojemność obiektów małej retencji wodnej (w dam³).

6. Użytkowanie gruntów: udział powierzchni zabudowanej i zurbanizowanej w powierzchni ogółem (w %), udział gruntów zdewastowanych i zdegradowanych wymagających rekultywacji w powierzchni ogółem (w %), lesistość (w %) Polityka Leśna Państwa, udział powierzchni objętej obowiązującymi planami zagospodarowania przestrzennego w powierzchni geodezyjnej ogółem (w %).

7. Bioróżnorodność: udział powierzchni obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem (w %), udział powierzchni obszarów „Natura 2000” w powierzchni ogółem (w %), uszkodzenia drzewostanów przez defoliację (w %), wskaźnik liczebności ptaków pospolitych krajobrazu rolniczego FBI (2000=100).

8. Gospodarka odpadami: odpady niemineralne wytworzone na 1 mieszkańca (w kg), odpady komunalne wytworzone na 1 mieszkańca (w kg), odpady komunalne unieszkodliwiane poprzez składowanie na 1 mieszkańca (w kg), odpady komunalne zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów komunalnych (w %), recykling odpadów opakowaniowych (w %).

Ład instytucjonalno-polityczny:

1. Finansowanie zrównoważonego rozwoju: Oficjalna Pomoc Rozwojowa (ODA) dla krajów rozwijających się (w %), polskie inwestycje bezpośrednie w krajach rozwijających się (w mln zł).

2. Globalizacja handlu: import z krajów rozwijających się według grup dochodowych (w mld euro).

3. Polityka spójności i efektywności: poziom zaufania wobec instytucji publicznych (w %), wskaźnik postrzeganej korupcji (w punktach).

4. Spółczesność obywatelskie – otwartość i uczestnictwo oraz aktywność obywatelska: frekwencja w wyborach parlamentarnych oraz samorządowych (w %), odsetek gospodarstw domowych posiadających szerokopasmowy dostęp do Internetu w domu (w %), odsetek osób korzystających z Internetu w kontaktach z administracją publiczną (w %), wskaźnik zaufania (w punktach), odsetek osób angażujących się w wolontariat (w %).

5. Równoprawność w zarządzaniu: udział kobiet na stanowiskach kierowniczych w ogólnej liczbie pracujących na stanowiskach kierowniczych (w %), udział kobiet w życiu publicznym (w %).

Obok grupy wskaźników, które można uznać za uniwersalne, prowadzi się badania nad wypracowywaniem mierników, które w sposób jeszcze doskonalszy pozwalałyby ocenić czy zasady zrównoważonego rozwoju są uwzględniane w konkretnych uwarunkowaniach. Z uwagi na duże znaczenie jakie przypisuje się w koncepcji zrównoważonego rozwoju ochronie środowiska, przykładem takich uwarunkowań może być występowanie ograniczeń w użytkowaniu wynikających z konieczności respektowania wymogów ochronnych na obszarach przyrodniczo cennych objętych obszarowymi i obiektowymi formami ochrony prawnej. Wedle jednej z propozycji wyodrębnia się zestaw wskaźników rozwoju zrównoważonego dla obszarów nie podlegających ochronie ścisłej w podziale na łady: środowiskowy, społeczny, gospodarczy oraz przestrzenny, jak również wskaźniki ekorozwoju dla rezerwatu przyrody i parku narodowego, a zatem form podlegających ochronie ścisłej (Tabela 2). Rozróżnienie pojęć „rozwój zrównoważony” i „ekorozwój” wynika tu stąd, że w przypadku obszarów objętych ochroną ścisłą zachwiana jest harmonia ładów, gdyż dominuje ład środowiskowy. Wszystkie wskaźniki mają stanowić źródło informacji o tym, czy proces ochrony przyrody jest prawidłowy oraz czy są realizowane obowiązujące plany ochronne czy też należy je zmienić w kierunku dostosowania do zmieniającej się tendencji funkcjonowania tych obszarów i ich otoczenia społeczno-gospodarczego²⁵.

Tabela 2. Liczba wskaźników zrównoważonego rozwoju i ekorozwoju dla obszarów przyrodniczo cennych oraz podlegających ochronie ścisłej

Wskaźniki rozwoju zrównoważonego dla obszarów przyrodniczo cennych	
Ład	Liczba wskaźników
Środowiskowy	43
Społeczny	9
Gospodarczy	8
Przestrzenny	2
Razem	62
Wskaźniki ekorozwoju dla rezerwatu przyrody i parku narodowego	
Ład	Liczba wskaźników
Środowiskowy	21
Społeczny	2
Gospodarczy	4
Razem	27

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Zielińska, System wskaźników rozwoju zrównoważonego i ekorozwoju dla obszarów przyrodniczo cennych, „Ekonomia i Środowisko” 2013, 3(46), s. 84–88.

²⁵ A. Zielińska, System wskaźników rozwoju zrównoważonego i ekorozwoju dla obszarów przyrodniczo cennych, „Ekonomia i Środowisko” 2013, 3(46), s. 83.

2. Instrumenty zarządzania zrównoważonym rozwojem na poziomie lokalnym w Polsce

2.1. Podstawy prawne

Realizacja idei samorządności w Polsce wraz z transformacją ustroju społeczno-gospodarczego przyniosła ze sobą nadanie władzom lokalnym szeregu kompetencji umożliwiających zarówno podejmowanie działań bezpośrednich, jak i pośrednie oddziaływanie na zachowania sprzyjające skutecznej ochronie środowiska i zrównoważonemu rozwojowi. Już pierwszy z kluczowych aktów prawnych dotyczących najmniejszej jednostki samorządu terytorialnego wyposażył podmioty samorządowe zarządzające gminami w istotne uprawnienia, ale przede wszystkim określił zadania, jakie stoją przed lokalnymi urzędnikami. Z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju, należałoby wspomnieć zwłaszcza o następujących obszarach zadań własnych gminy wyliczonych w artykule 7 ustawy o samorządzie gminnym²⁶:

- ład przestrzenny, ochrona środowiska i przyrody, gospodarka wodna,
- wodociągi i zaopatrzenie w wodę, kanalizacja, usuwanie i oczyszczanie ścieków komunalnych, utrzymanie czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwianie odpadów komunalnych, zaopatrzenie w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz,
- ochrona zdrowia,
- pomoc społeczna, w tym ośrodki i zakłady opiekuńcze,
- wspieranie rodziny i systemu pieczy zastępczej,
- edukacja publiczna,
- kultura fizyczna i turystyka, tereny rekreacyjne i urządzenia sportowe,
- zieleń gminna i zadrzewienia,
- porządek publiczny i bezpieczeństwo obywateli oraz ochrona przeciwpożarowa i przeciwpowodziowa,
- utrzymanie gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej,
- polityka prorodzinna, w tym zapewnienie kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej,
- wspieranie i upowszechnianie idei samorządowej, w tym tworzenie warunków do działania i rozwoju jednostek pomocniczych i wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej.

²⁶ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2018 r. poz. 994, 1000, 1349, 1432, 2500).

Z kolei przykładowo artykuł 18 wymienia sprawy należące do wyłącznej właściwości rady gminy tj. gminnego organu stanowiącego i kontrolnego, a wśród nich fundamentalne dla możliwości prowadzenia własnej polityki rozwoju²⁷:

1. Uchwalanie budżetu gminy, rozpatrywanie sprawozdania z wykonania budżetu.
2. Uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania.
3. Uchwalanie programów gospodarczych, przyjmowanie programów rozwoju w trybie określonym w przepisach o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.
4. Podejmowanie uchwał w sprawach podatków i opłat w granicach określonych w odrębnych ustawach, podejmowanie uchwał w sprawach majątkowych gminy, przekraczających zakres zwykłego zarządu.

Ustawę o samorządzie gminnym można potraktować jako akt prawny stanowiący swoistą bazę dla dalszych uregulowań, które znalazły się w kolejnych ustawach, takich jak:

- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- Ustawa o podatku rolnym,
- Ustawa o podatku leśnym,
- Ustawa o podatkach i opłatach lokalnych,
- Ustawa o ochronie przyrody,
- Ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko.

We wszystkich wymienionych aktach prawnych zostały umieszczone zapisy, które dają władzom samorządowym do ręki pewien zestaw instrumentów mogących służyć uruchamianiu rozwiązań zaspokajających istotne potrzeby społeczne, ekonomiczne oraz w zakresie środowiska przy racjonalnym i prośrodowiskowym wykorzystaniu posiadanego potencjału i zasobów.

2.2. Instrumenty zarządzania zrównoważonym rozwojem w gminie

2.2.1. Instrumenty planistyczne

W systemie zrównoważonego rozwoju Polski można wyróżnić różne dokumenty, zarówno te o charakterze strategicznym, jak i dotyczące bieżących problemów zagospodarowania przestrzennego czy też ochrony środowiska. Mają one zróżnicowany zasięg terytorialny, ponadto część z nich ma charakter obligatoryjny, co oznacza, że ich przygotowanie jest wymagane przepisami prawami.

²⁷ Ibidem.

Wykaz takich opracowań dotyczący najniższego, gminnego szczebla samorządowego wraz z podstawą prawną przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Dokumenty samorządowe opracowywane i wdrażane przez gminne władze samorządowe

Dokument	Podstawa prawna
Strategia rozwoju	Brak – dokument fakultatywny
Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy	Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego	Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
Program ochrony środowiska	Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 r.
Lokalna Agenda 21	Zalecenie wynikające z Globalnego Programu Działań Agenda 21 z 1992 r.

Źródło: opracowanie własne.

Jednym z kluczowych dokumentów, w których władze gminy mogą zapisać dążenie do zrównoważonego rozwoju wraz z instrumentarium pozwalającym je realizować jest strategia rozwoju. Aktualnie uchwalenie i wdrożenie opracowania tego typu nie jest obligatoryjne, niemniej ogromna większość gmin w Polsce dysponuje taką strategią, modyfikując co jakiś czas zawarte w niej założenia oraz ramy czasowe. W przypadku gmin wiejskich, gdzie zasoby przyrodnicze stanowią najczęściej jeden z najważniejszych elementów potencjału, odpowiednie zapisy mówiące o wykorzystaniu walorów naturalnych dla potrzeb rozwojowych gminy jest właściwie normą. Nie musi to jednak oznaczać wprost realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju sensu stricto, gdyż do tego potrzeba również zdefiniowania działań umożliwiających taką eksploatację w sposób zgodny z ideą ekorozwoju. Z deklarowaną w strategiach rozwoju dbałością o odpowiednią kondycję ekosystemów oraz ich proekologicznym wykorzystaniem może nie iść w parze planowane zaangażowanie inwestycyjne, co oczywiście może rzutować na stopień osiągania celów zrównoważonego rozwoju. Gminy mogą również postrzegać posiadanie walorów przyrodniczych jako swoją mocną stronę w analizie SWOT, ale jednocześnie mogą nie doceniać zadań chroniących i wzmacniających sam potencjał przyrodniczy, co mogłoby prowadzić na przykład do groźnego z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju, nadmiernego rozwinięcia funkcji turystycznej²⁸.

Strategia rozwoju gminy jako plan wyznaczający długofalowe cele rozwojowe oraz podporządkowane im zadania może być w sposób bardziej jednoznaczny zorientowana na ideę zrównoważonego rozwoju. W takiej sytuacji bardzo ważne staje się zapewnienie środków finansowych w budżetach gmin na realizację

²⁸ J. Witkowski, *Rola walorów przyrodniczych w rozwoju lokalnym w świetle dokumentów strategicznych na przykładzie wybranych gmin Lubelszczyzny*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, 391, s. 257–265.

odpowiednich przedsięwzięć oraz wprowadzanie standardów zarządzania środowiskowego. Niezbędne staje się ponadto ciągle ocenianie skuteczności wdrażanych rozwiązań oraz monitoring w oparciu o wskaźniki rozwoju zrównoważonego, co jednak często sprawia trudności ze względu na brak standaryzacji i wartości progowych dla tych wskaźników²⁹. Drogą ku wpisaniu, a następnie realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju może być wdrożenie tzw. Lokalnej Agendy 21 czyli planu działań zgodnie z postanowieniami konferencji z 1992 roku „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro. W rozdziale 28 Agendy 21 pisze się o pożądanym sposobie działania władz lokalnych, które nie powinny przyjmować biernej postawy oczekiwania na wytyczne, ale wykazywać się kreatywnością, samodzielnością i przejawianiem inicjatywy i otwartości, podejmując i prowadząc dialog ze społeczeństwem i propagując zasady zrównoważonego rozwoju. W praktyce według tych zaleceń gminy powinny realizować strategię rozwoju zrównoważonego wykazującą sposób równoważenia wszystkich ładów³⁰.

Elementem strategii rozwoju jest sposób zagospodarowania terenu, który podlega odrębnym regulacjom i jest określany poprzez odpowiednie dokumenty planistyczne. Istotne jest, aby w procesie planowania przestrzennego, władze lokalne współpracowały z miejscowymi podmiotami, które powinny być swoistymi beneficjentami wypracowywanych rozwiązań i podejmowanych decyzji. Wielu autorów, zwłaszcza europejskich, podkreśla tę potrzebę angażowania lokalnych grup interesu, zwracając uwagę na to, że bez tego może być trudno na przykład o skuteczną ochronę przyrody, która jest niezbędnym warunkiem rozwoju zrównoważonego³¹. Niekiedy uważa się, że zadbanie o partycypacyjne aspekty planowania w taki sposób, aby sam proces tworzenia planów stał się swoistym forum dyskusji publicznej, może dodatkowo zmotywować lokalnych interesariuszy do podejmowania działań pro środowiskowych, gdyż są oni bardziej skłonni do tego typu aktywności, gdy jest to przedmiotem wielostronnej umowy z innymi osobami³². Tak czy inaczej, udział społeczny może być postrzegany jako pomocne narzędzie w poszukiwaniu kompromisu pomiędzy interesami różnych grup podmiotów występujących w procesie planowania i zagospodarowania. W przeciwnym razie może natomiast dochodzić do konfliktów na różnych płaszczyznach przy planowaniu zrównoważonego rozwoju, a mianowicie na linii: interes

²⁹ M. Szajczyk, *Lokalne strategie zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Determinanty i wyznaczniki ekonomiczno-społecznego rozwoju regionów*, M. Cisek, B. Suchodolski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2017, s.144.

³⁰ K. Kozłowska, *Lokalna Agenda 21 i wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego regionu w gminach województwa kujawsko-pomorskiego*, „Problemy Ekologii” 2007, vol. 11, 3.s. 140.

³¹ Zob. m. in.: R. Čiegis, D. Gineitiene, *Participatory aspects of strategic sustainable development planning in local communities: Experience of Lithuania*, „Technological and Economic Development of Economy” 2008, 14, 2; U. Proebstl, *NATURA 2000 – The influence of the European directives on the development of nature-based sport and outdoor recreation In mountain areas*, „Journal for Nature Conservation” 2003, 11.

³² M. Hoffman, *The role of public land use planning in facilitating conservation on private land*, „Natural Areas Journal” 2017, 37(4), s. 567.

indywidualny-interes indywidualny, interes indywidualny-interes publiczny oraz konflikt w obrębie samego interesu publicznego, gdy interes państwowy (regionalny) nie pokrywa się z gminnym³³.

W polskich uwarunkowaniach gminne władze samorządowe przygotowują dwa rodzaje opracowań dotyczących zagospodarowania przestrzennego: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (studium) oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (plan miejscowy). Uchwalenie i wdrożenie obu typów dokumentów stanowi wyłączną właściwość rady gminy zgodnie z przywoływaną wcześniej ustawą o samorządzie gminnym (art. 18)³⁴. Bardziej szczegółowe regulacje w tej materii znajdują się w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która definiuje, czym są oba plany oraz określa między innymi warunki jakie muszą one spełniać pod względem swojej zawartości. Studium jest opracowaniem nadrzędnym, w stosunku do planu miejscowego, gdyż, zgodnie ze swoim tytułem, określa zasadnicze kierunki zagospodarowania przestrzennego w gminie i jako takie stanowi podstawę i jednocześnie punkt odniesienia dla uchwalanych w oparciu o nie miejscowych planów zagospodarowania. Ustawa wylicza uwarunkowania, jakie powinny być uwzględnione w studium, w tym te istotne z punktu widzenia rozwoju zrównoważonego jak na przykład ład przestrzenny i stan środowiska wraz z wymogami ich ochrony, warunki i jakość życia mieszkańców oraz ochrona ich zdrowia czy też możliwości rozwojowe wynikające z analiz społecznych, ekonomicznych i środowiskowych (art. 9). W dalszej części omawianego aktu prawnego określa się cele i zasady sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiących akty prawa miejscowego. Określa się w nich przeznaczenie i sposób zagospodarowania konkretnych obszarów, co ważne, przy jednoczesnym ustaleniu dla nich zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu (art. 14-15)³⁵.

Obowiązek sporządzenia studium nałożyła na władze gmin już wcześniej obowiązująca ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym uchwalona jeszcze w 1994 roku, jednak większość samorządów nie uczyniła tego w ustawowym terminie do 2000 roku, a na przykład w województwie lubelskim jeszcze osiem lat później (2008 r.) wciąż istniały gminy, w których nie dysponowano takim opracowaniem³⁶. Dla skutecznej realizacji idei ekorozwoju ważne jest, aby studium było oparte na aktualnych danych opisujących stan zagospodarowania oraz kondycję infrastruktury lokalnej, jak również nieodzowne jest oparcie zawartych tam rozwiązań na bieżących przepisach. Warto bowiem odnotować, że po 2000 roku, właśnie między innymi z uwagi na konieczność dostosowania prawa krajowego

³³ M. Woźniak, *Zrównoważony rozwój jako strategia definiująca nowoczesne gospodarowanie przestrzenią w Polsce (aspekty prawne)*, „Ekonomia i Prawo” 2011, vol. 7, s. 140–141.

³⁴ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2018 r. poz. 994, 1000, 1349, 1432, 2500).

³⁵ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2018 r. poz. 1945).

³⁶ J. Witkowski, *Zaangażowanie samorządów gminnych w działania na rzecz ochrony przyrody na przykładzie gmin województwa lubelskiego*, „Ekonomia i Środowisko” 2008, 1(33), s. 121.

do wymogów rozwoju zrównoważonego, wprowadzono w Polsce, podobnie zresztą jak w innych państwach, szereg nowych uregulowań prawnych dotyczących ochrony środowiska oraz innych kwestii społeczno-gospodarczych, którym jeszcze towarzyszyła implementacja nowych programów, takich jak chociażby program Natura 2000 wraz ze wszystkimi powiązanymi z nim dyrektywami.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, w odróżnieniu od studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, są prawnie wiążące dla lokalnych urzędników, gdy podejmują oni decyzje zezwalające bądź nie na realizację określonych przedsięwzięć na terenie gminy. Ich posiadanie jest kluczowe z punktu widzenia oceny oddziaływania projektów inwestycyjnych na środowisko, gdyż bez nich decyzje dopuszczające inwestycje nie są poprzedzone procedurą oceny oddziaływania, a tylko określa się tzw. warunki zabudowy, co stwarza, przynajmniej teoretycznie, pole do nadużyć i uznaniowości urzędniczej. Nie są to dokumenty o charakterze obligatoryjnym, a zatem ich powstawanie jest uzależnione od dobrej woli miejscowych samorządów i ich gotowości do opierania własnych decyzji na bardziej rzeczowych i merytorycznych przesłankach. Jeszcze pod koniec 2010 roku planami miejscowymi objętych było zaledwie około jednej czwartej powierzchni Polski, a największe pokrycie planistyczne przekraczające ponad 50% charakteryzowało zaledwie trzy województwa: śląskie, małopolskie i lubelskie³⁷. Proces obejmowania planami coraz większych powierzchni kraju rozpoczął się na dobre dopiero w ostatnich latach, mimo to w wielu najmniejszych jednostkach samorządu terytorialnego odsetek gruntów, których przeznaczenie zostało dokładnie określone, jest nadal niewielki albo nawet stosowne uchwały rady gminy w sprawie zagospodarowania nie były jeszcze nigdy podejmowane.

Zdefiniowanie celów rozwojowych oraz prowadzących do ich realizacji działań powinno opierać się na rzetelnym rozpoznaniu potencjału gminy. Ponieważ jednym z fundamentów zrównoważonego rozwoju jest także wykorzystywanie zasobów środowiska, aby nie zostały one w sposób istotny uszczuplone, należy dążyć do uzyskania pełnej informacji na temat funkcjonujących na danym terenie ekosystemów. Drogą ku temu jest przeprowadzanie co jakiś czas inwentaryzacji przyrodniczej. Powinna ona obejmować nie tylko diagnozę bieżącej sytuacji, ale również charakterystykę odporności środowiska na wpływ działalności człowieka oraz ocenę stopnia jego przekształcenia³⁸. Zasadniczo należy przeprowadzić taką inwentaryzację w dwu etapach. W pierwszym etapie należy zgromadzić wszelkie dostępne informacje dotyczące inwentaryzowanego obszaru (różnego rodzaju mapy, zdjęcia lotnicze, publikowane dane źródłowe, materiały archiwalne), w drugim zaś uzupełnić

³⁷ B. Prus, *Sytuacja planistyczna w Polsce – studium porównawcze*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich” 2012, 2/II, s. 128.

³⁸ K. Koreleski, *Problematyka ochrony i kształtowania środowiska w dokumentach służących realizacji zrównoważonego rozwoju gmin*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich” 2009, 4, s. 38–39.

brakujące dane poprzez inwentaryzację zasobów w terenie przy wykorzystaniu różnych metod i technik pobierania prób dostosowanych do różnych grup organizmów³⁹.

2.2.2. Instrumenty fiskalne

Bezpośrednie finansowanie przedsięwzięć

Dla pobudzenia zachowań sprzyjających zrównoważonemu rozwojowi gminy, jak również dla uruchamiania przedsięwzięć zapewniających ład społeczny, gospodarczy i środowiskowy władze samorządowe mają do dyspozycji narzędzia ekonomiczne o charakterze fiskalnym ściśle związane z lokalnym budżetem. W obecnych uwarunkowaniach, kiedy to istnieją możliwości korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania, władze lokalne mogą odczuwać dodatkowy impuls do tego, aby w swoich planach wydatków uwzględniać środki na realizację ważnych celów społeczno-ekonomicznych i ekologicznych. Przede wszystkim gminy mogą aplikować o środki z funduszy Unii Europejskiej, a ponadto mają możliwość skorzystania ze wsparcia finansowego krajowych funduszy celowych, zwłaszcza tzw. funduszy ekologicznych, do których należą Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) oraz Wojewódzkie Fundusze Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (WFOŚiGW).

Przykładem programu udostępniającego środki z funduszy europejskich na cele związane z rozwojem zrównoważonym jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, który jest poświęcony rolnictwu i obszarom wiejskim. W ostatnim okresie programowania (lata 2014–2020) jako cel główny określono poprawę konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Program realizuje wszystkie priorytety dla unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich, a mianowicie:

- ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich,
- poprawę konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych,
- poprawę organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie,
- odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa,

³⁹ J. Nowakowski, B. Dulisz, M. Borowiec, J. Furmankiewicz, K. Lewandowski, *Metody monitoringu i inwentaryzacji zasobów przyrodniczych*, [w:] *Ocena oddziaływania na środowisko i monitoring przyrodniczy. Podręcznik metodyczny*, E. Biesiadka, J. Nowakowski (red.), Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2013, s. 305–306.

- wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym,

- zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Planowana łączna kwota środków publicznych przeznaczonych na realizację PROW 2014-2020 wynosi 13 612 211 428 euro, w tym: 8 697 556 814 z budżetu UE (EFRROW) i 4 914 654 614 euro wkładu krajowego⁴⁰.

Innymi przykładowymi programami operacyjnymi zapewniającymi wsparcie samorządom lokalnym są Regionalne Programy Operacyjne (RPO), których zasięg oddziaływania obejmuje poszczególne województwa. Jak można przeczytać na przykład w RPO województwa lubelskiego, rozwój zrównoważony jest kwestią zasadniczą dla instytucji zarządzającej programem oraz, że zamierza się ona skupić na trzech aspektach zrównoważonego rozwoju: środowisku jako niezbędnej podstawie, gospodarce jako niezbędnym narzędziu i dobrej jakości życia dla mieszkańców regionu jako najważniejszym celu⁴¹.

Krajowe fundusze ekologiczne stanowią trzon systemu finansowego wspierającego działania w obszarze ochrony środowiska. Największy z nich, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, wspomaga inwestycje istotne z punktu widzenia środowiska o zasięgu ogólnokrajowym, a także administruje środkami zagranicznymi przeznaczonymi na ochronę środowiska w Polsce. Fundusz stosuje takie formy dofinansowania jak dotacje, pożyczki płatnicze i preferencyjne, kredyty udzielane ze środków funduszu przez banki oraz dopłaty do oprocentowania preferencyjnych kredytów. Rolą wojewódzkich funduszy ochronny środowiska i gospodarki wodnej jest współfinansowanie przedsięwzięć proekologicznych o zasięgu regionalnym⁴².

W oparciu o wymienione wyżej środki urzędy gmin mogą same podejmować ważne z punktu widzenia rozwoju zrównoważonego inwestycje, zwłaszcza te o charakterze infrastrukturalnym, lub też partycypować w projektach realizowanych przez podmioty sektora prywatnego. Zarówno środki pochodzące z funduszy strukturalnych UE, jak i środki krajowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia z takich obszarów, jak:

- infrastruktura komunikacyjna,
- infrastruktura społeczna (szkolnictwo, służba zdrowia, domy kultury),
- bezpieczeństwo obywateli,

⁴⁰ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 (PROW 2014-2020), <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/program-rozwoju-obszarow-wiejskich-2014-2020-prow-2014-2020> [11.09.2020].

⁴¹ Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020, Załącznik do uchwały nr CCLXXXVIII/5735/2018 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 24 lipca 2018, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/60295/RPOWL2407.pdf> [11.09.2020].

⁴² J. Toruński, H. Wyrębek, *Źródła finansowania inwestycji ekologicznych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2009, 82, s. 51–52.

- zarządzanie środowiskowe,
- ochrona ziemi, wód i powietrza (m. in. przydomowe oczyszczalnie ścieków, sieć wodno-kanalizacyjna, utylizacja odpadów, odnawialne źródła energii),
- edukacja ekologiczna,
- ochrona przyrody i bioróżnorodności.

Podatki lokalne

Obok bezpośredniego finansowania, samorzady mogą oddziaływać na zmiany strukturalne w gminach poprzez odpowiednie regulacje podatkowe. Podatki samorządowe stanowią część wszystkich danin publicznych pobieranych od różnych podmiotów. W polskich warunkach budżety gmin są zasilane w całości wpływami z następujących podatków: od nieruchomości, od środków transportu, rolnego i leśnego. Zasady ustalania stawek tych podatków oraz stosowania ulg i zwolnień określają w Polsce następujące akty prawne:

1. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2017 r. poz. 1785), która normuje między innymi podatek od nieruchomości oraz podatek od środków transportowych.

2. Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1892).

3. Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1821).

W każdym przypadku rada gminy jako organ władzy samorządowej ma wpływ na wysokość świadczeń z tytułu tych podatków odprowadzanych do budżetu gminnego (Tabela 4, patrz s. 38).

Odpowiednia polityka w zakresie podatków lokalnych może generalnie zachęcać podmioty prywatne do zachowań przyjaznych środowisku i innych działań służących podnoszeniu jakości życia miejscowej ludności. Jak twierdzą przykładowo autorzy raportu opracowanego na potrzeby Institute for European Policy, w systemach fiskalnych różnych państw europejskich istnieją możliwości zorientowania ulg w podatkach administrowanych przez samorzady na cele związane z ochroną bioróżnorodności, ale obecnie nie są wykorzystywane na szerszą skalę⁴³. Problemem może być tu jednak konieczność rezygnacji przez samorzady z części dochodów do budżetu, co dotyczy zwłaszcza podatku od nieruchomości. Jak wskazuje jedno z opracowań Komisji Europejskiej, praktycznie we wszystkich krajach unijnych jest on nakładany przez lokalne samorzady, ale w niejednym państwie stanowi dla nich wręcz główną bazę podatkową⁴⁴. Podobnie jest w Polsce, gdzie podatek od

⁴³ *Opportunities for innovative biodiversity financing: ecological fiscal transfers (EFT), tax reliefs, marketed products, and fees and charges. A compilation of cases studies developed in the context of a project for the European Commission*, M. Kettunen, A. Illes (red.), (DG ENV)(Project ENV.B.3/ETU/2015/0014), Institute for European Policy (IEEP), Brussels-London 2017, s. 62. <https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/financing/docs/Kettunen_2017_financing_biodiversity_case_studies.pdf > [12.09.2020].

⁴⁴ *Possible reforms of real estate taxation: Criteria for successful Policies*, „European Economy. Occasional Papers” 2012, 119, s. 23. <https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/pdf/ocp119_en.pdf> [12.09.2020].

nieruchomości dostarcza największych wpływów do budżetów gmin, choć z drugiej jest także daniną, w przypadku której władze gminne do tej pory najchętniej udzielały zwolnień⁴⁵.

Tabela 4. Ogólne zasady określania stawek wybranych podatków lokalnych w Polsce

Podatek	Oddziaływanie władz gminy na wysokość stawki podatkowej
Od nieruchomości	Rada gminy w drodze uchwały określa wysokość stawek podatku. Nie mogą one przekroczyć określonych ustawowo kwot liczonych od 1 metra kwadratowego. Dodatkowo rada gminy może stosować zwolnienia wobec wybranych grup podmiotów
Od środków transportowych	Rada gminy w drodze uchwały określa wysokość stawek podatku z tym, że roczna stawka podatku od jednego środka transportu nie może przekroczyć określonej ustawowo kwoty liczonej między innymi od dopuszczalnej masy całkowitej, liczby osi, rodzaju zawieszenia. Rada gminy może stosować zwolnienia wobec wybranych grup podmiotów
Rolny	Wysokość stawki zależy od liczby hektarów (przeliczeniowych oraz wynikających z ewidencji) i średniej ceny skupu żyta. Rada gminy może w szczególnych przypadkach zaliczyć niektóre wsie do innego okręgu podatkowego, co ma wpływ na liczbę hektarów przeliczeniowych. Rada gminy jest uprawniona do obniżenia ceny skupu, jak również może wprowadzić w drodze uchwały inne zwolnienia i ulgi podatkowe niż te, które określono w ustawie
Leśny	Wysokość stawki podatku zależy od średniej ceny sprzedaży drewna uzyskanej przez nadleśnictwa. Rada gminy może obniżyć kwotę średniej ceny sprzedaży drewna oraz może wprowadzić inne zwolnienia przedmiotowe niż te, które określono w ustawie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dz. U. z 2017 r. poz. 1785, Dz. U. z 2017 r. poz. 1892, Dz. U. z 2017 r. poz. 1821.

2.2.3. Wybrane instrumenty prawno-administracyjne

Ocena oddziaływania na środowisko

Obok planowania strategicznego oraz instrumentów o charakterze fiskalnym, samorządy lokalne mogą wykorzystywać dla potrzeb realizacji idei zrównoważonego rozwoju różne regulacje prawne, z których wynika ich prawo podejmowania określonych decyzji administracyjnych mających bieżący wpływ na działalność gospodarczą i ochronę zasobów środowiska przyrodniczego. Do grupy takich przepisów z pewnością zaliczają się te związane z ocenami oddziaływania przedsięwzięć

⁴⁵ M. Podstawka, E. Rudowicz, *Wykorzystanie wybranych podatków lokalnych w kreowaniu polityki fiskalnej gmin*, „Zeszyty Naukowe Polityki Europejskiej, Finanse i Marketing” 2010, 4(53), s.79–87.

inwestycyjnych na środowisko oraz z tworzeniem i funkcjonowaniem na terenie gminy obszarów i obiektów prawnie chronionych.

Samorządy gminne w Polsce zostały wyposażone w kompetencję do wydawania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach zgody na realizację przedsięwzięć (tzw. decyzji środowiskowych). Elementem procedury, której zwieńczeniem jest wydanie wspomnianego postanowienia może być przeprowadzenie oceny oddziaływania przedkładanych projektów inwestycyjnych na środowisko. W świetle przepisów ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (nazywanej w dalszej części ustawą OOS) wójt, burmistrz lub prezydent miasta, a zatem gminny organ wykonawczy, występujący jako organ decyzyjny w procesie wydawania decyzji środowiskowej, decyduje o tym czy ocena będzie w ogóle przeprowadzona, jaki ma być jej potencjalny zakres oraz czy podmiot ubiegający się o wydanie zgody ma przygotować, a następnie przedłożyć raport o oddziaływaniu inwestycji na środowisko (ROŚ). Wspomniane prerogatywy nie dotyczą wprawdzie wszystkich rodzajów przedsięwzięć inwestycyjnych, gdyż jak stanowi artykuł 75 ustawy OOS, dla pewnych typów projektów decyzję środowiskową wydają inne podmioty (Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska, Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska, starosta, dyrektor regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych), w przypadku większości inwestycji, zwłaszcza tych o zasięgu lokalnym, umocowanie to przynależy jednak władzom samorządowym danej gminy. W pewnych przypadkach mają one ustawowy obowiązek przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko (o czym mówi artykuł 59 ustawy OOS), jednak gdy dane przedsięwzięcie zostało zaliczone do grupy mogących potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko a nie zawsze znacząco oddziałujących, to właśnie lokalni urzędnicy przesądzają o uruchamianiu bądź nie stosownej procedury. Warto odnotowania jest również, to, że wraz z wejściem w życie omawianego aktu prawnego, władze gmin otrzymały także narzędzie prawne potencjalnie wspierające funkcje ochronne obszarów Natura 2000. Artykuł 96 ustawy OOS zobowiązuje bowiem organ wydający decyzję środowiskową (i ewentualnie zarządzający przeprowadzenie oceny) do rozważenia czy dany projekt (nie związany bezpośrednio z ochroną obszarów europejskiej sieci ekologicznej) może potencjalnie znacząco oddziaływać na obszar chroniony Natura 2000. W sytuacji stwierdzenia takiej możliwości, wójt, burmistrz lub prezydent miasta nakłada obowiązek przekazania określonych dokumentów organowi, który wydaje decyzję środowiskową w odniesieniu do inwestycji realizowanych w granicach obszaru chronionego (właściwy miejscowo regionalny dyrektor ochrony środowiska), a ten ostatni przeprowadza ocenę i wydaje postanowienie w sprawie uzgodnienia warunków realizacji przedsięwzięcia (art. 98)⁴⁶.

W przeszłości, to znaczy przed wejściem w życie ustawy z 2008 roku, samorządy lokalne stosunkowo często nie nakładały obowiązku oceny oraz

⁴⁶ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2018 r. poz. 2081).

sporządzenia ROŚ, zaś w przypadku przeprowadzania oceny popełniały wiele błędów i dopuszczały się szeregu zaniedbań, czego skutkiem bywały szkodliwe z punktu widzenia zasad ochrony środowiska i przyrody decyzje dopuszczające inwestycje o ewidentnie negatywnym wpływie na miejscowe ekosystemy⁴⁷. Obecnie ocena oddziaływania na środowisko jest coraz częściej traktowana jako niezbędny element warunkujący dopuszczenie danego przedsięwzięcia do realizacji. Wciąż jednak istotne jest pytanie, na ile samorządy wykorzystują wszystkie możliwości w zakresie zabezpieczania naturalnych zasobów środowiska przed nadmierną ingerencją ze strony inwestorów. W sytuacji, gdy rozwój tzw. twardej infrastruktury przy wykorzystaniu środków finansowych UE jest bardzo często w interesie gmin oraz zamieszkujących je społeczności lokalnych, bardzo pożądane staje się na przykład umieszczanie przez władze gminne wśród postanowień dołączanych do decyzji zezwalających na rozwój inwestycji także regulacji przewidujących minimalizację negatywnych skutków planowanych przekształceń czy też kompensację przyrodniczą. Tam, gdzie nie jest możliwe ograniczanie niekorzystnych efektów przedsięwzięć, urzędy gmin powinny wymagać wykonywania kompensacji przyrodniczej, czego zresztą wymaga inny akt prawny, a mianowicie ustawa Prawo ochrony środowiska w artykule 75⁴⁸. Taka kompensacja polegająca na działaniach obejmujących między innymi roboty budowlane i ziemne, rekultywację gleby, zalesianie i zadrzewianie czy też tworzenie skupień roślinności, prowadzących do przywrócenia równowagi przyrodniczej musi być wykonana przez rozpoczęciem realizacji przedsięwzięcia i nie może mieć pierwszeństwa przed działaniami minimalizującymi. Najważniejsze cechy dotyczące działań minimalizujących oraz kompensacji przyrodniczych przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Charakterystyka działań minimalizujących i kompensujących

Działania minimalizujące	Kompensacje przyrodnicze
<ol style="list-style-type: none"> 1. Są zależne od oddziaływań projektowanej inwestycji. 2. Stanowią integralną część projektu inwestycji. 3. Wpływają na część projektu inwestycji. Polegają na różnorodnych działaniach zmniejszających oddziaływanie inwestycji na środowisko. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Niezależne od celu inwestycji. 2. Określane na etapie udzielania zezwolenia (decyzja o środowiskowych uwarunkowaniach) na realizację inwestycji. 3. Wykonane często przed terminem realizacji działań negatywnych dopuszczonych w projekcie inwestycji.

Źródło: J. Furmankiewicz, M. Borowiec, R. Mroczynski, M. Antolak, *Minimalizacje i kompensacje przyrodnicze*. [w:] *Ocena oddziaływania na środowisko i monitoring przyrodniczy. Podręcznik metodyczny*, E. Biesiadka, J. Nowakowski (red.), Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2013, s. 386.

⁴⁷ Więcej na ten temat m. in. w: A. Kula, R. Kurek, K. Okrasiński, *Kwalifikowanie przedsięwzięć do oceny oddziaływania na środowisko. Teoria i praktyka na podstawie wyników monitoringu procesów inwestycyjnych w Karpatach*, Stowarzyszenie Pracownia na rzecz Wszystkich Istot, Bystra 2008. <<https://pracownia.org.pl/upload/filemanager/pracownia.org.pl/Publikacje/Raport-Kwalifikowanie-przedsiwziec-2008.pdf>> [14.09.2020].

⁴⁸ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2020 r. poz. 1219, 1378).

Tworzenie i funkcjonowanie prawnych form ochrony przyrody

Zaangażowanie władz lokalnych w konserwatorską ochronę przyrody może stanowić istotny element ekorozwojowego zarządzania danym obszarem, gdyż nie tylko buduje określony wizerunek, ale zarazem stwarza podstawy do rozwijania lokalnej przedsiębiorczości opartej na wykorzystywaniu walorów przyrodniczych dla celów turystycznych w sposób przyjazny środowisku. Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju musi oznaczać dbałość o te zasoby naturalne, które posiadają szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe. W stosunku do obszarów i obiektów już objętych ochroną prawną, podmioty zarządzające gminami powinny respektować przyjęte dla nich plany ochrony i zachęcać prywatnych właścicieli do rozwijania aktywności nie kolidujących z przyjętymi ograniczeniami w ich użytkowaniu. Wciąż jednak istnieje wiele zasobów przyrodniczych, które mogą być eksploatowane bez limitów, a także zasługują na formalną ochronę.

Lokalni samorządowcy posiadają prawo dotworzenia nowych form ochrony obszarowej i obiektowej, które przyznała im ustawa o ochronie przyrody uchwalona w 2004 roku. Zgodnie z artykułem 44 tego aktu prawnego takie prawne formy ochrony przyrody jak: pomnik przyrody, stanowisko dokumentacyjne, użytk ekologiczny i zespół przyrodniczo-krajobrazowy są ustanawiane w drodze uchwały rady gminy. Organ ten jednocześnie określa w razie potrzeby dla nowej formy szczególne cele ochrony, ustalenia dotyczące czynnej ochrony oraz zakazy. Oprócz tego władze gmin mogą oczywiście wspierać powstawanie pozostałych form przewidzianych ustawą (tj. parku narodowego, rezerwatu przyrody, parku krajobrazowego, obszaru chronionego krajobrazu, obszaru Natura 2000). Nie należy oczekiwać, że wszystkie tego typu decyzje będą podejmowane odgórnie przez urzędy gmin, duża rola przypada tu prywatnym właścicielom oraz ich świadomości ekologicznej. Mogą oni zgłosić wniosek o utworzenie formy ochrony przyrody do miejscowego urzędu. Niezależnie od tego, kto jest inicjatorem takiego działania o charakterze konserwatorskim, przy wyborze formy ochrony należy wziąć pod uwagę następujące czynniki⁴⁹:

1. Wolor obiektu (jego ranga: krajowa, regionalna lub lokalna).
2. Charakter obiektu i dopasowanie do definicji ustawowych.
3. Wielkość obiektu (np. obiekty punktowe nadają się na pomniki przyrody, obszary kilkuhektarowe mogą stać się użytkami ekologicznymi, obszary większe – zespołami przyrodniczo-krajobrazowymi).
4. Łatwość utworzenia danej formy (te tworzone przez radę gminy to przynajmniej teoretycznie najprostsza droga).
5. Wpasowanie w cele, zadania i politykę administracji rządowej, samorządowej wojewódzkiej i samorządowej lokalnej.

⁴⁹ P. Pawlaczyk, A. Jermaczek, *Poradnik lokalnej ochrony przyrody*, Wydawnictwo Klubu Przyrodników, Świebodzin 2008, s. 163–164.

6. Opinia właściciela gruntu (utworzenie rezerwatu wymaga zgody właściciela lub wywłaszczenia za odszkodowaniem, utworzenie innych form nie wymaga zgody, choć rzadko obejmuje się obiekty ochroną wbrew opinii właściciela).

7. Potrzeby przyszłej ochrony czynnej (w odniesieniu do lokalnych form ochrony zwykle będą one dość ogólnikowe i trudne do późniejszego zmodyfikowania).

8. Ewentualna konieczność wyłączenia z normalnego użytkowania gospodarczego.

9. Lokalne zwyczaje i przyzwyczajenia (np. tworzenie użytków ekologicznych na nieużytkach).

Zarówno wobec już funkcjonujących chronionych walorów przyrodniczych, jak i tych powoływanych do życia, gmina ma obowiązek, jeśli jest taka potrzeba, modyfikacji istniejących opracowań dotyczących zagospodarowania przestrzennego. W odniesieniu do obszarów i obiektów, które są zarządzane przez jednostki niezależne od władz gminnych, ustawa nakazuje, aby projekty planów zagospodarowania w części dotyczącej tych form były uzgadniane przez lokalnych samorządowców z tymi podmiotami (art. 10, 13, 16, 23, 30)⁵⁰. Newralgiczne znaczenie mają tu zwłaszcza potencjalne zmiany w planowanych sposobach zagospodarowania tych terenów, które objęto siecią Natura 2000, gdyż na potrzeby ich ochrony są w chwili obecnej opracowywane i wdrażane plany zadań ochronnych. Obecność chronionych walorów przyrodniczych jest szansą, na rozwijanie lokalnej przedsiębiorczości opartej na przykład na usługach w zakresie ekoturystyki, niemniej należy zapewnić właściwą gospodarkę w ich obrębie, a to może nastrożać trudności w sytuacji, gdy znaczna część powierzchni wielu gmin nie jest objęta miejscowymi planami zagospodarowania, o czym była mowa w jednym z poprzednich punktów.

Badania prowadzone w różnych częściach Polski pokazują, że na razie włodarze gmin w sposób dość powściągliwy korzystają ze swoich uprawnień do obejmowania ochroną nowych elementów środowiska przyrodniczego⁵¹. Nie zawsze również samorządy lokalne odpowiednio szybko i we właściwy sposób reagują na wprowadzane ogólnie zmiany zasad użytkowania. Może być to częściowo związane z ogólnie niskim stopniem gotowości do modyfikacji planów istniejących już wcześniej, a także z bazowaniem na nieaktualnych planach zagospodarowania⁵².

⁵⁰ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r. poz. 1614, 2244, 2340).

⁵¹ M. in.: L. Dawid, K. Deska, *Wybrane problemy tworzenia użytków ekologicznych na przykładzie powiatu koszalińskiego i miasta Koszalin*, „Chrońmy Przyrodę Ojczyznę” 2014, 70 (5); Wolańska-Kamińska, N. Ratajczyk, *Powoływanie lokalnych form ochrony przyrody przez samorządy gmin wiejskich*, „Woda-Srodowisko-Obszary Wiejskie” 2014, t. 14. z. 1 (45).

⁵² Stwierdza się to m. in. w: *Stan aktualności studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin w województwie mazowieckim*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2015, https://mbpr.pl/user_uploads/image/PRAWE_MENU/studia%20gmin/Studia%20gmin_internet.pdf [12.12.2019].

3. Wybrane koncepcje powiązane z ideą rozwoju zrównoważonego

3.1. Idea ekologizmu

Ekologizm to idea, która narodziła się, podobnie jak koncepcja zrównoważonego rozwoju, w odpowiedzi na niekorzystne zmiany w środowisku naturalnym, wywołane niekontrolowanym wykorzystywaniem dóbr przyrody dla potrzeb człowieka. Ruch ekologiczny w nowoczesnym wydaniu miał swoje początki jednak wcześniej, bo już w latach 50. i 60. ubiegłego stulecia, kiedy to opublikowano wiele książek, raportów czy wyników badań, których autorzy alarmowali, że biosfera jest zagrożona z powodu oddziaływania kombinacji takich czynników jak przeludnienie, stosowanie intensywnych metod produkcji w rolnictwie oraz zanieczyszczenia chemiczne. Nasielenie tych obaw następowało w kolejnych latach wraz z postępującym niszczeniem warstwy ozonowej, globalnym ocieplaniem klimatu, szybkim rozwojem energetyki jądrowej (także broni jądrowej) oraz rosnącym szkodliwym wpływem pojazdów mechanicznych na środowisko i zdrowie ludzkie. Nie bez znaczenia były tu też spektakularne katastrofy ekologiczne, jak na przykład: wybuch w zakładach chemicznych w miejscowości Seveso we Włoszech w 1976 roku, eksplozja w fabryce pestycydów w Bhopalu w Indiach w 1984 roku i uwolnienie do atmosfery ogromnych ilości substancji toksycznych czy też mający miejsce dwa lata później wybuch reaktora w elektrowni atomowej w Czernobylu na terenie ówczesnego Związku Radzieckiego. Wszystkie wymienione czynniki i zdarzenia wywołały polityczną reakcję w postaci rozwoju swoistej ideologii ekologicznej i towarzyszącej jej wiary, że coś radykalnego można i powinno się zrobić w obliczu tak szybko następującej degradacji. Partie polityczne wyznające taką ekologiczną ideologię zaczęły pojawiać się na szerszą skalę w latach 80. XX wieku i stały się znane jako „Zieloni”. Upadek komunizmu w następnej dekadzie w połączeniu z praktycznym bankructwem myśli socjalistycznej tylko wzmocniło polityczny wymiar ruchu Zielonych na świecie. Tym, co odróżnia zwolenników ekologizmu obecnej doby od innych grup zatroskanych o stan środowiska, jest przekonanie, że kryzys ekologiczny jest tak wielki, że rozwiązanie może przynieść tylko gruntowna reorganizacja systemu politycznego, społecznego oraz gospodarczego⁵³.

Ekologizm jako nowy ruch opowiada się za odejściem od antropocentryzmu na rzecz stawiana w centrum zainteresowania środowiska jako całości, w którym człowiek jest tylko jednym z elementów i to na dodatek najbardziej zagrożającym przyszłości ekosystemów. Wedle tej koncepcji człowiek nie jest już panem natury, któremu przyroda jest całkowicie podporządkowana, powinien on wytwarzać tylko tyle, ile jest mu potrzebne do przeżycia

⁵³ K. Harrison, T. Boyd, *Understanding political ideas and movements*, Manchester University Press, Manchester and New York 2003, s. 275, 277–278.

harmonijnie współzysząc z naturą. Cechą tego nurtu jest nie tylko holizm czyli patrzenie na otaczającą rzeczywistość w sposób całościowy i komplementarny, ale także pewien romantyzm wyrażający się sprzeciwem wobec traktowania metod naukowych jako jedynej drogi poznawania prawdy o świecie oraz przekonaniem, że postęp społeczny mający swoje źródło w rozwoju nauki nie może polegać na bogaceniu się i zwiększaniu efektywności produkcji poprzez eksploatację zasobów naturalnych. Stąd organizacje ekologiczne, które rodziły się w Europie i Stanach Zjednoczonych na fali kontrkultury lat 60., postulowały całkowitą zmianę dotychczasowej hierarchii norm i wartości w społeczeństwie Zachodu. Ruch ten nie był jednak od samego początku jednolity; pewna część powstających organizacji zrzeszająca działaczy proekologicznych stawiała sobie za cel przede wszystkim wywieranie presji na rządy państw nie dążąc jednocześnie do zaistnienia na mapie politycznej poprzez udział w procesach wyborczych, podczas gdy inne (powstające nieco później, bo już w latach 70.) przybierały postać partii politycznych na drodze przejmowania mniejszych, już istniejących partii, bądź przekształcania się mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych ruchów ekologicznych⁵⁴.

Jeśli chodzi o reprezentację polityczną, w Europie na poziomie ponadnarodowym ruch Zielonych uosabia obecnie Europejska Partia Zielonych (ang. European Green Party – EGP) należąca do jednej z czterech europejskich partii politycznych, skupiająca partie członkowskie z wszystkich lub prawie wszystkich państw Unii Europejskiej. Do EGP, obok partii politycznych, należą także pojedyncze osoby fizyczne będące posłami do Parlamentu Europejskiego. Drugim elementem w sieciowej strukturze europejskiego ruchu Zielonych jest tzw. Grupa Zielonych (ang. *The Green Group on the European Parliament* – GGEP), która pozostając w sojuszu z Wolnym Przymierzem Europejskim tworzy w Parlamencie Europejskim wspólną grupę polityczną. Oprócz tego ruch Zielonych współtworzy Europejska Młodzieżówka Zielonych (ang. *Federation of Young European Greens*), jak również powiązana z partią polityczną Europejska Fundacja Zielonych (ang. *Green European Foundation*) działająca w formie think tanku⁵⁵.

Organizacje ekologiczne nie muszą jednak przybierać zinstytucjonalizowanej formy partii politycznych, a ich działania może charakteryzować zdecydowanie większy radykalizm. Na bazie niezadowolenia z polityki USA w czasach rządów R. Reagana czy też polityki rządu brytyjskiego kierowanego przez M. Thatcher (w literaturze niekiedy używa się w tym kontekście pojęć Reaganomika i Thatcherizm), w obu krajach narodziły się ruchy określane jako eko-apokaliptyczne. W Stanach Zjednoczonych pojawił się w 1980 roku milenijny ruch środowiskowy pod nazwą „Earth First!” wyznający doktrynę „bezkompromisowości w obronie planety Ziemi”. Z kolei Wielka Brytania doświadczała przykładowo na początku lat 90. XX wieku obecności tzw. Dongów określających się jako

⁵⁴ E. Kwidziński, *Ekologizm jako ideologia polityczna – na przykładzie Niemiec i Francji*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2015, 5, s. 125–128.

⁵⁵ W. Ziętara, *Struktury sieciowe europejskiego ruchu politycznego Zielonych*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 2017, vol. XXIV, 2, s. 122, 126.

„koczowniczy lud Wielkiej Brytanii”. Także w Australii dało się zaobserwować pewien wzrost skrajnych nastrojów i powrót niektórych grup do praktykowania radykalnego ekologiczmu⁵⁶.

Nieco alternatywny wobec typowego ekologiczmu z jego kontestatycznym charakterem jest nurt tzw. modernizacji ekologicznej, który nie postrzega zależności pomiędzy rozwojem a ochroną środowiska na zasadzie gry o sumie zerowej, ale widzi możliwość połączenia ze sobą obu celów. Zwolennicy tego sposobu patrzenia na rzeczywistość uważają, że „brzydka przemysłowa gąsienica” może stać się „pięknym ekologicznym motylem” nie przez dezindustrializację czy też ekonomiczno-społeczny wstrząs, ale poprzez dalszy postęp. Ta koncepcja jest szeroko postrzegana przede wszystkim jako odpowiedź kół rządowych na kryzys ekologiczny, ale została gorąco przyjęta także przez liderów w zakresie ochrony środowiska w takich krajach jak Holandia, Niemcy i Szwecja w ciągu ostatnich dekad. Jednak w wielu kręgach nie jest podzielany ten optymizm, że przemysł, gospodarkę i rynek da się „zazielenić” w celu uniknięcia grożącej kolizji kapitalizmu konsumenckiego z ekologią planetarną. Pesymiści upatrują w takim podejściu niebezpieczeństwa odtwarzania kapitalistycznych stosunków społecznych, co jednak nie musi oznaczać, że jest to punkt widzenia niemożliwy do pogodzenia z ekologiczmem w bardziej tradycyjnym rozumieniu. Kilku czołowych ekologicznych myślicieli politycznych takich jak na przykład Andrew Dobson czy Douglas Torgerson, widzi pewien związek komplementarności pomiędzy zinstytucjonalizowanym, opartym na reformach ekologiczmem a radykalną polityką Zielonych⁵⁷.

Wydaje się, że obecnie istnieje potrzeba pewnego przewartościowania w zakresie podejścia do rozwiązywania problemów ochrony środowiska. Przez ostatnie niemal trzydzieści lat działacze ekologiczni nie potrafili zmobilizować szerszej społeczności myślącej w sposób zdroworozsądkowy do działań przeciw ewidentnej degradacji środowiska, a jednocześnie trawili czas na próby przekonywania do swoich racji grup wpływowych i potężnych, ale jednocześnie nieprzejednanych i niezainteresowanych taką ideologią. W rezultacie bezpośrednie działania ekologów, prowadzone raczej przez wąskie grupy, nie zyskiwały masowego poparcia nawet wśród dobrze wykształconych młodych przedstawicieli klasy średniej, którzy często nawet postrzegali taką aktywność jako kłopotliwą, a nierzadko i jako przestępczą, zagrażającą modernizacji infrastruktury i gospodarki koniecznym dla przyciągnięcia nowego kapitału i tworzenia nowych miejsc pracy⁵⁸.

⁵⁶ G. P. St. John, *Ferals: Terra-ism and Radical Ecologism in Australia*, „Journal of Australian Studies” 2000, 24(64).

⁵⁷ B. Glasson, *Subversive rearticulation between radicalism and reform: the case of ecologism*, „Journal of Political Ideologies” 2015, vol. 20, 2, s. 109–110.

⁵⁸ I. Blühdorn, *A theory of post-ecologist politics*, „Environmental Politics” 1997, 6, s. 126, 128.

3.2. Koncepcja gospodarki cyrkularnej

Model gospodarki o obiegu zamkniętym charakteryzuje się zaprojektowaną odnawialnością i odtwarzalnością, zaś celem jest utrzymanie najwyższej wartości i użyteczności produktów, komponentów i materiałów w odrębnych cyklach biologicznym i technicznym. Przyjmuje się tu założenie, że nieustający cykl rozwoju zachowuje i wzbogaca kapitał naturalny, optymalizuje zyski surowcowe i minimalizuje ryzyko systemowe poprzez zarządzanie strumieniami materiałów odnawialnych i nieodnawialnych. Istotą tego systemu jest uniezależnienie rozwoju gospodarki od konsumpcji ograniczonych zasobów. Pierwsze teorie mówiące o obiegu zamkniętym w gospodarce zaczęły się pojawiać już w lata 70.XX wieku, jednak dopiero po roku 2000 zaczęły zyskiwać na popularności takie koncepcje jak: idea gospodarki funkcjonalno-usługowej, filozofia projektowania „od kołyski do kołyski”, biomimikra, ekologia przemysłowa, kapitał naturalny czy system błękitnej gospodarki⁵⁹.

Gospodarka o obiegu zamkniętym opiera się na trzech podstawowych zasadach. Należą do nich⁶⁰:

1. Zachowanie i wzbogacanie kapitału naturalnego poprzez kontrolę ograniczonych zapasów i równoważenie strumieni zasobów odnawialnych.
2. Optymalizacja wykorzystania surowców poprzez utrzymywanie produktów, komponentów i materiałów w obiegu, z zachowaniem ich najwyższej użyteczności w cyklach: technicznym i biologicznym.
3. Rozwijanie wydajności systemu poprzez identyfikację i usuwanie negatywnych efektów zewnętrznych.

Gospodarka o obiegu zamkniętym wiąże się z od dawna funkcjonującymi podejściami, takimi, jak⁶¹:

1. Ponowne wykorzystywanie, naprawianie, odnawianie i poddawanie recyklingowi produktów zgodne ze znaną zasadą 3R (redukcja, powtórne wykorzystanie, recykling), rozszerzoną obecnie do 4R (użyj ponownie, napraw, odnow, recyklinguj).
2. Mierzenie środowiskowego wpływu produktu w całym jego cyklu życia.
3. Idea czystszej produkcji opartej na działaniach prowadzących do wzrostu efektywności.
4. Zarządzanie zrównoważonym łańcuchem dostaw przy uwzględnieniu ekonomicznego, społecznego i środowiskowego wpływu tego łańcucha w całym cyklu życia produktu.

⁵⁹ *Ku gospodarce o obiegu zamkniętym: biznesowe uzasadnienie przyspieszonej zmiany*, Ellen McArthur Foundation, 2015, s. 5. <<https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/PL-Towards-a-Circular-Economy-Business-Rationale-for-an-Accelerated-Transition-v.1.5.1.pdf>> [16.09.2020].

⁶⁰ *Ibidem*, s. 6–7.

⁶¹ E. Jastrzębska, *Gospodarka o obiegu zamkniętym – nowa idea czy stare podejście? Dobre praktyki społecznie odpowiedzialnych społecznie przedsiębiorstw*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017, s. 224.

Gospodarka cyrkularna wymaga innowacyjnego podejścia do biznesu, a zatem pojawiania się innowatorów proponujących nowe rozwiązania wychodzące na przeciw potrzebom zupełnie nowych konsumentów. Generowane są dzięki tym innowacjom większe wartości bez konieczności zużywania dużych ilości zasobów, co przekłada się na znaczne oszczędności. Aby tak się działo, niezbędne jest jednak zaistnienie wielu czynników sprzyjających temu mniejszemu wykorzystaniu zasobów, zwiększaniu udziału zasobów i energii nadających się do recyklingu, jak również zmniejszonym emisjom czy mniejszym stratom materiałowym. Chodzi o takie działania, jak: eko-projektowanie, naprawa, remont, regeneracja, recykling, stosowanie zachęt ekonomicznych i finansowych, budowa nowych modeli biznesowych, eko-innowacje oraz podnoszenie poziomu świadomości i wiedzy⁶².

Jedną z kluczowych cech gospodarki o obiegu zamkniętym jest możliwie najmniejsze wykorzystanie zasobów naturalnych, a do tego w sposób, który umożliwia ich regenerację. Taki kierunek rozwoju gospodarczego, przy którym odpad produkcyjny, powstały w jednym procesie, staje się surowcem w innym procesie, umacnia aspekt ekologii w ekonomii. Ekologia staje się elementem wkomponowanym w strategię zarówno pojedynczych przedsiębiorstw, jak i całych gospodarek, co prowadzi dodatkowo do rozwoju innowacji ekologicznych wdrażanych zgodnie z koncepcją rozwoju zrównoważonego⁶³. W literaturze wyróżnia się kilka rodzajów innowacji ekologicznych⁶⁴:

1. Produktowe, np. zastępowanie środków produkcji materiałami o udoskonalonych cechach.
2. Procesowe, np. instalacja nowej technologii ograniczającej negatywne oddziaływanie na środowisko.
3. Organizacyjne, np. wdrożenie systemu zarządzania środowiskowego.
4. Marketingowe, np. metody obejmujące zmiany w zakresie pozycjonowania produktu, jego opakowania, promocji.

Koncepcja gospodarki o obiegu zamkniętym została przyjęta przez Unię Europejską jako strategia pozwalająca osiągnąć zakładane cele środowiskowe. Na przestrzeni ostatnich lat Komisja Europejska zaproponowała różne rozwiązania służące jej realizacji, a światło dzienne ujrzał cały szereg dokumentów na ten temat (Tabela 6).

⁶² *Gospodarka obiegu zamkniętego. Biznes i konsument na ścieżce zmiany*, Koalicja na Rzecz Gospodarki Obiegu Zamkniętego RECONOMY, Warszawa 2017, s. 28–29. <https://ingos.pl/Pblic/userfiles/koalicja/raport_gospodarka_obiegu_zamknietego_biznes_i_konsument_na_sciezce_zmiany.pdf> [18.09.2020].

⁶³ W. Derej, *Innowacje ekologiczne a rozwój Unii Europejskiej na przykładzie gospodarki odpadami komunalnymi*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, 324, s. 20.

⁶⁴ K. Olejniczak, *Innowacje ekologiczne jako narzędzie wspierania zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2015, 19, s. 57.

Tabela 6. Wybrane dokumenty Komisji Europejskiej dotyczące rozwoju gospodarki o obiegu zamkniętym

Dokument i data	Treść
Komunikat pt. <i>EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjająca włączeniu społecznemu</i> , marzec 2010 r.	Wyróżniono m. in. cele nadrzędne w zakresie gospodarki UE oraz inicjatywy przewodnie, wśród których znalazł się projekt „Europa efektywnie korzystająca z zasobów” mówiący o uniezależnieniu wzrostu gospodarczego od wykorzystania zasobów, przejściu na gospodarkę niskoemisyjną, zwiększeniu efektywności energetycznej i wykorzystania odnawialnych źródeł energii, modernizacji transportu
Komunikat pt. <i>Plan działania na rzecz zasobooszczędnej Europy</i> , wrzesień 2011 r.	Plan ten zawierał możliwe działania oraz inicjatywy Komisji i państw członkowskich w zakresie efektywniejszego wykorzystania zasobów w obszarach obejmujących paliwa kopalne, surowce i minerały, wody i zasoby morza, grunty i gleby, powietrze, odpady oraz bioróżnorodność w celu stworzenia gospodarki opartej na zasobooszczędności
Program pt. <i>Dobra jakość życia z uwzględnieniem ograniczeń naszej planety</i> , listopad 2013 r.	Za jeden z priorytetowych celów uznano przekształcenie UE w zasobooszczędną, niskoemisyjną, zieloną i konkurencyjną gospodarkę. Dodatkowo ujęto szereg konkretnych działań do podjęcia do 2020 r. dla zrealizowania tego celu
Komunikat pt. <i>Ku gospodarce o obiegu zamkniętym: program zero odpadów dla Europy</i> , lipiec 2014 r.	Definiuje i wskazuje GOZ jako rozwiązanie przeciwko rabunkowej względem środowiska gospodarce liniowej, sposób na utrzymanie w obrębie gospodarki ograniczonych zasobów naturalnych oraz czerpanie z tego korzyści gospodarczych i środowiskowych
Komunikat pt. <i>Zamknięcie obiegu – plan działania UE dotyczący gospodarki o obiegu zamkniętym</i> , grudzień 2015 r.	Objął plany działań Komisji Europejskiej na rzecz wdrożenia zasad GOZ na każdym etapie cyklu życia produktu. Propozycje w tym zakresie odnosiły się między innymi do zastosowania wytycznych dotyczących ekoprojektowania, wsparcia najlepszych praktyk w zakresie gospodarki odpadami i efektywnego zarządzania zasobami w przemyśle, opracowania nowych standardów jakości dla surowców wtórnych oraz strategii dotyczących obszarów stwarzających szczególnie problemy
Komunikat pt. <i>Sprawozdanie na temat wdrażania planu działania na rzecz gospodarki o obiegu zamkniętym</i> , styczeń 2017 r.	Zawierał kluczowe działania zrealizowane po publikacji planu „Zamknięcie obiegu...” w grudniu 2015 roku i priorytetowe cele na rok 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Jaworski, S. Grochowska, *Circular Economy – the criteria for achieving and the prospect of implementation in Poland*, „Archives of Waste Management and Environmental Protection”2017, vol.19, issue 4, s. 14–17.

Wykorzystywanie odpadów w sposób ekologiczny wymaga nie tylko ograniczenia ich zużycia, ale również rozwiązania problemu składowania. Duże znaczenie ma tu działalność organizacji odzysku polegająca głównie na zbiórce odpadów oraz przekazywaniu ich do instalacji odzysku lub recyklingu, ale również prowadzeniu edukacji ekologicznej społeczeństwa w zakresie gospodarki odpadami. W Polsce funkcjonuje kilkadziesiąt takich organizacji, choć nie istnieje oficjalny ich wykaz, który byłby prowadzony przez instytucję publiczną, co nastęrcza przedsiębiorstwom problem ze znalezieniem wiarygodnego podmiotu. Instytucja pod nazwą Centralny Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Opakowań opracował jednak zestaw kryteriów oceny organizacji odzysku, który może pomóc producentom przy ich wyborze. Według tej instytucji powinny być brane pod uwagę między innymi takie kryteria:

1. Stosowanie jednakowych stawek opłat na poszczególne grupy materiałowe dla wszystkich przedsiębiorców przekazujących organizacji obowiązki odzysku i recyklingu.
2. Prowadzenie wiarygodnej analizy kosztów zbiórki lub skupu poszczególnych rodzajów odpadów.
3. Ujawnianie danych i wskaźników efektywności prowadzonej działalności.

Preferowane powinny być te organizacje, które wdrożyły standardy zarządzania środowiskowego i zarządzania jakością, jak również podmioty, które są zaangażowane w takie formy aktywności jak prowadzenie publicznych kampanii edukacyjnych, lub sponsorowanie działań podnoszących poziom edukacji ekologicznej w społeczeństwie⁶⁵.

Trudno wyobrazić sobie rozwój gospodarki cyrkularnej, opartej na ekologicznym podejściu do kwestii wykorzystywania surowców naturalnych bez odpowiedniej świadomości ekologicznej społeczeństwa. Działania służące podnoszeniu poziomu tej świadomości powinny odbywać się w ramach specjalnie ukierunkowanej edukacji. Nie chodzi tu tylko o organizowanie procesu kształcenia i transferu informacji za pośrednictwem wyspecjalizowanych instytucji, ale również o nieformalne kształtowanie postaw już od najmłodszych lat w domu rodzinnym. Tak więc, pierwszym stopniem edukacji jest dom, w którym od urodzenia przekazywane są określone wzorce zachowań, następnie kolejne wzorce są przekazywane wraz z wiedzą w przedszkolu, szkole na uczelni czy w pracy. Nie sposób też nie docenić w tym procesie roli samokształcenia. Edukacja ekologiczna powinna docierać do wszystkich grup społecznych i wiekowych, a w takim przypadku niezwykle ważny staje się dobór odpowiednich środków przekazu tak, aby informacje docierały do odbiorców w sposób najprostszy a zarazem najbardziej efektywny⁶⁶.

Nabywanie odpowiednich umiejętności w grupie ma istotne znaczenie, gdyż bez tego pojedyncze osoby, zwłaszcza młode, mogą łatwo poczuć się pozbawione

⁶⁵ J. Godlewska, *Rola organizacji odzysku w tworzeniu gospodarki o obiegu zamkniętym*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2017, 49/1, s. 139–142.

⁶⁶ J. Zarębska, A. Zarębski, *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań gospodarki o obiegu zamkniętym*, „General and Professional Education” 2018, 2, s. 28.

mocy ze względu na skalę problemów środowiskowych. Ważne jest, aby w grupie studenckiej czy organizacji młodzieżowej obecne były jednostki o silnej postawie i wysokich indywidualnych kompetencjach, gdyż wtedy rówieśnicy znajdujący się w otoczeniu takich osób znajdują najbardziej przekonujące wzorce do naśladowania przez co wzrasta świadomość grupowa oraz poziom kompetencji zbiorowych⁶⁷.

3.3. *Sharing economy*

Dość nowym trendem obserwowanym w Polsce, który zapoczątkowany był w krajach Europy Zachodniej, Ameryki Północnej, Azji i Australii pod koniec XX wieku jest współdzielenie dóbr. Jest to zjawisko kulturowo-społeczne wyrażające się wykorzystywaniem przedmiotów bez nabywania ich. Jedną z wielu korzyści przemawiających za takim sposobem podejścia do konsumpcji jest oszczędność środków pieniężnych dla wykorzystujących je osób, ale także zasobów, które są wielokrotnie wykorzystywane przez różnych konsumentów dokładnie wtedy, gdy są potrzebne. Tym, co przyspieszyło trend współdzielenia był dynamiczny rozwój sieci internetowej i mediów społecznościowych. Współcześni konsumenci mają nieustanny dostęp do Internetu poprzez urządzenia mobilne (telefony komórkowe, tablety, laptopy), co zapewnia szybki i łatwy dostęp do kontaktów, umożliwia wymianę myśli, poglądów, opinii. S. Chen wskazuje, że gwałtowny rozwój globalnego Internetu w latach 20. XXI wieku, wykorzystywanie komunikacji mobilnej i nowoczesnych technologii urządzeń przenośnych przyczyniły się do łatwego i szybkiego dzielenia się, otrzymywania i generowania dużej ilości informacji. Ludzie korzystają z urządzeń mobilnych w oparciu o platformy internetowe, big data i inne technologie, aby zintegrować dużą liczbę zasobów i dostarczyć je do odpowiednich podmiotów zgłaszających zapotrzebowanie na nie⁶⁸. Transformacja modeli biznesowych jest dziś koniecznością i dotyka wszystkich obszarów gospodarki. Podmioty gospodarcze muszą więc być w procesie stałej zmiany, żeby odpowiedzieć na potrzeby nowego konsumenta choćby poprzez lepszą identyfikację jego potrzeb⁶⁹. Dzięki tym zmianom przywrócona została idea pożyczania, barteru, udostępniania własnych zasobów innym, przy czym udostępniane są dobra, środki finansowe, umiejętności, a nawet czas. Zamiast posiadania dóbr na własność, coraz większa uwaga przywiązywana jest do ich funkcji.

W języku polskim pojęcie *sharing economy* funkcjonuje jako ekonomia współdzielenia lub ekonomia współpracy. Ze względu na znaczenie terminu *economy*

⁶⁷ L. Chawla, D. Flanders Cushing, *Education for environmental behavior*, „Environmental Education Research” 2007, 13, s. 446.

⁶⁸ S. Chen, *The Impact of Sharing Economy on China's Labor Relations in the Internet Era*, „Journal of Human Resource and Sustainability Studies” 2019, 7, s. 149–159. doi: 10.4236/jhrss.2019.72011.

⁶⁹ Raport PWC, *Współdziel i rządź! Twój nowy model biznesowy jeszcze nie istnieje*, www.pwc.pl/pl/pdf/ekonomia-wspoldzielenia-1-raport-pwc.pdf.

w języku angielskim, z którego pojęcie to się wywodzi, bardziej trafne wydaje się jednak określenie „gospodarka”⁷⁰. W języku angielskim oprócz *sharing economy* występują również terminy: *collaborative economy*, *gig economy*, *on-demand economy* czy *peer economy*⁷¹. Wymienione określenia funkcjonują także w polskich publikacjach równoległe i są zwykle traktowane jako synonimy.

Termin „wspólna konsumpcja” (*collaborative consumption*) pojawił się już w latach 70. XX wieku. M. Felson i J. Spaeth w pracy pt. *Community Structure and Collaborative Consumption* oparli się w znacznym stopniu na opracowanej w latach 50. XX wieku przez A. Hawleya teorii dotyczącej struktury wspólnoty i występujących w niej współzależności. Potraktowali wspólną konsumpcję jako akt korzystania z dóbr i usług razem z innymi osobami, a zaliczali do niej nawet takie czynności, jak jedzenie obiadu z rodziną, a analizowane środowiska stanowiły głównie gospodarstwa domowe, praca oraz szkoła. Autorzy wskazywali także na bardzo istotną rolę rutyny dnia codziennego oraz otoczenia, w której odbywa się konsumpcja. W ich opinii czynnik czasowy oraz społeczny mają kluczowe znaczenie dla wspólnej konsumpcji⁷².

Od początku XXI wieku coraz silniej uświadamiano sobie niedobór zasobów, a globalny apel o ochronę zasobów stopniowo się wzmacniał. Dzięki technologii internetowej *sharing economy* stała się skutecznym sposobem na oszczędzanie zasobów, a model *sharing economy* stopniowo zmienił się z początkowego modelu non-profit na model nastawiony na zysk, który wykorzystuje i jest wspierany przez platformy internetowe⁷³, takie jak początkowo platforma krótkiego wynajmu Airbnb (platforma powstała w 2008 roku i działa nadal, umożliwia wynajmowanie oraz udostępnianie miejsc noclegowych w prywatnych domach) czy platforma wynajmu pojazdów Uber (umożliwiający zamawianie usług transportu samochodowego poprzez kojarzenie pasażerów z kierowcami z aplikacji mobilnej). Głównym założeniem ekonomii współdzielenia jest lepsze wykorzystanie zasobów poprzez dzielenie się nimi, ich transfer, udostępnianie, wymianę czy współdzielenie produktów⁷⁴. System zbudowany jest wokół podziału zasobów materialnych i ludzkich, dążąc do usieciowienia jednostek i społeczności. Obejmuje on wymienne świadczenie usług, współużytkowanie i współtworzenie, zapewniając wzrost efektywności wykorzystywanych zasobów. Możliwe jest wynajmowanie ekskluzywnych torebek (Bag Borrow Or Steal), sukienek znanych

⁷⁰ B. Sztokfisz, *Gospodarka współdzielenia – pojęcie, źródła, potencjał*, Zeszyty Naukowe UEK, 2017, 6 (966): 89–103, doi: 10.15678/ZNUEK.2017.0966.0606.

⁷¹ G. Petropoulos, *An Economic Review of the Collaborative Economy*, Policy Contribution Issue 2017, <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2017/02/PC-05-2017.pdf> [15.06.2021].

⁷² B. Sztokfisz, *Gospodarka współdzielenia – pojęcie, źródła, potencjał*, Zeszyty Naukowe UEK, 2017, 6 (966), 89–103, doi: 10.15678/ZNUEK.2017.0966.0606.

⁷³ S. Chen, *The Impact of Sharing Economy on China’s Labor Relations in the Internet Era*, „Journal of Human Resource and Sustainability Studies” 2019, 7, s. 149-159. doi: 10.4236/jhrss.2019.

⁷⁴ A. Burgieł, *Wspólna konsumpcja jako alternatywny model spożycia i jej przejawy w zachowaniach konsumentów*, [w:] *Zachowania konsumentów. Procesy unowocześniania konsumpcji*, E. Kieźel (red.), Wolters Kluwer Business, Warszawa 2015.

projektantów mody (Rent The Runway) czy wspólne podróżowanie w 22 krajach, również na długodystansowych trasach (BlaBlaCar).

Szybki rozwój oddolnych inicjatyw wśród konsumentów przyczynił się do podjęcia w 2015 roku przez Komisję Europejską rozpoczęcia publicznych konsultacji na temat: „Otoczenie regulacyjne platform i pośredników internetowych, przetwarzania danych, chmur obliczeniowych i gospodarki współpracy”, definiując przy tym gospodarkę współpracy, jako polegającą na łączeniu osób fizycznych i prawnych za pomocą platform internetowych (platform gospodarki współpracy), aby umożliwić im świadczenie usług lub wspólne korzystanie z aktywów, zasobów, czasu, umiejętności lub kapitału, nierzadko w ograniczonym czasie i bez przekazywania praw własności⁷⁵.

Sharing economy oznacza angażowanie się wspólnie z innymi osobami w proces konsumpcji dóbr lub usług. Współdzielenie najlepiej funkcjonuje w społecznościach lokalnych, ponieważ żywnością, rowerami, powierzchniami użytkowymi możemy dzielić się wtedy, gdy są dostępne i to nie tylko w sensie cyfrowym – jedno kliknięcie, ale fizycznym – tzn. są blisko i gotowe do użycia⁷⁶. Możliwe jest oferowanie własnych umiejętności, talentów i czasu oraz wykorzystywanie innych w celu bezgotówkowej wymiany wpisującej się w ideę społeczeństwa obywatelskiego poprzez bank czasu (bankczasu.org) czy pomocy sąsiedzkiej (wymiennik.org). W Stanach Zjednoczonych wymiana i współdzielenie dotyczy nawet przygotowanej żywności (Zaarly), sprzętu elektronicznego (SnapGoods), opieki na zwierzętami (DogVacay).

B. Jaros⁷⁷ wskazuje, że *sharing economy* obejmuje najczęściej takie obszary, jak:

- *sharing*, czyli dzielenie się,
- *bartering*, czyli wymiana towarów,
- *lending*, czyli pożyczanie,
- *renting*, czyli wynajmowanie,
- *recycling*, czyli ponowne używanie,
- *do it yourself*, czyli wykonywanie czegoś samodzielnie,
- *open gardening*, czyli zwiedzanie prywatnych ogrodów,
- *voluntary help*, czyli wolontariat,
- *shareownership*, czyli współwłasność,
- *repairing*, czyli naprawa,
- *common buying*, czyli wspólne kupowanie.

Sharing economy polega na nawiązywaniu więzi pomiędzy nieznanymi, co wymaga zaufania i wspólnej inicjatywy, stąd bardzo ważne są informacje

⁷⁵ Raport PWC, *Współdziel i rządź! Twój nowy model biznesowy jeszcze nie istnieje*, www.pwc.pl/pl/pdf/ekonomia-wspoldzielenia-1-raport-pwc.pdf.

⁷⁶ S. Kauf, *Ekonomia współdzielenia (sharing economy) jako narzędzie kreowania smart city*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie” 2018, z. 120, s. 141–151.

⁷⁷ B. Jaros, *Sharing economy jako ważny trend w obszarze zrównoważonej konsumpcji*, „Handel Wewnętrzny” 2016, 5(364), s. 82–91.

zamieszczane w profilach osób uczestniczących w wymianie, a także opinie innych użytkowników. Z raportu PwC „*The Sharing Economy*” opublikowanego w Stanach Zjednoczonych wynika, że 69% ankietowanych nie ufa firmom z sektora ekonomii współdzielenia, póki nie zostaną im one polecane przez zaufaną osobę. Z badań prowadzonych w Polsce również wynika, że 60% ankietowanych przy ocenie wiarygodności danej usługi w ramach *sharing economy* kieruje się opiniami znajomych. Zyskujące popularność systemy oceny poszczególnych użytkowników przyczyniają się do wzrostu poczucia bezpieczeństwa konsumenta dzięki wzrastającej transparentności uczestników rynku. Przyznawane gwiazdki i pozytywne opinie użytkowników pozwalają na budowanie własnej marki. Zaufanie w ekonomii współdzielenia jest pochodną większej transparentności i w pewnym sensie niższego prawdopodobieństwa wystąpienia zachowań niepożądanych⁷⁸.

3.4. *Industry 5.0*

Rewolucje przemysłowe, nowe technologie produkcji radykalnie zmieniały warunki pracy i styl życia ludzi⁷⁹:

1. **Pierwsza rewolucja przemysłowa** miała miejsce w XVIII wieku, a jej zarzewiem było wykorzystywanie mocy pary i mechanizacja produkcji. Nić, którą kiedyś wytwarzano na prostych krosnach za sprawą mechanizacji można było produkować osiem razy szybciej. Wykorzystanie pary do celów przemysłowych było wówczas największym przełomem w dziejach ludzkiej produkcji i od tej pory zamiast siły ludzkich mięśni do napędzania przędzalni zaczęto wykorzystywać silniki parowe. Takie wynalazki jak parowiec, wynaleziony około 100 lat później parowóz przyczyniły się do jeszcze bardziej dynamicznego rozwoju cywilizacji poprzez umożliwienie przewożenia towarów na znaczne odległości w krótszym czasie.

2. **Druga rewolucja przemysłowa** zaczęła się w XIX wieku wraz z wynalezieniem elektryczności i linii montażowej. Henry Ford (1863–1947) zastosował nową organizację pracy przy montażu samochodów i radykalnie odmienił oblicze tej branży. Wcześniej cały pojazd był składany na jednym stanowisku, natomiast wprowadzenie produkcji etapami na przenośniku znacznie przyspieszyło proces i obniżyło koszty.

3. **Trzecia rewolucja przemysłowa** zaczęła się w latach 70. XX wieku wraz z wdrożeniem częściowej automatyzacji produkcji za pomocą programowalnych sterowników z pamięcią i komputerów. Od kiedy wprowadzono te technologie, uzyskano możliwość automatyzacji całego procesu produkcji, dzięki czemu pojawiła się możliwość jej realizacji bez udziału człowieka. Znanymi przykładami

⁷⁸ Raport PwC, *Współdziel i rządź! Twój nowy model biznesowy jeszcze nie istnieje*, www.pwc.pl/pl/pdf/ekonomia-wspoldzielenia-1-raport-pwc.pdf [10.09.2021].

⁷⁹ <https://www.desouttertools.pl/przemysl-4-0/wiadomosci/606/rewolucja-przemyslowa-od-przemyslu-1-0-do-przemyslu-4-0> [17.09.2021].

zastosowania takiego podejścia okazało się wykorzystanie robotów wykonujących zaprogramowane sekwencje czynności bez ludzkiej interwencji.

4. **Czwarta rewolucja przemysłowa** charakteryzuje się wykorzystaniem technologii informacyjnych i komunikacyjnych w przemyśle i często jest określana mianem „Przemysł 4.0”. Bazuje ona na osiągnięciach trzeciej rewolucji przemysłowej. Skomputeryzowane systemy produkcji wyposaża się dodatkowo w łącza sieciowe oraz tworzy się ich cyfrowe systemy bliźniacze. Umożliwia to komunikację z innymi obiektami oraz przekazywanie informacji o samych urządzeniach. Jest to kolejny krok na drodze ku automatyzacji produkcji. Połączenie w sieć wszystkich systemów prowadzi do powstawania „cyber-fizycznych systemów produkcji” i inteligentnych fabryk, w których systemy produkcji, komponenty i ludzie porozumiewają się za pośrednictwem sieci, a produkcja odbywa się prawie autonomicznie.

Koncepcja Społeczeństwa 5.0 została przedstawiona w 2016 roku przez Keidanren, najważniejszą japońską federację biznesową. Następnie została ona wypromowana przez japoński rząd. Japonia zasadniczo przenosi wymiary cyfryzacji i transformacji, umiejscowione głównie na poziomie poszczególnych organizacji i części społeczeństwa, do pełnej narodowej strategii transformacyjnej, polityki, a nawet filozofii.

W koncepcji „Społeczeństwa” sposób, w jaki ludzie zapewniają sobie byt, jest bezpośrednio związany ze sposobem, w jaki budują swoje społeczeństwo. Numeracja do „5” wynika z zupełnie innej i znacznie dłuższej skali czasowej niż w przypadku rewolucji przemysłowych. Pierwsze dwa „Społeczeństwa” odpowiadają okresom przedindustrialnym (do końca XVIII wieku) i związane są odpowiednio z gospodarką łowiecko-zbieracką i rolniczą. Społeczeństwo 3.0 jest społeczeństwem przemysłowym i odpowiada mniej więcej okresowi pierwszej, drugiej i części trzeciej rewolucji przemysłowej. Społeczeństwo 4.0 charakteryzuje się dominacją "informacji" i można powiedzieć, że ewoluowało od wysoce zdigitalizowanej wersji trzeciej rewolucji przemysłowej, aż do dnia dzisiejszego⁸⁰.

Obecnie jesteśmy świadkami coraz głośniejszej dyskusji nad słabościami Industry 4.0 oraz stawiania w centrum uwagi elementów Industry 5.0 nawiązującego do koncepcji Społeczeństwa 5.0, które stara się zrównoważyć rozwój gospodarczy z rozwiązywaniem problemów społecznych i środowiskowych. Nie ogranicza się tylko do sektora produkcyjnego, ale podejmuje większe wyzwania społeczne w oparciu o integrację przestrzeni fizycznej i wirtualnej. Społeczeństwo 5.0 wykorzystuje zaawansowane technologie informatyczne, Internet Rzeczy, roboty, sztuczną inteligencję oraz rozszerzoną rzeczywistość w życiu codziennym, przemyśle, opiece zdrowotnej i innych sferach działalności. Czyni to nie tylko i nie przede wszystkim dla korzyści ekonomicznych, ale dla dobra i wygody każdego obywatela⁸¹. Przemysł może stać się dostawcą prawdziwego dobrobytu, a definicja jego prawdziwego celu musi obejmować kwestie

⁸⁰ Komisja Europejska, *Industry5.0. Towards a sustainable, human-centric and resilient European industry*, Manuscript completed in January 2021. First edition, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/468a892a-5097-11eb-b59f-01aa75ed71a1/>

⁸¹ Ibidem.

społeczne, środowiskowe i socjalne. Obejmuje to odpowiedzialne innowacje, których celem nie jest wyłącznie lub głównie zwiększenie efektywności kosztowej lub maksymalizacja zysku, ale także zwiększenie dobrobytu wszystkich zaangażowanych stron: inwestorów, pracowników, konsumentów, społeczeństwa i środowiska. Technologie oparte na sztucznej inteligencji, jak również narzędzia rzeczywistości wirtualnej i rozszerzonej, mogą być wykorzystywane do kierowania pracownikami w celu wykonywania bardziej specjalistycznych zadań, które w przeciwnym razie wymagałyby specjalistycznej wiedzy i szkoleń. Cyfryzacja procesów przemysłowych umożliwi pracę zdalną, pozwalając osobom mieszkającym w odległych regionach na wejście na rynek pracy, a także zwiększając odporność samej produkcji. The World Manufacturing Forum określiło 10 najważniejszych umiejętności, które będą potrzebne w produkcji przyszłości, z których cztery odnoszą się do umiejętności cyfrowych: *digital literacy*, *AI and data analytics*, *working with new technologies*, *cybersecurity*, and *data-mindfulness*⁸².

Raport PricewaterhouseCoopers, *Millennials at work – Reshaping the workplace in financial services* wskazuje, że społeczne wartości korporacyjne stają się ważniejsze dla millenialsów przy wyborze pracodawcy. W raporcie zauważono, że: „millenialsi chcą, aby ich praca miała cel, aby wносиła coś do świata i chcą być dumni ze swojego pracodawcy”⁸³.

Inteligentna produkcja masowa wydaje się być celem Przemysłu 4.0. Zrównoważony rozwój jest elementem Przemysłu 5.0. Zrównoważony rozwój i produkcja masowa nie wykluczają się jednak wzajemnie, a działania przemysłu mogą być ukierunkowane na *sustainable smart production*⁸⁴. Demir i Cicibas wskazują, że następna rewolucja przemysłowa – niezależnie od nazwy i definicji – powinna obejmować następujące technologie i obszary badawcze: internet rzeczy (IoT, *Internet of Things*), chmury obliczeniowe (*Cloud Computing*), robotyka i sztuczna inteligencja (*AI, Robotics and Artificial Intelligence*), Big Data, Zrównoważony rozwój i ochrona środowiska (*Sustainability and environmental protection*), biogospodarka (bioeconomy), zapobieganie powstawaniu odpadów (*Waste Prevention*), zarządzanie przedsiębiorstwem i badania organizacyjne (*Business Administration and Organizational Research*)⁸⁵.

Kryzys Covid-19 wypuklił potrzebę ponownego przemyslenia istniejących metod pracy i podejść. Zaostrzył on słabe punkty przemysłu, takie jak kruche strategiczne łańcuchy wartości, oraz zwiększył potrzebę znalezienia elastycznych, a jednocześnie solidnych innowacji, które pozwolą na rozwiązanie tych

⁸² Ibidem.

⁸³ PricewaterhouseCoopers, *Millennials at work Reshaping the workplace in financial services*, <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/publications/assets/pwc-millennials-at-work.pdf>. [09.09.2021].

⁸⁴ Demir K. A., Cicibaş H., *Industry 5.0 and a Critique of Industry 4.0*, 4th International Management Information Systems Conference “Industry 4.0” October 17–20, 2017 İstanbul University, İstanbul, Turkey.

⁸⁵ Ibidem.

problemów. Transformacja ta może być dla nas okazją do aktywnego kształtowania i odnowienia roli przemysłu w społeczeństwie.

W Przemysle 5.0 granice pomiędzy różnymi typami pracowników przemysłu zacierają się, a wiążącymi zasadami powinny być europejskie wartości i prawa podstawowe. Przemysł 4.0 w mniejszym stopniu skupiał się na pierwotnych zasadach sprawiedliwości społecznej i zrównoważonego rozwoju, a w większym na digitalizacji i technologiach opartych na sztucznej inteligencji w celu zwiększenia wydajności i elastyczności produkcji. Koncepcja Przemysłu 5.0 podkreśla znaczenie badań i innowacji dla wspierania przemysłu w jego długoterminowej służbie dla ludzkości. Te szersze cele przemysłu opierają się na: *human-centricity* (podejście humanocentryczne), *sustainability* (zrównoważony rozwój) and *resilience* (odporność).⁸⁶

- **Podejście humanocentryczne** w przemyśle stawia w centrum procesu produkcji podstawowe ludzkie potrzeby i interesy. Zamiast prosić pracownika przemysłu o dostosowanie swoich umiejętności do potrzeb szybko rozwijającej się technologii, technologia jest wykorzystywana do dostosowania procesu produkcji do potrzeb pracownika, np. do kierowania nim i szkolenia go. Oznacza to również upewnienie się, że korzystanie z nowych technologii nie narusza podstawowych praw pracowników, takich jak prawo do prywatności, autonomii, godności ludzkiej i ogólnych praw pracowniczych.

- **Zrównoważony rozwój**, rozwijanie procesów cyrkularnych, które ponownie wykorzystują zasoby naturalne, zmniejszają ilość odpadów i wpływ na środowisko. Zrównoważony rozwój oznacza zmniejszenie zużycia energii i emisji gazów cieplarnianych, aby uniknąć wyczerpania i degradacji zasobów naturalnych, aby zapewnić potrzeby dzisiejszych pokoleń bez narażania na szwank potrzeb pokoleń przyszłych. Technologie takie jak sztuczna inteligencja i produkcja addytywna mogą odegrać tu dużą rolę, optymalizując efektywność wykorzystania zasobów i minimalizując ilość odpadów.

- **Odporność**, odnosi się do potrzeby wypracowania wyższego stopnia solidności produkcji przemysłowej, lepszego jej uzbrojenia na wypadek zakłóceń oraz zapewnienia możliwości dostarczania i wspierania infrastruktury krytycznej w czasach kryzysu. Zmiany geopolityczne i kryzysy naturalne, takie jak pandemia Covid-19, uwydatniają kruchość obecnego podejścia do zglobalizowanej produkcji. Należy je zrównoważyć poprzez rozwijanie wystarczająco odpornych strategicznych łańcuchów wartości, zdolności produkcyjnych, które można dostosować, oraz elastycznych procesów biznesowych, zwłaszcza tam, gdzie łańcuchy wartości służą zaspokojeniu podstawowych potrzeb ludzkich, takich jak opieka zdrowotna czy bezpieczeństwo.

Podejście humanocentryczne niesie za sobą liczne korzyści dla pracownika. Jedną z najważniejszych zmian paradygmatycznych charakteryzujących Przemysł 5.0 jest przesunięcie punktu ciężkości z postępu opartego na technologii na

⁸⁶ Komisja Europejska, *Industry 5.0. Towards a sustainable...*

podejście w pełni skoncentrowane na człowieku. Oznacza to, że przemysł musi brać pod uwagę ograniczenia społeczne, starając się nie pozostawiać nikogo w tyle. Ma to szereg implikacji, dotyczących bezpiecznego i korzystnego środowiska pracy, poszanowania praw człowieka oraz wymagań dotyczących umiejętności pracowników. Pracownik nie powinien być traktowany jako koszt, ale raczej jako pozycja inwestycyjna dla firmy, umożliwiająca rozwój zarówno firmy, jak i pracownika. Oznacza to, że pracodawca jest zainteresowany inwestowaniem w umiejętności, zdolności i dobre samopoczucie swoich pracowników, aby osiągnąć swoje cele.

W założeniu Przemysł 5.0 ma również zapewnić bezpieczne i integracyjne środowisko pracy. Wdrażanie nowych technologii wiąże się zwykle z utratą miejsc pracy. Prawidłowe zastosowanie nowych technologii ma jednak zapewnić bezpieczeństwo dla pracowników i zwiększyć ich zadowolenie z pracy, poprawiać samopoczucie, zmniejszyć liczbę wypadków. Technologie oparte na sztucznej inteligencji, narzędzia rzeczywistości wirtualnej i rozszerzonej, mają być wykorzystywane do kierowania pracownikami w celu wykonywania bardziej specjalistycznych zadań, które zwykle wymagają specjalistycznej wiedzy i szkoleń, a także aktywizować pracowników o ograniczonych zdolnościach umysłowych. Wykorzystywanie robotów mobilnych i egzoszkieleatów ułatwić ma pracę wymagającą siły fizycznej. Cyfryzacja procesów przemysłowych umożliwia pracę zdalną, pozwalając osobom mieszkającym w odległych regionach na wejście na rynek pracy, a także zwiększa odporność produkcji, co ogranicza podatność na kryzysy, jak ten spowodowany pandemią Covid-19.

4. Odpowiedzialność w biznesie za prowadzoną działalność

4.1. Istota i zakres odpowiedzialności współczesnych podmiotów

Pojęcie społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw (ang. *Corporate Social Responsibility, CSR*) stało się w ostatnich latach bardzo rozpowszechnione. Pojawiło się przekonanie, że idea odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstw zaczęła odgrywać rolę uzupełniającą wobec zasad wolnego rynku⁸⁷. Odpowiedzialne prowadzenie przedsiębiorstwa stanowi podejście długofalowe, którego podstawą jest dialog w celu znalezienia rozwiązań korzystnych zarówno dla przedsiębiorstwa – wygenerowanie zysków, konkurencyjność na rynku lokalnym lub globalnym, jak również różnych grup interesariuszy, jak: pracowników zatrudnionych w przedsiębiorstwie, lokalnej ludności, współpracowników, kooperantów, inwestorów, dostawców i innych. Społeczna odpowiedzialność jest rozpatrywana w dwóch warstwach: formalnej, opierającej się na przestrzeganiu prawa, norm etycznych oraz nieformalnej, związanej z przywództwem i kulturą organizacyjną. Społeczna odpowiedzialność to nie jest filantropia, ale dobra praktyka biznesowa⁸⁸.

Pojęcie odpowiedzialności początkowo wykorzystywane było w dziedzinie prawa i oznaczało ponoszenie konsekwencji, najczęściej karnej, za to, co się uczyniło. Odpowiedzialność stanowiła narzędzie karania osób, pozostających w sprzeczności z tradycją, ideologią czy religią⁸⁹. Termin *respondere* używany był powszechnie w prawie rzymskim, oznaczał odpowiadanie przed sądem na oskarżenie⁹⁰. Obecnie słowo odpowiedzialność odnosi się nie tylko do aspektów negatywnych, związanych z ponoszeniem konsekwencji za popełnione czyny w kategoriach sprawstwa, ale ma szersze znaczenie, oznacza zadanie, jakiemu należy sprostać. W opinii J. Filek na odpowiedzialność składa się podmiot odpowiedzialności, przedmiot, instancja, która nakłada odpowiedzialność, trybunał, przed którym podmiot odpowiada oraz egzekutor, który pociąga podmiot do odpowiedzialności⁹¹. B. Klimczak za polskim filozofem R. Ingarden wyjaśnia, że ideały takie jak sprawiedliwość, wolność, miłosierdzie, ofiarność istnieją jako ideały

⁸⁷ J. Filek, *Etyka w działalności gospodarczej*, [w:] *Etyka biznesu, gospodarki i zarządzania*, W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, D. Miller (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 1999, s. 118.

⁸⁸ J. Sachs, *Nasze wspólne bogactwo. Ekonomia dla przeludnionej planety*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 326.

⁸⁹ J. Filek, *Wolność i odpowiedzialność w działalności gospodarczej*, [w:] *Etyka biznesu, gospodarki i zarządzania*, W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, D. Miller (red.), Wyd. WSHE w Łodzi, Fundacja „Wiedza i Działanie” im. L. Von Milese i T. Kotarbińskiego, Warszawa 1999, s. 112.

⁹⁰ J. Filek, *O wolności i odpowiedzialności podmiotu gospodarującego*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2002, s. 160.

⁹¹ J. Filek, *Wolność i odpowiedzialność...*, op. cit., s. 113.

moralne, które są konkretyzowane w poszczególnych sytuacjach, natomiast wybór dokonywany przez człowieka w konkretnej sytuacji nadaje czynowi wartość pozytywną lub negatywną. Człowiek jako sprawca wartości staje się za nią odpowiedzialny⁹². B. Klimczak wyróżnia cztery sytuacje odpowiedzialności: ponoszenie odpowiedzialności, podejmowanie odpowiedzialności pociąganie do odpowiedzialności oraz odpowiedzialne działanie. W biznesie odpowiedzialność jest rozpatrywana na trzech poziomach: jednostki, przedsiębiorstwa oraz biznesu jako całości⁹³. W przedsiębiorstwach odpowiedzialność jest rozpatrywana w zakresie podmiotowym i przedmiotowym. Zakres odpowiedzialności podmiotowy dotyczy osób, wobec których jednostka przyjmuje odpowiedzialność, natomiast przedmiotowy – czynów, za które przyjmuje odpowiedzialność⁹⁴. Odpowiedzialność pozytywna w przestrzeni gospodarczej zawiera trzy poziomy: odpowiedzialność narzucona (przez prawo), odpowiedzialność wymuszona (przez konsumentów i organizacje konsumenckie) oraz odpowiedzialność świadoma, polegająca na dobrowolnym podejmowaniu działań maksymalizujących pozytywny wpływ na otoczenie i minimalizujących ewentualny negatywny wpływ, przy jednoczesnym zachowaniu podstawowego celu działalności⁹⁵.

A. Jedynek wyróżnia odpowiedzialność *ex ante* i *ex post*, a także wewnętrzną i zewnętrzną⁹⁶. Podział taki umożliwia wyróżnienie czterech rodzajów odpowiedzialności. Pierwszy stanowi odpowiedzialność zewnętrzną *ex ante*, gdy podmiot jest zobowiązany do pewnych działań i z ich realizacji, może być rozliczany, ale nie musi być świadomy cięższej na nim powinności i ewentualnych sankcji za jej niedopełnienie. Drugi rodzaj jest to odpowiedzialność zewnętrzną *ex post*, gdy podmiot z odpowiedzialności nie wywiązał się i wywołał reakcję instancji rozliczającej. Trzeci rodzaj to odpowiedzialność wewnętrzną *ex ante*, która charakteryzuje się sytuacją, w której podmiot czuje się zobowiązany do pewnych działań, niekoniecznie na mocy ogólnie przyjętych norm. W przypadku czwartego typu odpowiedzialności wewnętrznej *ex post* zaniechanie działań przez podmiot wywołuje negatywną samoocenę i dążenie do usunięcia szkód wynikłych z zaniechania.

Podmiotem odpowiedzialności moralnej może być tylko człowiek – sprawca czynu, określanego jako własny czyn sprawcy, natomiast przedmiotem – czyn związany przyczynowo, wywołany przez człowieka, który jest nośnikiem pozytywnych lub negatywnych wartości w odniesieniu do działania, jego wyniku i sprawcy⁹⁷. Do rozpoznania wartości czynu służy sumienie, czyli wewnętrzne odczucie skłaniające

⁹² B. Klimczak, *Etyka gospodarcza*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 62.

⁹³ J. Filek, *O wolności i odpowiedzialności...*, op. cit., s. 164.

⁹⁴ B. Klimczak, op. cit., s. 73.

⁹⁵ J. Filek, *Między wolnością gospodarczą a odpowiedzialnością społeczną biznesu*, [w:] *Etyka i Ekonomia*, B. Klimczak, A. Lewicka-Strzałecka (red.), Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2007, s. 27.

⁹⁶ A. Jedynek, *Odpowiedzialność w globalnej wiosce*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2008, s. 24.

⁹⁷ B. Klimczak, op. cit., s. 63.

człowieka do czynienia dobra i do unikania zła, pozwalające ocenić postępowanie własne i innych ludzi jako zgodne lub niezgodne z normami etycznymi. Jednocześnie czyn moralnie dobry jest to zawsze bezpośrednio akt zgodny z sumieniem, zaś czyn moralnie zły – zawsze akt wbrew sumieniu⁹⁸.

Etyczne zachowania w biznesie oparte na uczciwości, zaufaniu i lojalności wpływają na budowanie trwałych więzi z interesariuszami. Są one następstwem moralności i skłonności do etycznego zachowania kadry zarządzającej i właścicieli podmiotu gospodarczego, a także umiejętności odnalezienia się w takiej kulturze organizacyjnej pracowników. Im wyższy jest poziom rozwoju moralnego człowieka, tym większe jest prawdopodobieństwo dokonywania moralnych wyborów w kierunku społecznej odpowiedzialności. Rozwój moralny człowieka jest więc elementem najbardziej istotnym na etapie wdrażania zasad społecznej odpowiedzialności we wszelkich organizacjach.⁹⁹

Odpowiedzialność przedsiębiorstwa należy rozpatrywać w obszarach:¹⁰⁰

1. Wewnętrznym, związanym z rozwojem kapitału ludzkiego, zarządzaniem zasobami ludzkimi (dbałością o równouprawnienie pracowników, sprawiedliwe płace, wprowadzaniem programów doskonalenia kwalifikacji), wprowadzaniem programów etycznych dla pracowników (kodeksów etycznych, szkoleń z zakresu etyki), dbałością o bezpieczeństwo i higienę pracy, także skierowanym do właścicieli (akcjonariuszy, udziałowców), kadry menedżerskiej (zarządu, menedżerów wyższego i średniego szczebla), związków zawodowych.

2. Zewnętrznym, ukierunkowanym na grupy zainteresowane działalnością podmiotu w otoczeniu bliższym i dalszym, w tym wprowadzanie zasad dotyczących relacji z partnerami handlowymi, dostawcami, konkurentami, instytucjami finansowymi, inwestorami, przedstawicielami administracji rządowej i samorządowej, klientami, organizacjami gospodarczymi (stowarzyszenia zawodowe, izby handlowe) relacjami ze społecznością lokalną (współpraca z organizacjami pozarządowymi lokalnymi, działalność filantropijna, inwestycje społeczne), mediami i instytucjami międzynarodowymi.

3. Spraw środowiska naturalnego, uwzględnianie w działalności przedsiębiorstwa aspektu ekologicznego, w tym wpływu podmiotu na jego stan, troska o środowisko naturalne.

Jednoznaczne zdefiniowanie CSR nie jest sprawą prostą¹⁰¹. Wiele definicji społecznej odpowiedzialności odnosi się do zagadnień ekonomicznych.

⁹⁸ Jedynek S., Kojkoł J. (red.), *Encyklopedia filozofii wychowania*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2009, s. 297-298.

⁹⁹ E. Stawicka, *Koncepcja społecznej odpowiedzialności wobec rolnictwa*, Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 68, (2008), s. 19.

¹⁰⁰ Szerzej: B. Rok, *Odpowiedzialny biznes w nieodpowiedzialnym świecie*, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2004; Sz. Augustyniak, *Konkurencyjna odpowiedzialność. CSR podnosi konkurencyjność światowych gospodarek*, *Magazyn Kadry Zarządzającej CEO*, 01/2006, s. 42.

¹⁰¹ M. Gagacka, *Etyczna i społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw w dobie globalizacji*, [w:] *Teoria i praktyka ekonomii a konkurencyjność gospodarowania*, E. Frejtag-Mika, Difin sp. z o.o., Warszawa 2006, s.245.

Niektórzy menedżerowie zakładają, że elementy społecznej odpowiedzialności przejawiają się w racjonalności i dobrych intencjach przy podejmowaniu decyzji w celu maksymalizacji zysków, rozszerzaniu zakresu działalności¹⁰². Odpowiedzialność przedsiębiorstwa w węższym znaczeniu oznacza odpowiedzialność moralną za jego zobowiązania, natomiast w szerokim- jest niezależna od przyjęcia pewnych zobowiązań, więc niepodzielna, co powoduje często konflikty powinności moralnych. B. Klimczak¹⁰³ uzasadnia to wskazując, że realizacja programu eliminującego uciążliwość dla środowiska związana z poniesieniem przez przedsiębiorstwo dodatkowych kosztów, może spowodować w ramach ograniczeń finansowych mniejszą produkcję. Jeżeli analogicznie postąpią inne jednostki, to przy określonym popycie spadnie podaż, co spowoduje wzrost cen produktów na rynku. W dłuższym okresie w skali gospodarki mogą wystąpić efekty korzystne, jak rozwój branż wytwarzających nowe urządzenia powodujące mniejsze obciążenie dla środowiska, ale w kontekście tego przedsiębiorstwa działającego w poczuciu odpowiedzialności moralnej powstaną straty – większe koszty i mniejsza produkcja mogą oznaczać konieczność redukcji zatrudnienia. Poglądy na temat społecznej odpowiedzialności są nieraz sprzeczne, a zagadnienia dotyczące postępowania podmiotów gospodarczych w sposób społecznie odpowiedzialny wywołują liczne kontrowersje. Definicje społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw są różne¹⁰⁴:

1. Społeczna odpowiedzialność, zaczyna się tam, gdzie kończy się oddziaływanie prawa” – K. Davis (1973).

2. Społeczna odpowiedzialność jest to „obowiązek organizacji do tego, by przynieść korzyść społeczeństwu, stosując sposoby, które przekraczają podstawowy cel biznesowy, jakim jest maksymalizacja zysków” –J.A. Pearce, R.B. Robinson, Jr. (1989).

3. Społeczna odpowiedzialność oznacza, iż przedsiębiorstwo jest „moralnie odpowiedzialne i zobowiązane do rozliczania się przed prawem i społeczeństwem ze swej działalności. Odpowiedzialne jest przed: właścicielami, pracownikami, akcjonariuszami, klientami, wierzycielami, bankami, ruchami ekologicznymi, dostawcami, kooperantami, administracją państwową” – L. Zbiegień-Maciąg (1997).

4. Społeczna odpowiedzialność jest to „koncepcja, według której firmy dobrowolnie prowadzą strategię uwzględniające interesy społeczne i ochronę środowiska, a także relacje z interesariuszami. Bycie społecznie odpowiedzialnym oznacza nie tylko wypełnianie zobowiązań przewidzianych w prawie, ale dalece więcej – większe inwestycje w kapitał ludzki, środowisko i stosunki z interesariuszami” – Komisja Europejska (2001).

¹⁰² Szerzej: J.A. Pearce, R.B. Robinson, Jr. *Management*, McGraw – Hill Book Company, International Edition, Management Series, Singapore 1989, s. 132–133.

¹⁰³ B. Klimczak, op. cit., s. 73.

¹⁰⁴ A. Żelazna, *Społeczna odpowiedzialność w procesie gospodarowania a zrównoważona produkcja i konsumpcja*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2013.

5. Społeczna odpowiedzialność jest to „uwzględnianie społecznego i środowiskowego wpływu działalności przedsiębiorstwa podczas podejmowania decyzji operacyjnych, znane także jako ‘przedsiębiorstwo – obywatel’” – G. Gilmour, A. Caplan (2002).

6. Społeczna odpowiedzialność jest to „praktyka wyjścia poza regulacje (obowiązki) prawne w celu efektywnego zrównoważenia zobowiązań w stosunku do inwestorów, klientów, innych przedsiębiorstw i innych społeczności” – J.J. Wild, K.L. Wild, J.C.Y. Man (2003).

7. Społeczna odpowiedzialność jest „zespołem obowiązków spoczywających na organizacji, dotyczących ochrony i umacniania społeczności, w której organizacja ta funkcjonuje” – R.W. Griffin (2004).

8. Społeczna odpowiedzialność, jest to filozofia prowadzenia działalności gospodarczej, uwzględniająca budowanie trwałych przejrzystych relacji ze wszystkimi zainteresowanymi stronami. Biznes rozumiany jako odpowiedzialny powinien zdążyć w kierunku budowania i wdrażania takich strategii zarządzania w przedsiębiorstwie, które przez stwarzanie prawidłowych (partnerskich) warunków do efektywnego prowadzenia dialogu ze wszystkimi interesariuszami prowadzą do wzrostu konkurencyjności danego przedsiębiorstwa oraz budowania reputacji, a jednocześnie kształtowania korzystnych warunków dla rozwoju społeczno-ekonomicznego, tak na szczeblu lokalnym, regionalnym, jak i w skali całego kraju” – T. Wołowicz (2004).

9. Społeczna odpowiedzialność, jest zobowiązaniem biznesu do przyczyniania się do zrównoważonego rozwoju przy współpracy zatrudnionych, ich rodzin, lokalnych społeczności oraz całego społeczeństwa, zmierzającej do poprawy jakości życia, co służy zarówno biznesowi, jak i rozwojowi społecznemu” – Word Bank (2005).

4.2. Zmiany w postrzeganiu odpowiedzialności za prowadzoną działalność w biznesie

Przełom XVIII i XIX wieku wiąże się z licznymi rozważaniami etycznymi na temat roli i odpowiedzialności podmiotów gospodarczych. Szkocki myśliciel i ekonomista A. Smith (1723–1790) zajmował się między innymi moralnością społeczną i z tej perspektywy oceniał życie gospodarcze. Prowadził rozważania nad motywacją ludzi pracy (piekarza, rzeźnika i innych), którzy wypracowując własny zysk wiedzeni przez „niewidzialną rękę rynku” przyczyniali się do dobrobytu innych¹⁰⁵.

Nauka zajęła się społeczną odpowiedzialnością biznesu w latach 20. ubiegłego wieku. Dziekan Harvard Business School, W. B. Donham stwierdził: biznes, który pojawił się wieki przed świtem historii, współcześnie nie pojmuje swojej nowej

¹⁰⁵ K. Kietliński, V.M. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie i zarządzaniu*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005, s. 134.

ogromnej społecznej roli, nie wie jak sobie z nią radzić i nie rozumie ogromnej odpowiedzialności za przyszłość cywilizacji¹⁰⁶. W 1926 roku opublikowana została książka *The Fundamentals of Business Ethics* W. Everetta, co spowodowało, że etyka biznesu stała się samodzielną dziedziną nauki¹⁰⁷. W latach 50. pojawiły się stwierdzenia H.R. Bowie¹⁰⁸, że biznes ma zobowiązania wobec społeczeństwa.

Duże zmiany nastąpiły w latach 60. XX wieku, gdy etyka biznesu dodatkowo została wzmocniona ruchem ekologicznym i ideą zrównoważonego rozwoju. W latach 80. XX wieku etyka biznesu stała się przedmiotem wykładowym na uniwersytetach w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Zaczęły powstawać liczne instytuty, organizacje i zrzeszenia zajmujące się zastosowaniem etyki w biznesie¹⁰⁹. Nadbudowana na idei etyki w biznesie społeczna odpowiedzialność przejawia się podejmowaniem przez przedsiębiorcę świadomie i dobrowolnie społecznie odpowiedzialnych działań, dzięki czemu przyczynia się do poprawy jakości życia¹¹⁰. Do przyspieszenia rozwoju CSR i powstania jej nowoczesnych koncepcji w latach 70. i późniejszych przyczyniły się liczne doniesienia o zanieczyszczeniu środowiska, łamaniu praw pracowników. W nauce pojawiły się teoretyczne i pragmatyczne koncepcje zarządzania biznesem, w szczególności teoria interesariuszy, które pozwoliły podejść do społecznej odpowiedzialności z innej perspektywy niż filantropijna¹¹¹. Obecnie etyka względem ekonomii powinna spełniać rolę dynamiczną mobilizując do poszukiwania rozwiązań mających na celu globalny rozwój, nie wykluczając rozwoju człowieka i jego dobra¹¹².

Rosnąca zamożność części społeczeństwa wymusza jego rozwój, zmieniając oczekiwania społeczne wynikające ze wzrostu świadomości konsumentów, globalizacji i szybkiego, nieskrępowanego przepływu informacji oraz konieczności ekologicznego zrównoważenia¹¹³.

Obecnie na rynku pracy pojawiło się pokolenie milenialsów. Istnieją solidne dowody wskazujące na to, że ich preferencje, orientacje i motywacje różnią się zasadniczo od tych, które charakteryzowały poprzednie pokolenia. Częściej niż

¹⁰⁶ *Kompendium CSR*, Niezależna publikacja MediaPlanet dystrybuowana wraz z „Gazetą Prawną”, 17 grudnia 2008, s. 4.

¹⁰⁷ K. Kietliński, V.M. Reyes, T. Oleksyn, s. 97.

¹⁰⁸ H.R. Bowie, *Social Responsibilities of the Businessman*, Harper, New York 1953, cyt. za: B. Klimczak, *Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw – amerykański wzorzec dla Europy*, [w:] *Spoleczne uwarunkowania zarządzania przedsiębiorstwem w zintegrowanej Europie*, L. Sobolak (red.), Politechnika Częstochowska, Częstochowa 2005.

¹⁰⁹ K. Kietliński, V.M. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie...*, op. cit., s. 97–98.

¹¹⁰ J. Filek, *Spoleczna Odpowiedzialność Biznesu. Tylko moda czy nowy model prowadzenia działalności gospodarczej?*, Kraków 2006, s. 6–8.

¹¹¹ *Kompendium CSR*, Niezależna publikacja MediaPlanet dystrybuowana wraz z „Gazetą Prawną”, 17 grudnia 2008, s. 4.

¹¹² T. Zadykowicz, *Czy ekonomia może obyć się bez etyki?*, [w:] *Człowiek Etyka Ekonomia*, R. Horodelski, E. Ozorowski (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2001, s. 34.

¹¹³ W. B. Werther, D. B. Chandler, *Strategic Corporate Social Responsibility Stakeholders In a Global Environment*, Sage Publications, Inc., 2006, s. 19–20.

poprzednie pokolenia kierują się oni wartościami społecznymi, a nie stabilnością stanowisk czy wysokością zarobków.

Z badań prowadzonych w 2016 roku wynika, że 75% millenialsów przyjęłoby obniżkę wynagrodzenia, aby pracować w przedsiębiorstwie odpowiedzialnym społecznie, a 76% millenialsów bierze pod uwagę zaangażowanie społeczne i środowiskowe firmy przed podjęciem decyzji o podjęciu w niej pracy. Z deklaracji 64% milenialsów wynika, że nie podjęliby pracy, gdyby potencjalny pracodawca nie stosował zdecydowanych praktyk w zakresie odpowiedzialności korporacyjnej¹¹⁴. Społeczne wartości korporacyjne stają się ważniejsze dla obecnych na rynku pracowników przy wyborze pracodawcy, gdy ich podstawowe potrzeby, takie jak odpowiednia płaca i warunki pracy, są już zaspokojone. Okazuje się, że pokolenie milenialsów chce, aby ich praca miała cel, aby wносиła coś do świata, chcą także być dumni ze swojego pracodawcy¹¹⁵.

Kolejną cechą charakterystyczną młodego pokolenia pracowników jest ich większe zaangażowanie w realizację Celów Zrównoważonego Rozwoju, w tym równości, zmian klimatycznych, pokoju, sprawiedliwości, eliminacji ubóstwa i działaniu na rzecz dobrobytu. W związku z tym młode pokolenia wolą pracować w podmiotach, które są bardziej przyjazne dla środowiska. W Stanach Zjednoczonych blisko 75% pracowników stwierdziło, że chętniej podjęłoby pracę w firmie, która rozważa i oblicza ekologiczny ślad (*ecological footprint*), a około 40% badanych milenialsów stwierdziło, że przyjęło jedną ofertę pracy zamiast drugiej ze względu na zrównoważony rozwój firmy.¹¹⁶ Przedsiębiorstwa społecznie odpowiedzialne i przyjazne dla środowiska to nie tylko te, które dostosowują procesy produkcyjne do nowych wymagań, ale także tworzą inicjatywy poza podstawową działalnością, takie jak programy wolontariatu pracowniczego czy zorganizowane działania na rzecz społeczności lokalnej. Aby pozostać konkurencyjnym na rynku pracy, firmy muszą zaakceptować i przyjąć wartości preferowane przez potencjalnych pracowników.

4.3. Modele odpowiedzialności biznesu w procesie zarządzania

Sposób postrzegania odpowiedzialności przedsiębiorstw w zakresie podmiotowym i przedmiotowym na przestrzeni lat ulegał zmianom. Najwięcej różnych poglądów pojawiło się od połowy XX wieku. Możliwe jest między innymi wyróżnienie trzech głównych przeciwstawnych spojrzeń na organizacyjną społeczną odpowiedzialność określonych symbolicznie: niewidzialna ręka, ręka rządu i ręka zarządu¹¹⁷.

¹¹⁴ Komisja Europejska, *Industry5.0. Towards a sustainable...*

¹¹⁵ PricewaterhouseCoopers, *Millennials at work Reshaping the workplace in financial services*, <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/publications/assets/pwc-millennials-at-work.pdf>

¹¹⁶ Komisja Europejska, *Industry5.0. Towards a sustainable...*

¹¹⁷ K.M. Bartol, D.C. Martin, op. cit., 1994, s. 103–104.

Koncepcja niewidzialnej ręki, klasycznego spojrzenia na organizacyjną społeczną odpowiedzialność, jest kojarzona z ekonomistą M. Friedmanem, jednak jej korzenie można odnaleźć w XVIII wieku w teoriach głoszonych przez ekonomistę A. Smitha. Zgodnie z koncepcją niewidzialnej ręki odpowiedzialność organizacji przejawia się w realizowaniu zasady „generować zyski i przestrzegać prawa”, przez co przyczyniają się do powiększania dobrobytu społeczeństwa.

Zgodnie z koncepcją ręki rządu społeczna odpowiedzialność organizacji przejawia się w poszukiwaniu sposobów generowania zysków w ramach obowiązującego prawa, a interesy społeczeństwa powinny być zabezpieczane za sprawą regulacji prawnych i procesu politycznego, nie zaś praw wolnego rynku. Koncepcja ręki zarządu przejawia się w oczekiwaniach od menedżerów, aby działali w sposób zapewniający ochronę oraz poprawę zamożności całego społeczeństwa, dbając jednocześnie o powodzenie przedsiębiorstwa. Zgodnie z argumentami na poparcie tego, przedsiębiorstwa odnoszą korzyści z faktu funkcjonowania w otoczeniu, powinny więc ponosić część kosztów poprawy warunków życia społeczeństwa poprzez podejmowanie aktywnych działań mających na celu rozwiązanie wszelkich problemów społecznych. Drugi argument opiera się na założeniu, że sektor prywatny ze względu na potrzeby zasobów ekonomicznych i ludzkich, powinien uczestniczyć w działaniach związanych z tworzeniem rządowych programów społecznych. Zgodnie z trzecim argumentem biznes istnieje dla społeczeństwa, dlatego też powinien dążyć do sprostania oczekiwaniom ludzi w zakresie społecznej odpowiedzialności.

M. Friedman, ekonomista, przeciwnik interwencjonizmu państwa i orędownik nieskrępowanej gospodarki rynkowej twierdził jednak „business of business is business” wskazując, że dobrym biznesem jest ten, który przynosi korzyści finansowe. Stwierdzenie jest przytaczane jako argument przeciwników społecznego zaangażowania podmiotów gospodarczych. W 1965 roku opublikował artykuł zatytułowany Odpowiedzialność społeczna – wywrotowa doktryna, w którym zamieścił swoje poglądy: przedsiębiorstwo odpowiada wyłącznie przed udziałowcami¹¹⁸.

Najczęściej przywoływanym modelem społecznej odpowiedzialności jest sformułowany przez A.B. Carroll model *after profit obligation*. Wyróżnił on cztery stopnie odpowiedzialności przedsiębiorstwa: ekonomiczny i prawny, które są wymagane przez społeczeństwo, etyczny – oczekiwany przez społeczeństwo oraz filantropijny – pożądanym.¹¹⁹ Zgodnie z tym modelem przedsiębiorstwo przede wszystkim powinno generować zysk albo przynajmniej nie przynosić strat, wówczas może zabiegać o spełnianie wymagań z zakresu postępowania odpowiedzialnego w pozostałych wymiarach. Zakłada on, że zaangażowanie się przez przedsiębiorstwa w sponsoring programów czy akcji charytatywnych w sytuacji niekorzystnych wyników finansowych, zastąpienie celów ekonomicznych,

¹¹⁸ L. Ebenstein, *Milton Friedman. Biografia*, Difin, Warszawa 2009, s. 148.

¹¹⁹ M. Rybak, *Etyka menedżera – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 29–30.

gospodarczych, do których realizacji przedsiębiorstwa zostały powołane, tylko celami społecznymi, wydaje się być nieracjonalne.¹²⁰ Ważne jest jednak, aby sposób generowania zysków w ramach prowadzonej działalności gospodarczej nie budził wątpliwości co do uczciwości.

Podstawą w modelu Carrola jest odpowiedzialność ekonomiczna, co wskazuje, że działalność przedsiębiorstwa powinna być przede wszystkim opłacalna¹²¹. Wymiar prawny w modelu traktuje o tym, by przedsiębiorstwo stosowało się do przyjętych przepisów prawa i regulacji. Wyznaczają one ramy dla działań przedsiębiorstwa. Odzwierciedlają ponadto pojęcie o właściwych praktykach biznesowych. Przedsiębiorstwo powinno przestrzegać prawa w zakresie ochrony środowiska naturalnego, praw konsumenta, praw pracowniczych, a także dotrzymać wszystkich zobowiązań kontraktowych¹²². Choć prawo opiera się na założeniach etycznych, to wymiar etyczny społecznej odpowiedzialności dotyczy czegoś więcej. Są to oczekiwania społeczne, które wykraczają poza to, co jest sklasyfikowane (zapisane) przez prawo. Działania podejmowane przez przedsiębiorstwo mają odzwierciedlać ducha prawa. Wymiar filantropijny wiąże się z poświęceniem części zasobów przedsiębiorstwa (środków finansowych, czasu pracowników) na rzecz społeczeństwa¹²³.

Odmienne spojrzenie na model A.B. Carrola prezentuje w modelu D. Baden. Zobowiązania etyczne i prawne są w nim umieszczone przed ekonomicznymi. Zdaniem D. Baden¹²⁴ przedsiębiorstwo powinno zaakceptować etyczną odpowiedzialność, czyli po pierwsze nie czynić szkód, uwzględnić w swojej działalności oczekiwania społeczne i na tych podstawach generować zyski oraz pomnażać wartości takie podejście wydaje się być słuszne¹²⁵.

¹²⁰ E. Bojar, A. Żelazna, *Przejawy społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw względem środowiska naturalnego*, [w:] *Przedsiębiorstwo wobec wyzwań globalnych*, Herman A, Poznańska K. (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008, s. 315–316.

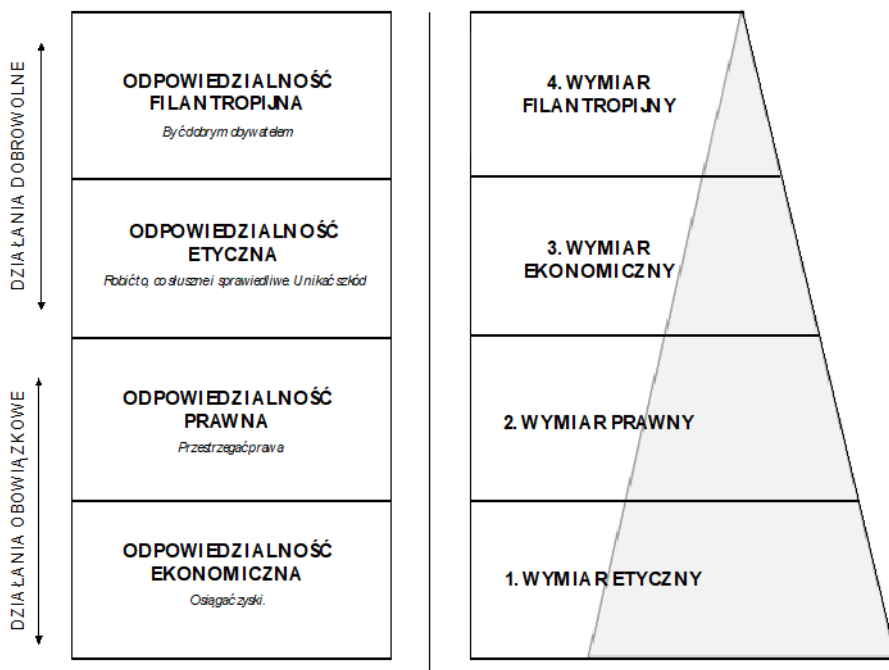
¹²¹ A. Zaleśna, *Kompetencje zarządzających w przedsiębiorstwach społecznie odpowiedzialnych*, Wyd. Difin, Warszawa 2019, s.55.

¹²² M. Rybak, op. cit.

¹²³ A. Żelazna, M. Bojar, E. Bojar, *Corporate social responsibility towards the environment in Lublin region, Poland: A comparative study of 2009 and 2019*, „Sustainability” 2020, vol. 12, nr 11.

¹²⁴ D. Baden, *A reconstruction of Carroll's pyramid of corporate social responsibility for the 21st century*, International Journal of Corporate Social Responsibility, 2016, vol. 1, no. 8, s.11.

¹²⁵ A. Żelazna, M. Bojar, E. Bojar, *Corporate social responsibility ...*, op. cit.

Rysunek 1. Społeczna odpowiedzialność w procesie zarządzania według A.B. Carolla oraz społeczna odpowiedzialność według D. Baden

Źródło: A. Żelazna, M. Bojar, E. Bojar, *Corporate social responsibility towards the environment in Lublin region, Poland: A comparative study of 2009 and 2019*, „Sustainability” 2020, vol. 12, nr 11, na podstawie: A.B. Carroll, *A Tree – Dimensional Model of Corporate Social Performance*, *Academy of Management Review*, 1979, s. 499; D. Baden, *A reconstruction of Carroll's pyramid of corporate social responsibility for the 21st century*, „International Journal of Corporate Social Responsibility”, 2016, vol. 1, no. 8, s.11.

Dwa najniższe poziomy związane z odpowiedzialnością ekonomiczną i prawną przedsiębiorstwa, przejawiające się zarówno w generowaniu zysków, jak również przestrzeganiu obowiązującego prawa, pojawiły się w każdym z trzech wymienionych spojrzeń na społeczną odpowiedzialność – niewidzialnej ręki, ręki rządu oraz ręki zarządu. Stanowią one podstawę działalności każdego przedsiębiorstwa. Pozostałe dwa poziomy odpowiedzialności etycznej oraz filantropijnej pojawiają się tylko w koncepcji ręki zarządu. Odpowiedzialność etyczna opiera się na zachowaniach organizacji oczekiwanych przez członków społeczeństwa. Interesariusze oczekują od przedsiębiorstwa i kadry zarządzającej przestrzegania norm moralnych wewnątrz i na zewnątrz przedsiębiorstwa, etycznego postępowania wobec pracowników, jasnych, przejrzystych i sprawiedliwych zasad. Zakres działań podejmowanych przez przedsiębiorstwo w ramach etycznej odpowiedzialności wydaje się być nieodpowiednio zdefiniowanym, często

kontrowersyjnym i ulegającym zmianom wraz z upływem czasu. Zdarza się, że niektóre działania zgodne z prawem, są nieetyczne¹²⁶.

Odpowiedzialność filantropijna obejmuje działania dobrowolne. Polega na przekazywaniu darowizn lub innych form pomocy, odpowiadając na prośby skierowane do przedsiębiorstw przez organizacje społeczne lub indywidualnych potrzebujących¹²⁷. W ramach działalności filantropijnej można wyróżnić¹²⁸: działania public relations, tak zwane „dobre obywatelstwo” oraz pełną społeczną odpowiedzialność. Poprzez działania public relations menedżerowie usiłują poprawiać wizerunek przedsiębiorstwa. Ta forma filantropijnej odpowiedzialności zawiera cechy kampanii marketingowej. Wiele przedsiębiorstw poprzez bezpośrednie finansowanie wybranej fundacji lub organizacji realizuje działania w zakresie własnej promocji. Przedsiębiorstwa, które przyjmują formę odpowiedzialności filantropijnej określanej jako „dobre obywatelstwo” wspierają organizacje charytatywne, kampanie reklamowe usług publicznych oraz kwestii związanych z szeroko rozumianym „interese publicznym”. Zaangażowanie w pełną społeczną odpowiedzialność biznesu wymaga od menedżerów rozwiązywania problemów społecznych z taką samą gorliwością, jak problemów biznesowych. Jest to niewątpliwie najbardziej pożądanym etapem zaangażowania organizacji w działania społeczne. Odpowiedzialność filantropijna jest pożądana przez społeczeństwo, co oznacza, że przedsiębiorstwo funkcjonujące w danym środowisku lokalnym powinno być otwarte na jego potrzeby, a także czynić starania w celu ich zaspokajania. Działalność filantropijna może przybierać różne formy wsparcia finansowego różnych programów, w tym: edukacyjnych, szkoleniowych czy zdrowotnych¹²⁹. Niezależnie od intencji darczyńcy działania filantropijne przyczyniają się do powstawania wartości dla określonej grupy społecznej, co stanowi wkład społeczny przedsiębiorstwa. Zdaniem B. Roka¹³⁰ odpowiedni dobór działań z zakresu: przedsięwzięć komercyjnych w środowisku społecznym, inwestycji na rzecz lokalnej społeczności oraz działalności filantropijnej umożliwia nie tylko minimalizowanie negatywnego wpływu na otoczenie, ale również tworzenie społecznej wartości dodanej i maksymalizowanie pozytywnych efektów społecznych. Do modelu Carolla nawiązano na etapie formułowania zapisów normy ISO 26000. Wyszczególnione w niej zostały analogiczne zobowiązania przedsiębiorstw¹³¹:

- ekonomiczne – generowanie zysku poprzez oferowanie dóbr i usług, na które jest zapotrzebowanie na rynku, w uczciwej cenie,

¹²⁶ J.A. Pearce, R.B. Robinson, op. cit., s. 142.

¹²⁷ J. Adamczyk, *Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne S.A., Warszawa 2009, s. 146.

¹²⁸ J.A. Pearce, R.B. Robinson, op. cit., s. 142.

¹²⁹ E. Bojar, A. Żelazna, *Przejawy społecznej odpowiedzialności...*, s. 315.

¹³⁰ B. Rok, *Odpowiedzialny biznes w nieodpowiedzialnym świecie*, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2004, s. 46.

¹³¹ T. Gasiński, G. Piskalski, *Zrównoważony biznes. Podręcznik dla małych i średnich przedsiębiorstw*, Warszawa, s. 14, <http://www.mg.gov.pl/files/upload/7904/podrecznik.pdf>.

- prawne – działania w pełnej zgodzie z obowiązującymi regulacjami prawnymi,
- etyczne – działania w zgodzie z normami przyjętymi przez społeczeństwo,
- uznaniowe – wynikają z indywidualnych wyborów zarządzających lub właścicieli (jak filantropia, wolontariat).

Inny model społecznej odpowiedzialności określany jako *before profit obligation* został rozpowszechniony przez Y. Ch. Kanga i D. J. Wood. Zgodnie z nim w pierwszej kolejności podmioty gospodarcze powinny stosować się do norm etycznych, ponieważ „celem każdej firmy, działającej w strukturze społecznej, powinno być przestrzeganie obowiązujących w niej reguł, podtrzymujących ład i porządek społeczno-gospodarczy i w tych ramach realizowanie podstawowego celu ekonomicznego”¹³². Przedsiębiorstwa są zobowiązane do przestrzegania zasad moralnych i społecznych na każdym etapie działalności niezależnie od wielkości osiągniętego zysku. Dodatni wynik finansowy wygenerowany bez przestrzegania istniejących norm nie jest moralnie usprawiedliwiony. Z tego względu każda organizacja powinna podlegać zewnętrznym mechanizmom kontroli społecznej, ocenie różnych grup interesariuszy, które najlepiej weryfikują poprawność wszelkich działań przedsiębiorstwa. „Konkretna organizacja nie ma upoważnienia społecznego do bezterminowego funkcjonowania. Prawo do przetrwania i zysku ma jedynie wtedy, gdy swoim postępowaniem przyczynia się do zachowania i umacniania ładu społeczno-gospodarczego”¹³³. Z założeń modelu *before profit obligation* wynika, iż działania etyczne są swoistą siłą napędową dla dobrze zarządzanych przedsiębiorstw, dzięki czemu możliwe jest doprowadzenie ich do sukcesu, także w sferze ekonomicznej.

Społeczne odpowiadanie (CSR 2) koncentruje uwagę na środkach i poddaje analizie przedsiębiorstwo jako producenta i dostawcę dóbr, który prowadzoną działalnością odpowiada na społeczne oczekiwania. Istotniejszy jest tu wynik, efekt działalności w krótkim lub średnim terminie działalności, nie zaś intencje czy działania, których skutki oceniać należy w długim okresie. CSR 2 marginalizuje filozoficzne podłoże idei społecznej odpowiedzialności, skupiając się na spełnianiu norm społecznych¹³⁴. Społeczne odpowiadanie na oczekiwania społeczeństwa może przyjmować bardzo różne formy. Skrajne postawy przedsiębiorstw stanowią całkowite uciekanie od odpowiedzialności i wypieranie obowiązków wobec społeczeństwa oraz aktywne, pełne kreatywnego zaangażowania w rozwiązywanie problemów społecznych współuczestnictwo. R.W. Griffin wymienia następujące postawy przyjmowane przez przedsiębiorstwa w odpowiedzi na społeczne oczekiwania: opór, społeczny obowiązek, społeczna reakcja i społeczny wkład¹³⁵.

¹³² M. Rybak, op. cit., s. 32.

¹³³ Y. Ch. Kang, D. J. Wood, za: M. Rybak, *Etyka menedżera...*, s. 32.

¹³⁴ A. Paliwoda-Matiolańska, *Odpowiedzialność społeczna...*, s. 68.

¹³⁵ R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 152–153.

1. Opór – Charakteryzuje postawa przyjmowana przez przedsiębiorstwa przejawiająca się unikaniem rozwiązywania problemów społecznych i ekologicznych,
2. Społeczny obowiązek – Podejmowanie działań tylko wymaganych przez prawo.
3. Społeczna reakcja – Przejawia się wypełnianiem przez organizację podstawowych obowiązków prawnych i etycznych oraz w wybranych przypadkach wychodzeniem poza ich ramy.
4. Społeczny wkład – Traktowany jest jako najwyższy poziom odpowiedzialności, w którym organizacja postrzega siebie jako obywatela społeczeństwa oraz aktywnie poszukuje możliwości wkładu w dobro społeczne.

Na podstawie powyższych zachowań i sposobu podejmowania i włączania celów społecznych w proces zarządzania wyróżnione zostały cztery strategie przyjmowane przez przedsiębiorstwa¹³⁶.

1. Bierna – Charakteryzuje się brakiem reakcji na problemy społeczne oraz neutralizowaniu jedynie sytuacji konfliktowych, które zagrażają prowadzeniu działalności gospodarczej. Przejawia się postawą oporu i unikania, natomiast społeczna odpowiedzialność traktowana jest w niej jako narzucana. Z tego względu przedsiębiorstwa przyjmują odpowiedzialność tylko za skutki działań niezgodnych z prawem. Zgodnie z zasadą swobody działania dominują cele ekonomiczne oraz odpowiedzialność za maksymalizację zysków.

2. Reaktywna – Polega na reagowaniu na zmieniające się prawo lub otoczenie. Przedsiębiorstwo przyjmuje i skrupulatnie wypełnia obowiązki prawne (legalizm) oraz wywiązuje się wobec tych grup interesariuszy, które mają zabezpieczenie w umowach (pracownicy, dostawcy, kredytodawcy, hurtownicy). Działania społeczne są prowadzone pod naciskiem opinii publicznej.

3. Proaktywna – Jest oparta na postawie społecznej reakcji, przejawia się reagowaniem na oczekiwania otoczenia zanim pojawią się problemy społeczne. Przedsiębiorstwo angażuje się w rozwiązywanie problemów, dlatego poznaje oczekiwania interesariuszy, ich siłę. Zgodnie z tą strategią kształtowane są pozytywne relacje z interesariuszami zgodnie z prawem i normami etycznymi. Oczekiwania interesariuszy są spełniane z myślą o wyższej konkurencyjności w przyszłości.

4. Interaktywna – Polega na aktywnym zaangażowaniu przedsiębiorstwa w realizację celów społecznych oraz oznacza włączenie oczekiwań i potencjału wszystkich interesariuszy w system zarządzania. Przedsiębiorstwo wspólnie z partnerami społecznymi poszukuje sposobów i form tworzenia wartości. Podejmowane są różnego rodzaju działania społeczne, a przedsiębiorstwo ma poczucie społecznej odpowiedzialności i aktywnie poszukuje możliwości wkładu w dobro społeczne, zwłaszcza prowadząc działalność dobroczynną (wsparcie finansowe ważnych misji, wyłączny patronat, własne fundacje).

W koncepcji społecznego wkładu (CSP) nacisk położony jest na wzory zachowań oraz mechanizmy, struktury oraz procedury pozwalające na właściwe reagowanie na żądania i oczekiwania społeczeństwa. Wysiłek badaczy ukierunkowany

¹³⁶ J. Adamczyk, *Społeczna odpowiedzialność...*, s. 116

został na stworzenie modeli odpowiedzialnego działania przedsiębiorstw. S.L. Wartick i P.L. Cochran poszukiwali modelu umożliwiającego nie tylko identyfikację problemów społecznych, ale także zarządzanie nimi w praktyce. Wykorzystali w nim model A. B. Carroll. Model Warticka i Cochrańa opiera się na trzech poziomach. Pierwszy dotyczy filozoficznej orientacji przedsiębiorstwa. Określa zasady w zakresie społecznej odpowiedzialności i wyodrębnia obszary odpowiedzialności: ekonomiczny, prawny, etyczny, filantropijny. Drugi poziom określa instytucjonalną orientację przedsiębiorstwa. Określa on możliwe postawy przyjmowane przez przedsiębiorstwa w odpowiedzi na społeczne oczekiwania, wykorzystując dorobek koncepcji społecznego odpowiadania (CSR 2). Proponowane postawy to reaktywna, postawa obronna, dostosowawcza i proaktywna¹³⁷. Przyjęcie postawy reaktywnej oznacza, że przedsiębiorstwo reaguje na zagadnienia społeczne, gdy zaczynają one utrudniać realizację jego celów. Postawa obronna charakteryzuje się podejmowaniem działań tylko w sytuacjach, w których niezbędne jest usunięcie zagrożenia. Postawa dostosowawcza oznacza stosowanie się przedsiębiorstwa do nakazów państwa i opinii publicznej. Postawa proaktywna przejawia się uprzedzaniem żądań, zanim zostaną sformułowane. Trzeci poziom określany jako organizacyjna orientacja przedsiębiorstwa. Budowanie efektywnej polityki społecznej wymaga identyfikacji problemów społecznych, ich analizy oraz kształtowanie sposobu odpowiadania przez przedsiębiorstwo na konkretny problem.

Pod koniec XX wieku autorzy, w trosce o środowisko naturalne z większym naciskiem zwracali na aspekt ekologiczny CSR¹³⁸:

1. Społeczna odpowiedzialność jest postrzegana jako wysiłki organizacji podejmowane dla osiągnięcia równowagi pomiędzy ekonomicznymi, środowiskowymi a społecznymi wymogami, z jednoczesną możliwością własnego wkładu dla dobra szerszej społeczności i wszystkich interesariuszy – T. Gossling, C. Vocht (2007).

2. Zrównoważony rozwój w aspekcie CSR umożliwia planowanie określonych działań, zarówno oszczędnych dla środowisk, jak i otoczenia organizacji w szerokim ujęciu – P. Hawken (1993).

3. W ramach CSR organizacje powinny nie tylko brać odpowiedzialność za wszelką aktywność mającą wpływ na społeczność czy środowisko przyrodnicze, ale także podejmować działania zmierzające do likwidacji różnych negatywnych zjawisk, które są efektem ich działalności i jeśli to możliwe, naprawić wyrządzone szkody – A.T. Lawrence, J. Weber (2008).

¹³⁷ J. A. F. Stoner, R.E. Freeman, D. R. Gilbert, *Kierowanie*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011, s. 117.

¹³⁸ M. Ratajczak, *Społeczna odpowiedzialność mikro, małych i średnich przedsiębiorstw w sektorze agrobiznesu. Podejście modelowe*, Wydawnictwo SGGW, s. 51–57.

4.4. Narzędzia społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw

Do narzędzi, które są najczęściej wykorzystywane przez współczesne podmioty wdrażające zasady społecznej odpowiedzialności wobec interesariuszy należą¹³⁹:

1. Działania na rzecz lokalnej społeczności – Przedsięwzięcia na rzecz otoczenia, w którym funkcjonuje przedsiębiorstwo. Przyjmują postać: działań polegających na wspieraniu lokalnych instytucji i osób, współpracy z lokalnymi organizacjami, programów dla dzieci i młodzieży, działań ekologicznych, a także inwestycyjnych (np. budowanie dróg).

2. Działania proekologiczne – Działania skierowane na ochronę środowiska, inwestycje minimalizujące wpływ na środowisko. Należą tu takie inicjatywy jak wdrażanie polityki środowiskowej, zrównoważone zarządzanie surowcami, segregacja odpadów, edukacja ekologiczna pracowników i klientów, a także wdrażanie ekologicznych procesów technologicznych oraz ekologicznych produktów i usług.

3. Kampanie społeczne – Umożliwiają przedsiębiorstwom za pośrednictwem mediów wpływanie na postawy społeczeństwa. Kampanie takie mają na celu niesienie pomocy potrzebującym (np. przekazywanie części zysków ze sprzedaży określonego produktu na cele społeczne lub działania prośrodowiskowe) lub zwiększenie świadomości społecznej na określony temat (np. ochrona środowiska, edukacja konsumencka). Temat akcji powinien być związany z działalnością przedsiębiorstwa.

4. Programy dla pracowników – Inwestycje w rozwój pracowników poprzez programy podnoszące kwalifikacje pracowników (kursy, szkolenia), programy integracyjne, programy na rzecz wyrównywania szans (elastyczne formy zatrudnienia, wyrównywanie szans osób po 45 roku życia, osób niepełnosprawnych).

5. Raporty społeczne – Publikacje prezentujące sposób zarządzania przedsiębiorstwem i realizacji strategii firmy z uwzględnieniem działań społecznie odpowiedzialnych. Istotą raportowania jest przejrzystość przedsiębiorstwa. Raporty powinny wskazywać okres sprawozdawczy, zawierać oświadczenia dotyczące polityki, celów i strategii oraz przegląd wyników, pozwalający na porównywanie ich w kolejnych latach. Raport winien uwzględniać interesy i potrzeby szerokiej grupy interesariuszy.

6. Systemy zarządzania – Wprowadzanie przejrzystych i skutecznych systemów zarządzania tj. Quality Management System ISO 9000, Environmental Management System ISO 14000, Social Accountability SA 8000.

Od lat 90. XX wieku Wspólnota Europejska wspiera aktywne instrumenty polityki środowiskowej. Wśród nich wymienia się Systemy Zarządzania Środowiskowego (SZŚ). Stanowią one sposób, za pomocą którego podmioty mogą wykazywać się aktywnym podejściem do kwestii ochrony środowiska. Wspólnota Europejska (KE) wybrała rozporządzenie w sprawie Systemu Ekozarządzania i Audytu (EMAS) jako jedno z najważniejszych narzędzi redukcji wpływu

¹³⁹ <https://www.parp.gov.pl/csr#narzedzia> [15.08.2021].

podmiotów na środowisko. Procedury rejestracji w EMAS wymagały długiego czasu, przy czym w pierwszej wersji charakterystyczne było skierowanie jej tylko do obiektów przemysłowych, a następnie rozszerzenie możliwości wprowadzania EMAS na wszystkie organizacje, także administrację publiczną. Systemy Zarządzania Środowiskowego (*Environmental Management System, EMS*) jak ISO czy EMAS, które powinny zapewniać wysoki poziom ochrony środowiska oraz przewagę nad konkurencją wynikającą z wprowadzonych udoskonaleń, zwiększają efektywność środowiskową oraz umożliwiają informowanie otoczenia o podejmowanych działaniach poprzez Raporty Środowiskowe.¹⁴⁰

¹⁴⁰A. Żelazna, M. Bojar, E. Bojar, *Corporate social responsibility towards the environment in Lublin region, Poland: A comparative study of 2009 and 2019*, „Sustainability” 2020, vol. 12, nr 11.

II. Część badawcza

5. Wybrane aspekty zarządzania środowiskiem na poziomie lokalnym na przykładzie gmin województwa lubelskiego

5.1. Zakres, metodyka i cel badania

Dla zilustrowania przykładem niektórych z wątków omówionych w poprzednim rozdziale, zostaną obecnie zaprezentowane wyniki badania przeprowadzonego w pierwszym kwartale 2019 roku. Problemem badawczy stanowiło w tym przypadku wykorzystanie przez samorzady lokalne posiadanych kompetencji dla zapewnienia zrównoważonego rozwoju uwzględniającego wymogi w zakresie ochrony środowiska i przyrody. W szczególności podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czy obowiązujące w gminach plany zagospodarowania przestrzennego są aktualne i uwzględniają obecność przyrodniczo cennych ekosystemów?
2. Czy władze lokalne wykorzystują instrumenty ekonomiczne dla inicjowania pro środowiskowych zachowań podmiotów prywatnych?
3. W jakim stopniu samorzady wykorzystują swoje kompetencje w zakresie tworzenia form ochrony przyrody oraz dbają o wzmocnienie ich funkcji konserwatorskich?

Analizą objęto działalność wybranych samorządów gminnych na terenie województwa lubelskiego znanego z obecności licznych cennych walorów przyrodniczych, z których część stanowi obszary lub obiekty prawnie chronione w myśl przepisów ustawy o ochronie przyrody. Zgodnie z danymi udostępnionymi przez Urząd Statystyczny w Lublinie w 2017 roku formy ochrony przyrody (z wyjątkiem obszarów Natura 2000) zajmowały ponad 22% całkowitej powierzchni regionu (Tabela 7, patrz s. 75). Europejską sieć ekologiczną na terenie Lubelszczyzny stanowią natomiast 23 obszary specjalnej ochrony ptaków i 100 obszarów o szczególnym znaczeniu dla Wspólnoty Europejskiej¹⁴¹.

W badaniu uczestniczyło 49 wójtów reprezentujących gminy z lokalizacją obszarów prawnie chronionych, z tej liczby w 29 jednostkach administracyjnych występują obszary Natura 2000. Dobór takiej próby badawczej umożliwił uzyskanie odpowiedzi na istotne pytania dotyczące sposobu zarządzania rozwojem lokalnym w warunkach obecności terenów przyrodniczo cennych wymagających stosowania rozmaitych ograniczeń w użytkowaniu, a dodatkowo respektowania pewnych wymagań formalnych w zakresie ochrony.

¹⁴¹ Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Lublinie, <https://lublin.rdos.gov.pl/o-sieci> [04.02.2021].

Tabela 7. Obszary prawnie chronione w województwie lubelskim w 2017 roku

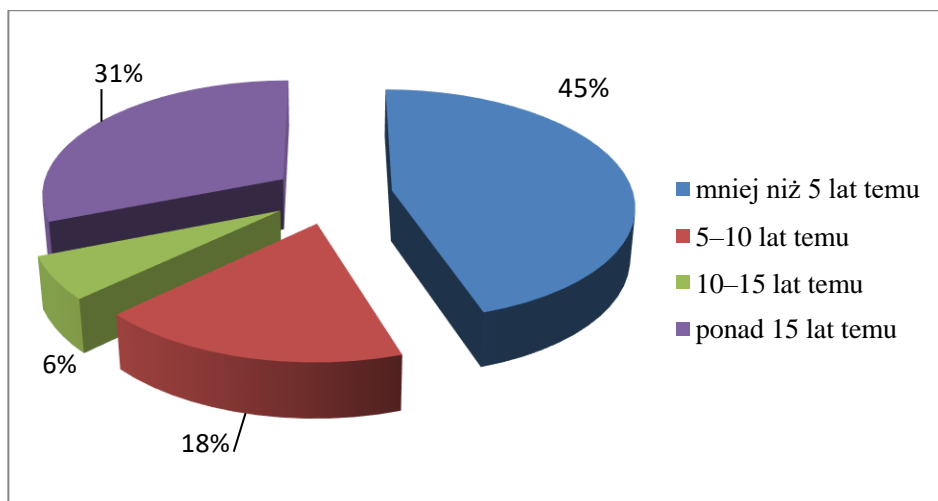
Wyszczególnienie	Liczba obiektów	Powierzchnia ogółem w ha	% powierzchni województwa
Obszary chronionego krajobrazu	17	300536,6	12,0
Parki krajobrazowe	16	232364,8	9,2
Parki narodowe	12	18242,7	0,7
Rezerваты przyrody	86	11862,9	0,5
Użytki ekologiczne	383	6977,3	0,3
Stanowiska dokumentacyjne	7	11,3	0,0
Zespoły przyrodniczo krajobrazowe	7	745,6	0,0
Pomniki przyrody	1495	Nie dotyczy	Nie dotyczy

Zródło: *Stan i ochrona środowiska w województwie lubelskim w 2017 r.*, Urząd Statystyczny w Lublinie. <https://lublin.stat.gov.pl> [04.02.2021].

Dla pozyskania materiału badawczego zastosowano metodę sondażu diagnostycznego opartego na kwestionariuszu ankietowym zawierającym 34 pytania o charakterze zamkniętym. Osoby uczestniczące w badaniu wypełniały formularz osobiście mając możliwość wyboru w każdym punkcie jednej lub kilku opcji. Dla celów analitycznych wykorzystano ponadto wybrane dane i informacje pochodzące z Głównego Urzędu Statystycznego oraz Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Warszawie.

5.2. Wyniki badania

Zrównoważony rozwój wymaga właściwej ochrony oraz eksploracji zasobów naturalnych. W przypadku form objętych ochroną prawną dochodzi do tego jeszcze kwestia respektowania formalnych ograniczeń w użytkowaniu, a niekiedy i podejmowania dodatkowych działań wspomagających ochronę. Trudno sobie wyobrazić, aby było to możliwe przy niewłaściwym planowaniu przestrzennym. Jedną z kluczowych spraw jest w tym kontekście aktualność studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. W jednym z punktów kwestionariusza poproszono wójtów o określenie przedziału czasowego, w którym uchwalono aktualnie obowiązujący dokument studium. Niemal połowa respondentów (45%) zaznaczyła opcję mówiącą o uchwaleniu studium w okresie ostatnich 5 lat, niemniej prawie jedna trzecia wskazań dotyczyła okresu sprzed 15 lat (Rys.5.1.). To by znaczyło, że co trzecia gmina w badanej zbiorowości rozwija się w oparciu o podstawowe opracowanie planistyczne sporządzone oraz wdrożone w czasach tworzenia sieci Natura 2000 w Polsce, gdy obowiązywały jeszcze przepisy poprzedniej ustawy o ochronie przyrody, a jednocześnie w przededniu wprowadzenia przepisów dotyczących ocen oddziaływania inwestycji na środowisko.

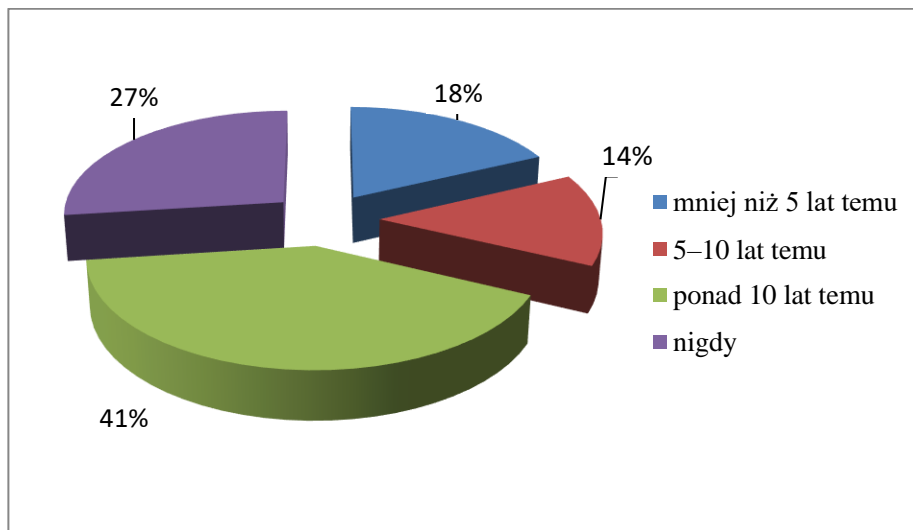
Rys. 5.1. Odsetek gmin, w których uchwalono studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w określonym przedziale czasu
 Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z danych Głównego Urzędu Statystycznego stopień pokrycia powierzchni gmin miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego jest zróżnicowany. W 20 gminach (41 % całkowitej liczebności próby) plany te obejmują swoim zasięgiem całą powierzchnię jednostki samorządowej, niemniej w co piątej gminie odpowiedni wskaźnik wynosi mniej niż 1%¹⁴². Zestawienie tego z faktem, że w wielu gminach odsetek powierzchni zajmowanej przez obszarowe formy ochrony przyrody (przede wszystkim parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu, w mniejszym stopniu parki narodowe i użytki ekologiczne) jest wyższy, musi prowadzić do stwierdzenia, że pewna część arealu poddanego rygorom ochronnym nie ma określonego sposobu zagospodarowania, który byłby prawnie wiążący. Taka sytuacja dotyczy w badanej próbie 16 jednostek administracyjnych, a zatem mniej więcej co trzeciej gminy.

Decyzje podejmowane przez lokalnych urzędników powinny być nie tylko zgodne z obowiązującą literą prawa, ale także powinny opierać się na znajomości miejscowego potencjału przyrodniczego z uwzględnieniem jego bieżącej kondycji oraz występujących w tym kontekście rozmaitych zagrożeń. Pomimo tego, że jak powiedziano wcześniej, od wielu lat postuluje się przeprowadzanie w gminach inwentaryzacji przyrodniczej, wiele samorządów wciąż nie zdecydowało się na ten krok. Znajduje to częściowo potwierdzenie także w przypadku badanych jednostek z województwa lubelskiego. Jak wynika z odpowiedzi udzielonych w ankiecie, w ponad połowie tych gmin (29–59% ogólnej liczby) rozpoznanie takie nie zostało dokonane nigdy albo ponad 10 lat temu (Rys.5.2.). Warto

¹⁴² Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL> [18.01.2021].

nadmienić, że upływanie co najmniej dekady od czasu ostatniej inwentaryzacji ma tu duże znaczenie, gdyż oznacza, że samorzady, których sytuacja ta dotyczy, nie mogły wziąć pod uwagę wytycznych uchwalonych przez Sejm w 2015 roku ukierunkowanych na podniesienie wartości i tym samym wiarygodności tego typu opracowań¹⁴³.

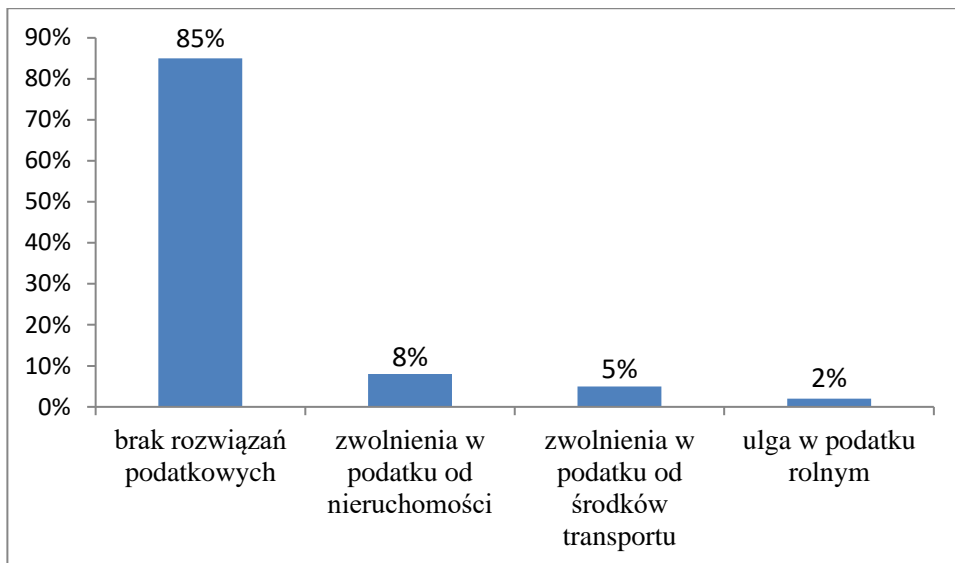

Rys.5.2. Odsetek gmin, w których przeprowadzono inwentaryzację przyrodniczą w określonym przedziale czasu

Źródło: opracowanie własne.

Przedmiotem analizy była również kwestia stosowania przez samorzady bodźców o charakterze ekonomicznym dla inicjowania zachowań prośrodowiskowych poprzez niektóre rozwiązania fiskalne. Na podstawie wskazań w kwestionariuszach stwierdzono, że większość urzędów nie stosowała w ogóle jakichkolwiek zachęt podatkowych (42 zaznaczenia – 85% ogólnej liczby). Pozostałe próbowały oddziaływać na podmioty prywatne poprzez zaproponowanie zwolnień w podatku od nieruchomości i od środków transportu oraz ulg w podatku rolnym, jednak żaden z magistratów nie zaproponował preferencji w więcej niż jednym z wymienionych podatków (Rys.5.3.). Według odpowiedzi respondentów udogodnienia miały dotyczyć przedsięwzięć w ramach edukacji ekologicznej, świadczenia usług w turystyce ekologicznej, jak również wyłączania w celach ochronnych części arealu z normalnej działalności rolniczej.

¹⁴³ Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2015 r. poz. 1936, 2171).

Rys. 5.3. Wykorzystanie określonych rozwiązań podatkowych dla celów związanych z ochroną przyrody według odsetka badanych gmin
 Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że lokalne władze znacznie chętniej angażują się finansowo w projekty służące ochronie przyrody w sytuacji, gdy ich partycypacja przybiera inne formy niż stosowanie ulg i zwolnień podatkowych. Przede wszystkim, jak wynika z deklaracji wójtów, większość kierowanych przez nich urzędów wykorzystywała lub wykorzystuje zewnętrzne źródła finansowania inwestycji z zakresu ochrony środowiska i przyrody. Zdecydowanie najczęściej gminy pozyskują środki na te cele z funduszy Unii Europejskiej (37 wskazań – 75% całkowitej liczby badanych jednostek), jednak bardzo ważną rolę odgrywają tu także krajowe ekologiczne fundusze celowe tj. Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Wojewódzkie Fundusze Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (przynajmniej jedna z tych opcji została wybrana przez 42 osoby spośród 49 ankietowanych – 86%). Środki ze wspomnianych funduszy wspomagają w pierwszym rzędzie budowę przydomowych oczyszczalni ścieków oraz pozyskiwanie energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych, podczas gdy mniej więcej co czwarta osoba uczestnicząca w badaniu w punkcie dotyczącym inwestycji realizowanych z całkowitą lub częściową partycypacją samorządu wskazała również bezpośrednie działania na rzecz ochrony przyrody.

Rozwój infrastrukturalny gmin nakłada na lokalne urzędy obowiązek zadbania o to, aby podporządkowane temu przedsięwzięcia były realizowane, jak wymaga tego idea zrównoważonego rozwoju, z poszanowaniem zasad ochrony środowiska. W jednym z punktów ankiety poproszono osoby uczestniczące w badaniu

o oszacowanie częstotliwości przeprowadzania w gminie ocen oddziaływania inwestycji na środowisko. Odpowiedzi były w tym przypadku następujące (odsetek wypełnionych formularzy): ocena przeprowadzana zawsze – 10%, ocena przeprowadzana często – 39%, ocena przeprowadzana rzadko – 51%. Co ciekawe, z podobnym rozkładem wskazań mamy do czynienia również w mniejszej liczbie grupie respondentów reprezentujących gminy z obszarami Natura 2000. Oznacza to, że fakt umiejscowienia cennych przyrodniczo walorów chronionych przepisami unijnymi (i do pewnego stopnia odrębnymi przepisami dotyczącymi ocen oddziaływania na środowisko) nie wpływa przynajmniej jak dotąd na zwiększenie gotowości samorządów do przeprowadzania takiej ewaluacji. Dodatkowo stwierdzono, że samorządowcy nie dostrzegają potrzeby rozpatrywania potencjalnego wpływu pośredniego przedkładanych do akceptacji projektów na tereny europejskiej sieci ekologicznej.

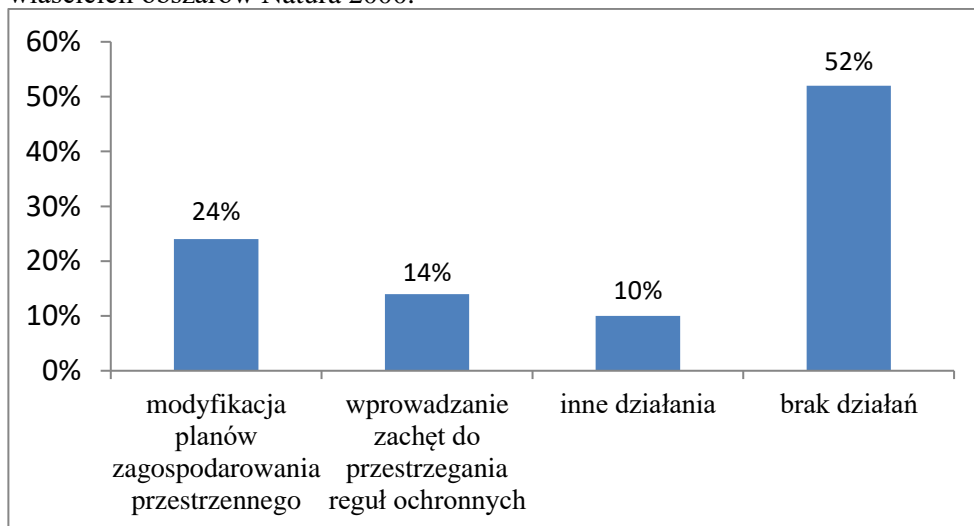
Jak już zostało wspomniane, władze samorządowe gmin w Polsce mają umocowanie prawne do tworzenia niektórych form ochrony przyrody, ale mają także ustawy obowiązek dbać o uwzględnianie wymogów ochronnych przypisanych do już istniejących obszarów i obiektów chronionych w lokalnych planach zagospodarowania poprzez umieszczanie w tych dokumentach stosownych zapisów, a także ewentualne modyfikacje. Według danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska na koniec 2019 roku w 49 badanych jednostkach samorządowych utworzono do tej pory na mocy decyzji lokalnych urzędników 68 obszarowych i obiektowych form ochrony¹⁴⁴. Dużą część stanowią tu pomniki przyrody, a zatem walory przyrodnicze zajmujące zazwyczaj stosunkowo niewielką powierzchnię. Aktywność samorządów w omawianym obszarze była jednak bardzo zróżnicowana. Przykładowo ponad połowa pomników przyrody (21 z 37) została powołana do życia przez radę jednej gminy, podobnie jak znacząca część użytków ekologicznych (10 z 29). Jednocześnie w 30 gminach w ogóle nie podejmowano inicjatyw zmierzających do objęcia ochroną prawną wybranych elementów środowiska przyrodniczego, mimo że na analizowanym obszarze zarówno liczba pomników przyrody przypadająca na 100 kilometrów kwadratowych, jak i odsetek arealu zajmowany przez obszary poddane ochronie prawnej znacznie ustępują średniej krajowej¹⁴⁵.

W jednym z punktów kwestionariusza ankietowego poproszono wójtów zarządzających gminami z lokalizacją obszarów Natura 2000 o wskazanie działań, jakie zostały podjęte w związku z wytyczeniem na terenie gminy obiektów europejskiej sieci ekologicznej. Mniej więcej połowa ankietowanych przyznała, że w podległych im jednostkach administracyjnych nie podjęto jak dotąd żadnych działań pod wpływem pojawienia się w gminie nowej formy ochrony. Jedna czwarta respondentów (7 osób) jako takie działanie wskazała modyfikację

¹⁴⁴ Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, <http://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/search.jsf> [19.12.2020].

¹⁴⁵ Bank Danych Lokalnych GUS. <<https://bdl.stat.gov.pl/BDL>> [21.01.2021].

istniejących planów zagospodarowania przestrzennego, dalsze 14% (4 osoby) – wprowadzanie rozwiązań zachęcających do egzekwowania planów ochrony, zaś 10% (3 osoby) – inne działania (Rys.5.4.). Jak wynika z odpowiedzi, w żadnym z urzędów nie zdecydowano się na utworzenie komórki organizacyjnej bądź oddelegowanie wybranych pracowników do zadań związanych z monitorowaniem przestrzegania właściwych zachowań na obszarach poddanych rygorom ochronnym. Trzeba jednak zauważyć, że byłoby to zadanie trudne w warunkach stwierdzonego braku posiadania przez zarządzających gminami rejestrów prywatnych właścicieli obszarów Natura 2000.

Rys. 5.4. Działania władz gmin podjęte pod wpływem wytyczenia obszarów Natura 2000 według odsetka badanych gmin

Źródło: opracowanie własne.

5.3. Dyskusja

Zaangażowanie samorządów w zarządzanie środowiskiem na poziomie planowania cechuje przede wszystkim stosunkowo często występująca mała dbałość o uwzględnianie aktualnego stanu zasobów naturalnych, co może rodzić zagrożenia zarówno jeśli chodzi o skuteczność ich ochrony, jak i sposoby wykorzystywania „zielonego potencjału” dla potrzeb rozwojowych gmin. Odległy czas sporządzenia wielu studiów zagospodarowania, które przez to mogą nie brać pod uwagę bieżących przepisów oraz brak rzetelnej inwentaryzacji przyrodniczej może skutkować na przykład błędnymi decyzjami samorządów dotyczącymi inwestycji, co oczywiście mogłoby przyczynić się do hamowania tempa rozwoju lokalnego lub/i niszczenia środowiska. O potencjalnych konsekwencjach takich zaniedbań pisze przykładowo R. Beunen na podstawie doświadczeń holenderskich, stwierdzając, że w wyniku nieprawidłowości związanych z wdrażaniem sieci Natura 2000 tamtejsze sądy anulowały wiele

wcześniejszych decyzji podjętych przez władze lokalne¹⁴⁶. Również w pracy stanowiącej studium przypadku pojedynczej gminy Stęszew w zachodniej części Polski zauważa się, że pewne postanowienia zawarte w planach zagospodarowania niosą ze sobą zagrożenia dla obszarów chronionych związane z nadmiernym zwiększaniem terenów zabudowanych¹⁴⁷. Taka sytuacja może mieć miejsce zwłaszcza wtedy, gdy władze samorządowe swoje uprawnienia wykorzystują w pierwszym rzędzie do realizacji celów gospodarczych, a nie wdrażania w życie zasad ochrony. Temat ten jest poruszony w pracy omawiającej metody administrowania przez samorządy dwoma dużymi obszarami chronionymi w Norwegii¹⁴⁸. Podobnie jak w przypadku niniejszej pracy, niedoskonałości gminnych planów zagospodarowania z punktu widzenia wymogów ochrony przyrody dostrzega M. Antolak, wiążąc je z brakiem świadomości ekologicznej i estetycznej decydentów biorących udział w procesie planowania¹⁴⁹. Z drugiej strony, pewne badania pokazują, że w niektórych przypadkach lokalne dokumenty planistyczne reprezentują zadowalający poziom z punktu widzenia uwzględniania zadań z zakresu ochrony przyrody. Przykładem może być tu analiza zapisów w dokumentach opracowanych przez samorządy gmin powiatu bolesławieckiego (południowo-zachodnia Polska), której wyniki, zdaniem jej autorów, wskazują na istnienie dobrych podstaw dla właściwego zarządzania siecią Natura 2000 przy jednoczesnym braku ograniczeń dla rozwoju gmin¹⁵⁰. Pomimo tego, że, jak stwierdzono w niektórych z badanych gmin, miejscowe plany zagospodarowania nie obejmują tam w całości obszarów chronionych, sytuacja planistyczna w całej grupie może być postrzegana i tak jako postęp w porównaniu ze stanem sprzed kilku lat, kiedy to w wielu gminach Polski swoistą normą był brak planów miejscowych, a dodatkowo przy ogólnie niskim wskaźniku pokrycia odnotowywano nawet zmniejszanie powierzchni nimi objętych¹⁵¹.

Po przeprowadzeniu badania na terenie województwa lubelskiego nasuwa się wniosek, że jest prawdopodobne, iż przynajmniej część lokalnych dokumentów planistycznych (zwłaszcza chodzi tu o studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego), mogło powstać przy relatywnie niewielkim udziale społeczności lokalnych lub nawet bez ich uczestnictwa. Świadczą o tym chociażby odpowiedzi z których wynika, że miejscowe urzędy nie dysponują

¹⁴⁶ R. Beunen, *European Nature Conservation Legislation & Spatial Planning: for Better or for Worse*, „Journal of Environmental Planning and Management” 2006, 49 (4), s. 606, 614.

¹⁴⁷ A. Gałęcka-Drozda, E. Raszeja, M. Szczepańska, A. Wilkaniec, *Land cover changes in Natura 2000 areas located in suburban zones: planning problems in the context of environmental protection*, „Polish Journal of Environmental Studies” 2019, vol. 28, 2, s. 594.

¹⁴⁸ E. I. Falleth, S. Hovik, *Local government and nature conservation in Norway: decentralisation as a strategy in environmental Policy*, „Local Environment” 2009, vol. 14, 3, s. 229–230.

¹⁴⁹ M. Antolak, *Praktyka ochrony środowiska w sporządzaniu gminnych dokumentów planistycznych – na wybranych przykładach*, „Problemy Ekologii Krajobrazu” 2011, t. XXXI, 6–1, s. 105.

¹⁵⁰ B. Mastalska-Cetera, P. Krajewski, *Obszary Natura 2000 jako uwarunkowanie planowania rozwoju regionalnego*, *Studia KPZK* 2015, No. 161, s. 152–153.

¹⁵¹ B. Prus, *Sytuacja planistyczna w Polsce – studium porównawcze*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2012, 2/II/2012, s. 132.

rejestrami właścicieli obszarów Natura 2000, jak i fakt, że część studiów została uchwalona, według informacji respondentów, przed wejściem w życie ustawy regulującej kwestię udziału podmiotów prywatnych w procesach oceny oddziaływania na środowisko oraz publicznego udostępniania informacji dotyczących środowiska (Ustawa, 2008). Potrzeba zapewnienia aktorom lokalnym odpowiedniej partycypacji nie tylko przy realizacji, ale już na etapie tworzenia planów zagospodarowania jest mocno podkreślana w wielu publikacjach¹⁵². Oczywiście dopuszczenie właścicieli prywatnych do udziału w pracach nad planami zagospodarowania nie powinno być traktowane jako gwarancja zapewnienia korzystnych z punktu widzenia ochrony przyrody zapisów, z drugiej jednak strony wykluczenie tej grupy może powodować skutek odwrotny tj. pogłębianie działalności degradującej środowisko w obliczu utraty korzyści mającej swoje źródło w nałożonych ograniczeniach w użytkowaniu¹⁵³.

Analiza działań podejmowanych przez samorządy na płaszczyźnie ekonomicznej pokazuje, że nie jest wykorzystywany potencjał tkwiący w ulgach i zwolnieniach podatkowych dla zachęcania podmiotów lokalnych do zachowań sprzyjających realizacji zadań ochronnych. Podobne konkluzje dotyczące całego kontynentu europejskiego wysnuwają autorzy raportu wydanego przez Institute for European Policy. Twierdzą oni, że w systemach fiskalnych różnych państw istnieją takie możliwości, aby ulgi w podatkach administrowanych przez samorządy zorientować w taki sposób, aby służyły celom związanym z ochroną przyrody, ale obecnie nie są wykorzystywane na szerszą skalę¹⁵⁴. Szczególną rolę mogłyby tu odegrać preferencje w podatku od nieruchomości, który wprawdzie w Polsce dostarcza największych wpływów do budżetów gmin spośród wszystkich podatków lokalnych, ale także jest tym świadczeniem, w przypadku którego władze gminne w ogóle najchętniej do tej pory udzielały zwolnień¹⁵⁵. Podobna sytuacja występuje również w innych państwach europejskich. W opracowaniu przygotowanym przez Directorate-General for Economic and Financial Affairs działającą przy Komisji Europejskiej zauważa się, że

¹⁵² Zob m. in.: U. Proebstl, *NATURA 2000 – The influence of the European directives on the development of nature-based sport and outdoor recreation in mountain areas*, „Journal for Nature Conservation” 2003, 11; R. Čiegis, D. Gineitiene, *Participatory aspects of strategic sustainable development planning in local communities: Experience of Lithuania*, „Technological and Economic Development of Economy” 2008, 14, 2; M. Hoffman, *The role of public land use planning in facilitating conservation on private land*, „Natural Areas Journal” 2017, 37(4); J. Cent, H. Kobierska, M. Grodzińska-Jurczak, S. Bell, *Who is responsible for Natura 2000 in Poland?—a potential role of NGOs in establishing the programme*, „International Journal of Environment and Sustainable Development” 2007, 6.

¹⁵³ H. Alkan, M. Korkmaz, A. Tolunay, *Assessment of primary factors causing positive or negative local perceptions on protected areas*, „Journal of Environmental Engineering and Landscape Management” 2009, 17(1).

¹⁵⁴ *Opportunities for innovative biodiversity financing: ecological fiscal transfers (EFT), tax reliefs, marketed products, and fees and charges. A compilation of cases studies developed in the context of a project for the European Commission*, M. Kettunen, A. Illes (red.), (DG ENV) (Project ENV.B.3/ETU/2015/0014). Brussels / London: Institute for European Policy (IEEP), 2017.

¹⁵⁵ M. Podstawka, E. Rudowicz, *Wykorzystanie wybranych podatków lokalnych w kreowaniu polityki fiskalnej gmin*, „Zeszyty Naukowe Polityki Europejskiej, Finanse i Marketing” 2010,4 (53).

praktycznie we wszystkich krajach Unii Europejskiej podatki od nieruchomości są nakładane na poziomie lokalnym, a w niektórych stanowią wręcz główną bazę podatkową dla władz¹⁵⁶.

Jak pokazało badanie, wiele samorządów gminnych wciąż nie traktuje przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko jako niezbędnego kroku na drodze do wydania pozytywnej decyzji środowiskowej. Powodem może być tu częściowo fakt umiejscowienia przynajmniej części projektów poza granicami obszarów chronionych, jednak nawet takie przedsięwzięcia mogą w istotny sposób negatywnie wpływać na kondycję walorów przyrodniczych. Przykładowo rozważanie takiego pośredniego oddziaływania w odniesieniu do obszarów Natura 2000 jest wręcz zalecane przez Wspólnotę Europejską i zgodne z wytycznymi Komisji Europejskiej¹⁵⁷. Należy dążyć do zapewniania integralności oraz łączności pomiędzy obszarami poddanymi ochronie a ich otoczeniem¹⁵⁸, jak również brać pod uwagę możliwą kumulację niekorzystnego wpływu na obszary przyrodniczo cenne i tam, gdzie jest taka potrzeba, oceniać łączne oddziaływanie większej liczby projektów inwestycyjnych, zamiast indywidualnego oceniania każdego z przedsięwzięć¹⁵⁹.

Analiza odpowiednich danych statystycznych dotyczących tworzenia prawnych form ochrony przyrody pokazuje, że urzędy gmin na Lubelszczyźnie w małym stopniu wykorzystują możliwości prawne dla obejmowania ochroną cennych elementów środowiska, mimo, że obecność już istniejących form tego typu jest na badanym obszarze generalnie mniejsza w porównaniu z innymi regionami kraju. Wyniki te stanowią jednocześnie potwierdzenie rezultatów uzyskiwanych przez innych autorów w omawianej kwestii. Można w tym kontekście przywołać na przykład publikacje A. Wolańskiej-Kamińskiej i N. Ratajczyk¹⁶⁰, jak również L. Dawida i K. Deski¹⁶¹, w których autorzy na przykładzie jednostek samorządowych działających w innych częściach kraju stwierdzają podobnie małe zaangażowanie lokalnych urzędników w tworzenie prawnych form ochrony, ale także i zarządzanie już istniejącymi obszarami i obiektami chronionymi. Osobną sprawą jest sposób zarządzania prawnymi formami ochrony

¹⁵⁶ Possible reforms of real estate taxation: Criteria for successful Policie, *European Economy*, „Occasional Papers” 119, European Commission, 2012, s. 23.

¹⁵⁷ S. Möckel, *The European ecological network “Natura 2000” and the appropriate assessment for projects and plans under Article 6(3) of the Habitats Directive*, „Nature Conservation” 2017, s. 5.

¹⁵⁸ V. Simeonova, I. Bouwma, E. van der Grift, C. Sunyer, L. Manteiga, M. Kūlvik, M. Suškevičs, S. Dimitrov, A. Dimitrova, *Natura 2000 and Spatial Planning. Final report for the European Commission (DG ENV) (Project 07.0202/2015/716477/ETU/ENV. B.3)*; Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017. <https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/pdf/Natura_2000_and_spatial_planning_final_for_publication.pdf> [18.01.2021].

¹⁵⁹ *Assessment of plans and projects significantly affecting Natura 2000 sites. Methodological guidance on the provisions of Article 6(3) and (4) of the Habitats Directive 92/43/EEC*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2002, https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/management/docs/art6/natura_2000_assess_en.pdf [19.12.2020].

¹⁶⁰ A. Wolańska-Kamińska A., N. Ratajczyk, *Powoływanie lokalnych form ochrony przyrody przez samorzady gmin wiejskich*, „Woda–Środowisko–Obszary Wiejskie” 2014, t. 14. z. 1 (45).

¹⁶¹ L. Dawid., K. Deska, *Wybrane problemy tworzenia użytków ekologicznych na przykładzie powiatu koszalińskiego i miasta Koszalin*, „Chrońmy Przyrodę Ojczyzną” 2014, 70 (5).

przyrody na szczeblu gminnym, gdyż pewne przesłanki wskazują tu na występowanie istotnych problemów. Uzyskane odpowiedzi od wójtów gmin z województwa lubelskiego świadczące o małym zainteresowaniu lokalnymi obszarami chronionymi (obszary Natura 2000) w kontekście podnoszenia efektywności ich ochrony oraz godzenia celów konserwatorskich z realizowanymi planami zagospodarowania wydają się korespondować z wnioskami wypływającymi z lektury innych opracowań poświęconych podobnej problematyce. Można tu wymienić na przykład raport Najwyższej Izby Kontroli z 2018 roku po przeprowadzonej kontroli wybranych jednostek samorządowych w Polsce stwierdzający nieprawidłowości dotyczące samego powstawania i funkcjonowania obiektów chronionych takie jak brak dostosowywania przepisów prawa do zmieniających się realiów, brak zasad, standardów i procedur realizacji ochrony cennych przyrodniczo obiektów, a także brak przeglądów ich stanu¹⁶². Z kolei R. Giedych na podstawie analiz przeprowadzonych w pięciu największych miastach Polski stwierdza między innymi fakt niewłaściwego zdefiniowania celów ochrony obszarów i obiektów chronionych, brak stosownych zapisów dotyczących ich aktywnej ochrony, a nawet nie branie pod uwagę niektórych z tych form w planach zagospodarowania¹⁶³.

5.4. Wnioski

Na podstawie badania przeprowadzonego na grupie wójtów zarządzających gminami w województwie lubelskim można stwierdzić, że władze samorządowe najniższego szczebla w Polsce stopniowo zwiększają swoje zainteresowanie rozwiązaniami sprzyjającymi zrównoważonemu rozwojowi terenów, którymi zarządzają. Pojawiają się jednak pewne problemy, które mogą utrudniać godzenie ze sobą celów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych. Obok relatywnie często występującego braku aktualizacji planów zagospodarowania, które nierzadko nie są poparte rzetelnym rozpoznaniem potencjału przyrodniczego, jest to wykorzystywanie przez lokalne urzędy w bardzo ograniczonym stopniu instrumentów ekonomicznych w postaci preferencji w podatkach lokalnych dla promocji odpowiednich zachowań sprzyjających rozwijaniu przedsiębiorczości przyjaznej środowisku przyrodniczemu. Podobnie niekorzystnie może w tym kontekście oddziaływać utrzymująca się niechęć części samorządowców do uruchamiania procedur oceny przedsięwzięć pod kątem ich potencjalnego wpływu na ekosystemy. Zważywszy na to, że niektóre tereny chronione wciąż nie mają określonego w sposób prawnie wiążący sposobu zagospodarowania, istnieje niebezpieczeństwo, że przynajmniej niektóre z decyzji urzędniczych o istotnym znaczeniu z punktu widzenia ochrony przyrody mogą mieć charakter uznaniowy i mogą nie opierać się na merytorycznych przesłankach. Władze gmin powinny więc dążyć do

¹⁶² *Lokalne formy ochrony przyrody. Informacje o wynikach kontroli*, Najwyższa Izba Kontroli, Departament Środowiska, Warszawa 2018. <<http://www.nik.gov.pl/plik/id,17223,vp,19790.PDF>> [12.03.2019].

¹⁶³ R. Giedych, *Funkcjonowanie lokalnych form ochrony przyrody w miastach, na przykładzie Warszawy, Krakowa, Łodzi, Wrocławia i Poznania*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2017, 38.

przeciwdziałania tego typu sytuacjom poprzez rzetelne rozpoznawanie potencjału przyrodniczego na drodze właściwie przeprowadzanych i systematycznie powtarzanych inwentaryzacji przyrodniczych i tam, gdzie jest to nieodzowne, korekty już uchwalonych miejscowych planów zagospodarowania lub uchwalania nowych planów dla terenów dotychczas nimi nie objętych. Potrzebna jest również bardziej zdecydowana reakcja magistratów na stawiane wymagania formalne dotyczące ochrony, co jest szczególnie ważne w odniesieniu do obszarów Natura 2000, dla których plany zadań ochronnych i wynikające z nich zalecenia będą w wielu przypadkach dopiero wdrażane w najbliższym czasie.

6. Zrównoważona konsumpcja w ujęciu ekonomicznym, społecznymi ekologicznym

6.1. Nowe trendy w konsumpcji

W literaturze przedmiotu znaczenie terminu „konsumpcja” ewoluowało na przestrzeni wieków zmieniając swoje znaczenie. Pojęcie konsumenta wywodzi się z języka łac. *consumens*, co oznacza nabywcę towarów na własny użytek¹⁶⁴. W ujęciu ekonomicznym konsumenta najczęściej traktuje się jako indywidualny podmiot konsumpcji, którego sfera spożycia nastawiona jest na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych (jego samego lub innych jednostek). Współczesny konsument odgrywa bardzo ważną rolę na rynku. Jego zachowania według J. Szczepańskiego to „ogół czynności, działań i sposobów postępowania jednostki mającej na celu zdobycie środków zaspokojenia potrzeb i ogół sposobów obchodzenia się z tymi środkami”¹⁶⁵. E. Kieźel natomiast uważa zachowania konsumpcyjne za „spójną całość czynności, działań, postępowań związanych z dokonywaniem wyborów w procesie zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych w określonych warunkach społecznych, kulturowych i ekonomicznych”¹⁶⁶. Współcześnie przez zagadnienie „konsumpcja” rozumie się akt konsumpcji, który zaspokaja potrzeby ludzkie lub proces konsumpcji wykorzystujący wszelkiego rodzaju dobra i usługi do zaspokojenia potrzeb ludzkich¹⁶⁷. Akt konsumpcji lub inaczej akt spożycia występuje wtedy, gdy dana potrzeba jest jednorodna i możliwe jest zaspokojenie jej jednorazowo. Przykładem aktu konsumpcji może być zaspokojenie głodu¹⁶⁸. Zdarza się natomiast, że potrzeby ludzkie są odczuwane często, co prowadzi do powtarzania aktów konsumpcji. Wtedy akt przekształca się w proces czyli „przebieg następujących po sobie i powiązanych przyczynowo określonych zmian, stanowiących stadia, fazy, etapy rozwoju”¹⁶⁹. Proces konsumpcji zawiera:

- interakcje społeczne, które mają swoje źródła w procesach uspołecznienia oraz w sposobie włączenia się jednostki w społeczność określająca normy i reguły odnoszące się do konsumpcji,
- wpływy kulturowe, które są bardziej rozpowszechnione, ale też bardziej ukryte, przez co trudniejsze do pojęcia¹⁷⁰.

¹⁶⁴ E. Kieźel, *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, Wyd. PWE, Warszawa 2010, s. 28.

¹⁶⁵ J. Szczepański, *Badania nad wzorami konsumpcji*, Wyd. Ossolineum, Warszawa 1977, s. 23.

¹⁶⁶ E. Kieźel, *Zachowania konsumentów – determinanty, racjonalność*, Wyd. AE, Katowice 2003, s. 17–18.

¹⁶⁷ T. Zalega, *Konsumpcja. Determinanty, Teorie, Modele*, Wyd. PWE, Warszawa 2012, s. 13–14.

¹⁶⁸ B. Mróz, M. Janoś-Kresło, *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, Wyd. SGH, Warszawa 2006, s. 61.

¹⁶⁹ *Słownik języka polskiego*, Wyd. PWN, www.sjp.pwn.pl [15.07.2020].

¹⁷⁰ M. Lambkin, G. Foxall, F. van Raaij, B. Heilbrunn, *Zachowania konsumenta. Koncepcje i badania europejskie*, Wyd. PWN, Warszawa 2001, s. 271.

Zjawisko konsumpcji najczęściej analizowane jest w ujęciu mikroekonomicznym i makroekonomicznym. W odniesieniu mikroekonomicznym konsumpcja obejmuje te determinanty, które działają bezpośrednio na poziom i strukturę konsumpcji według różnych grup konsumenckich (np. dochodowych, społecznych). Uwzględnia również konsekwencje zaspokajania potrzeb oraz motywów dostosowywania się konsumentów do zmieniających się na skutek procesów potrzeb ludzkich¹⁷¹. Natomiast w ujęciu makroekonomicznym konsumpcja jest powiązana z fazą procesu reprodukcji społecznej, która warunkuje nowe procesy związane z zaspokajaniem potrzeb ludności. Na całokształt procesów konsumpcji składają się: układ podmiotowy, przedmiotowy oraz organizacyjny i przestrzenny¹⁷².

W literaturze konsumpcja traktowana jest jako sfera współdziałania społecznego. W skali ogólnospołecznej i gospodarstw domowych rozwiązywane są problemy zasobów ograniczonych, podejmowane są działania w celu zdobycia pożądanych środków, jak również realizowane są odczuwane potrzeby i aspiracje. Konsumpcja w ujęciu całościowym oznacza więc:

- zaspokajanie różnorodnych potrzeb ludzkich,
- zużycie lub użytkowanie określonych dóbr konsumpcyjnych,
- proces zakupu, podczas którego nabywca podejmuje decyzje dotyczące wyboru określonych dóbr (produktów bądź usług),
- uzupełnianie zasobów poprzez własną działalność wytwórczo-usługową,
- udostępnianie konsumentom wszelkiego rodzaju przedmiotów konsumpcji z pominięciem rynku (finansowane ze środków publicznych)¹⁷³.

Pojęcie konsumpcji w ostatnich latach nabrało szerszego znaczenia. Oznacza nie tylko bezpośredni akt spożycia zaspokajający daną potrzebę, ale również skomplikowany proces działań społecznych poprzez podejmowanie samodzielnej działalności oraz wykonywanie pracy w celu uzyskiwania środków pozwalających na coraz lepszą i coraz bardziej satysfakcjonującą konsumpcję¹⁷⁴. W związku z tą tendencją pojawiły się nowe zagadnienia dotyczące konsumpcji. Są to: konsumpcja trwała i nietrwała. Przez konsumpcję trwałą rozumie się rodzaj konsumpcji, który nie zagraża bezpośrednio środowisku naturalnemu i nie zużywa jego zasobów, w związku z tym określany jest często jako „ekokonsumpcja”. Przeciwna jej konsumpcja nietrwała przyczynia się do degradacji środowiska poprzez intensywne zużywanie dostępnych zasobów przyrody stanowiących zagrożenie¹⁷⁵. Trwała i zrównoważona konsumpcja jest konsumpcją zrównoważoną w następujących aspektach:

¹⁷¹ T. Zalega, *Konsumpcja. Determinanty, Teorie, ...*, s. 16–17.

¹⁷² D. Kielczewski, *Konsumpcja a perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004, s. 51.

¹⁷³ K. Żelazna, I. Kowalczyk, B. Mikuta, *Ekonomika konsumpcji, elementy teorii*, Wyd. SGGW, Warszawa 2002, s. 19.

¹⁷⁴ T. Sztucki, *Encyklopedia marketingu*, Wyd. Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 1998, s. 140.

¹⁷⁵ H. Jastrzębska-Smolaga, *W kierunku trwałej konsumpcji*, Wyd. PWN, Warszawa 2000, s. 73.

- ekonomicznym – proporcja między konsumpcją bieżącą a konsumpcją przyszłą zostaje ustalona właściwie, nie występują zaburzenia równowagi gospodarczej,
- ekologicznym – użyteczność konsumpcji jest maksymalizowana przy jednoczesnym zachowaniu użyteczności i jakości zasobów naturalnych i środowiska naturalnego, co umożliwia bezpośrednią konsumpcję dóbr środowiskowych bez uciążliwej ingerencji dla środowiska,
- społecznym – konsumpcja jest rozłożona równo dla wszystkich, a więc dostępna dla całego społeczeństwa niezależnie od czasu i przestrzeni (dobra społecznie pożądane), minimalizacja problemów społecznych,
- psychologicznym – procesy konsumpcji przyczyniają się do wzrostu jakości życia,
- demograficznym – czynniki demograficzne nie stanowią bariery wzrostu konsumpcji, zwiększająca się długość życia, poprawa stanu zdrowia konsumentów,
- przestrzennym – sposoby zaspokajania potrzeb ludzkich nie naruszają zasad ładu przestrzennego,
- intertemporalnym (czasowym) – powyższe aspekty zrównoważonej konsumpcji są możliwe do spełnienia w nieograniczonym wymiarze czasowym¹⁷⁶.

Zrównoważona konsumpcja to optymalne, świadome i przede wszystkim odpowiedzialne korzystanie z dostępnych zasobów naturalnych, dóbr i usług zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju. Trwała konsumpcja przyczynia się w ten sposób do podniesienia jakości życia i zaspokojenia potrzeb ludzkich oraz przestrzegania praw człowieka i praw pracowniczych, uwzględnia możliwości zaspokojenia potrzeb innych ludzi oraz przyszłych pokoleń poprzez zachowanie i odtworzenie dla nich kapitału przyrodniczego. Idea zrównoważonej konsumpcji ogranicza marnotrawstwo, produkcję odpadów i zanieczyszczeń oraz wybór produktów i usług, które w najwyższym stopniu spełniają wymagania etyczne, społeczne i środowiskowe¹⁷⁷.

Do najczęściej występujących kryteriów różnicujących czynniki kształtujące zachowania konsumentów zalicza się:

- kryterium źródła pochodzenia czynników – ekonomiczne i pozaekonomiczne,
- kryterium zakresu działania czynników – zewnętrzne i wewnętrzne,
- kryterium niezależności danego czynnika od wpływu innych lub niezależności jego postrzegania – obiektywne i subiektywne,
- kryterium siły wpływu czynników na różnicowanie zachowań konsumpcyjnych – bezpośrednio i pośrednio,
- inne kryteria, np. mierzalność czynników¹⁷⁸.

Kierunki zmian w zachowaniach konsumentów związane są z 4 obszarami:

¹⁷⁶ D. Kielczewski, *Konsumpcja a perspektywy...*, op. cit., s. 58.

¹⁷⁷ Raport *Przez zrównoważoną konsumpcję do zrównoważonego rozwoju*, Warszawa, s. 2.

¹⁷⁸ J. Kramer, *Badania rynkowe i marketingowe*, Wyd. PWE, Warszawa 1994, s. 266.

- zmiany w uwarunkowaniach demograficznych, a w szczególności migracje, spadek przyrostu naturalnego, wzrost aktywności zawodowej kobiet, rola dzieci w podejmowaniu decyzji zakupowych, wydłużenie się życia ludności,

- zmiany w uwarunkowaniach kulturowych – nowe wartości konsumpcji, nowe cele konsumpcji, wzrost wymagań, zmiana świadomości konsumenckiej, wzrost jakości, zmiana preferencji konsumentów, globalizacja zachowań konsumenckich – jakość, wygoda, komfort nabywania i użytkowania czy profesjonalizm personelu mają coraz to większe znaczenie, zjawisko dekonsumpcji – świadome ograniczenie spożycia,

- zmiany w uwarunkowaniach technologicznych, czyli rozwój różnego rodzaju form komunikacji, nowe firmy sprzedaczy, nowy trend zachowań konsumentów jakim jest wirtualizacja – zaspokajanie potrzeb konsumenta za pomocą Internetu, „multitasking” – wykonywanie kilku czynności naraz (słuchanie muzyki, a przy okazji wykonywanie przelewów bankowych za pomocą telefonu komórkowego), domocentryzm – przenoszenie aktywności, które są tradycyjnie wykonywane poza miejscem zamieszkania do domu,

- zmiany w uwarunkowaniach ekonomiczno-społecznych – wzrost konkurencji, zmianę tempa wzrostu gospodarczego czy też wzrost świadomości konsumenckiej, zjawisko prosumeryzmu – łączenie się konsumpcji i produkcji (kiedy producent staje się konsumentem lub odwrotnie, kiedy konsument staje się również producentem), kastomeryzacja – trend polegający na promowaniu przez instytucję ofert dostosowanych do potrzeb określonego klienta¹⁷⁹.

Konsumpcja ekologiczna propaguje spożywanie żywności ekologicznej, przyjazny dla środowiska transport, ekoturystykę czy nowe usługi, takie jak: diagnostyka, terapia, w celu minimalizowania zużycia zasobów naturalnych i degradację środowiska. Ruch konsumpcji ekologicznej postuluje następujące zmiany:

- racjonalne wykorzystywanie dóbr konsumpcyjnych,
- postawę zgodną z zasadami ochrony środowiska,
- konsumowanie dóbr ekologicznych,
- ograniczanie groźnych dóbr konsumpcji (groźne odpady konsumpcyjne),
- ograniczanie zużycia zasobów i energii do produkcji dóbr konsumpcyjnych,
- minimalizację zużycia zasobów naturalnych przez stosowanie różnego rodzaju technik wytwarzania dóbr konsumpcyjnych¹⁸⁰.

Konsument zrównoważony opiera się na idei bardziej świadomego odżywiania się oraz zwolnienia pędu życia. *Slow Life* to nowy trend związany z konsumpcją ekologiczną, który polega na prowadzeniu stylu życia skierowanego w stronę natury. Obejmuje on:

¹⁷⁹ S. Smyczek, *Nowe trendy w zachowaniach konsumentów na rynkach finansowych*, Wyd. Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 2012, s. 221–228.

¹⁸⁰ F. Bylok, *Konsumpcja, konsument i społeczeństwo konsumpcyjne we współczesnym świecie*, Wyd. Naukowe Śląsk, Katowice 2013, s. 227, 228.

- *slow food*, czyli żywność wytwarzana jedynie czystymi metodami, niezagrożającymi środowisku naturalnemu,
- *slow travel*, czyli powolne podróżowanie,
- *slow design* – odwrotność masowej produkcji pozbawionej tożsamości i indywidualizmu,
- *slow shopping*, czyli rozsądne zakupy dóbr potrzebnych i trwałych¹⁸¹.

6.2. Oznaczenia produktów charakteryzujące się rozpoznawalnością w Polsce

Znak Öko-Tex Standard 100 potwierdza, że produkt został przebadany przez niezależny Instytut Badawczy Stowarzyszenia Öko-Tex pod kątem ponad 100 parametrów ważnych dla zdrowia i uzyskał pozytywne wyniki. Powstał w 1992 roku w celu zapewnienia bezpieczeństwa pod względem zdrowia, od momentu wytworzenia produktu aż do jego produkcji. Produkty oznaczone tym znakiem spełniają wysokie wymagania. Już ponad 9500 firm z 80 krajów posiada swoje produkty przebadane zgodnie ze standardami Öko-Tex Standard 100. Standardy te obejmują substancje zakazane, stanowiące zagrożenie dla zdrowia lub regulowane przez prawo, jak np. szkodliwe kancerogenne barwniki azowe. Obejmują też parametry, takie jak: wysoka odporność wybarwienia czy przyjazne dla skóry pH. Öko-Tex Standard 100 wydziela cztery klasy produktów. Są to:

1. Wyroby włókiennicze oraz tekstylne zabawki dla dzieci poniżej 3. roku życia (śpioszki, pościel, pluszowe zabawki).
2. Wyroby włókiennicze, które są bezpośrednio w kontakcie ze skórą (pościel, koszule, rękawiki).
3. Wyroby włókiennicze, które nie są bezpośrednio w kontakcie ze skórą lub jedynie ich mała część powierzchni dotyka skóry (płaszcz, odzież wierzchnia).
4. Wyroby do celów dekoracyjnych (firanki, wyroby tapicerowane).

Obecnie wszystkie składniki produktów oznakowanych znakiem Öko-Tex Standard 100 spełniają wymagania kryteriów badawczych. Są to bez wyjątku tkaniny, nici, a także akcesoria, takie jak: guziki, zamki błyskawiczne, podszewki, wkłady odzieżowe, które mogłyby stanowić zagrożenie dla zdrowia. Rozpoznaczonej etykietą jest zamieszczona poniżej „Tekstylii Godne Zaufania”.

¹⁸¹ B. Fryk, *Konsumpcja zrównoważona a proekologiczne style życia*, „Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą” 2011, nr 51, s. 215, 216.

Rys. 6.1. Znak jakości Öko-Tex Standard 100 w języku polskim oraz w innych językach
 Źródło: https://www.oeko-tex.com/media/downloads/OETS_100_Shop_Smart_PL.pdf [27.07.2019].

Rys. 6.2. Etykiety potwierdzające bezpieczeństwo produktów tekstylnych dla dzieci oraz niemowląt
 Źródło: www.bezpiecznedziecko.eu/bezpieczne-produkty-wlokiennicze-sprawdzaj-swiadomie [27.07.2019].

Znaki Bezpieczny dla Dzieci oraz Bezpieczny dla Niemowląt (Rys. 6.2.) nadawane są w wyniku przeprowadzenia certyfikacji i uzyskania pozytywnych wyników potwierdzających bezpieczne użytkowanie produktów dla najmłodszych dzieci (w skład wchodzi m.in. wyroby tekstylne, odzież, materiały, surowce). Skład surowcowy produktów musi być adekwatny do wieku dziecka i przeznaczenia, nie może zawierać substancji chemicznych, które są szkodliwe, a produkty te muszą być funkcjonalne oraz bezpieczne. Producent musi prowadzić stabilną produkcję gwarantującą bezpieczeństwo w trakcie ważności certyfikatu¹⁸². Jeśli spełnione są wszystkie wymagania, oznacza to, że produkty dla dzieci oraz niemowląt są w pełni bezpieczne.

¹⁸² <http://czaszdziecmi.pl/advice/bezproblemowo/show/186-dziecie-certyfikaty> [27.07.2019].

Rys. 6.3. Znak CE

Źródło: <http://www.mz.gov.pl/leki/wyroby-medyczne/znak-ce> [27.07.2019].

Znak CE (Rys. 6.3.) stanowi deklarację producenta, że wyrób wprowadzany do obrotu spełnia zasadnicze wymagania, przepisy prawa oraz normy jakości i bezpieczeństwa określone w rozporządzeniach wydawanych na podstawie ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 roku o systemie oceny zgodności (Dz. U z 2010 r., Nr 138, poz. 935 z późn. zm.) wprowadzających do polskiego prawa tzw. „dyrektywy nowego podejścia”. W Unii Europejskiej funkcjonuje system harmonizacji prawa technicznego, który pozwala na swobodny obrót produktów spełniających określone wymagania w zakresie bezpieczeństwa dla ludzi i środowiska. System ten to „nowe podejście” („New Approach”), a jego elementami są „dyrektywy” wydane przez Komisję Europejską. Dotyczą one ponad 20 grup produktów, np. zabawek, urządzeń elektrycznych, materiałów budowlanych czy też środków ochrony indywidualnej. Oznakowanie produktu znakiem CE musi być widoczne, czytelne, przejrzyste i trwałe. Konsument kupując produkt oznaczony w ten sposób ma pewność, że jest on w pełni bezpieczny i może go użytkować bezproblemowo w swoim kraju¹⁸³.

Znak gwarancyjny B (Rys. 6.3.) to znak również znak potwierdzający bezpieczeństwo wyrobu, ale obecnie jest przyznawany przez kompetentne instytucje oraz jednostki certyfikujące dobrowolnie. Produkt oznaczony tym znakiem jest bezpieczny w użytkowaniu, nowoczesny, przyjazny środowisku naturalnemu oraz wzbudzający zaufanie konsumenta. Jednostki certyfikujące, które zawarły umowę z Polskim Stowarzyszeniem na rzecz Badań Technicznych i Atestacji, mają prawo do wydania certyfikatu oznaczonego znakiem B i stosownym numerem identyfikacyjnym jednostki¹⁸⁴.

¹⁸³ https://uokik.gov.pl/oznakowanie_ce_i_jego_znaczenie.php [27.07.2019].

¹⁸⁴ <http://www.znak-b.pl/Strona.htm> [27.07.2019].

Rys. 6.4. Znak B

Źródło: <http://www.znak-b.pl/Strona.htm> [27.07.2019].

Ekoznakowanie produktów rolnictwa ekologicznego

Znak BIO (Rys. 6.5.) jest znakiem rolnictwa ekologicznego przyznawanym przez Polskie Centrum Badań i Certyfikacji. Otrzymują go producenci, którzy nie stosują nawozów syntetycznych oraz chemicznych środków ochrony roślin. W zakres certyfikacji wchodzi:

- ekologiczna uprawa roślin i utrzymanie zwierząt,
- zbiór ze stanu naturalnego,
- pszczelarstwo,
- produkty akwakultur,
- przetwórstwo produktów ekologicznych oraz produkcja pasz lub drożdży,
- wprowadzanie na rynek produktów ekologicznych, w tym importowanych z państw trzecich¹⁸⁵.

Rys. 6.5. Znak rolnictwa ekologicznego BIO (Polskie Centrum Badań i Certyfikacji)

Źródło: http://eko-znaki.pl/agro_sfera.html [27.07.2019].

Ekologiczny znak KRAV (Rys. 6.6.) przyznawany jest przez Związek Plantatorów Upraw Ekologicznych od 1985 roku. Produkty nim oznaczone są wytwarzane bez nawozów sztucznych oraz chemicznych środków ochrony roślin. Oznacza to, że użyte

¹⁸⁵ <http://www.pcbc.gov.pl/pl/cw-rolnictwo-ekologiczne> [27.07.2019].

w produktach składniki roślinne pochodzą z upraw, w których nie używano szkodliwych substancji oraz chemicznych środków ochrony roślin.

Rys. 6.6. Znak KRAV

Źródło: <http://www.ekologia.pl/wiedza/znaki/zywnosc/krav,6684.html> [27.07.2019].

Znak EKOLAND jest znakiem przyznawanym przez Stowarzyszenie Producentów Żywności Metodami Ekologicznymi Ekoland. Producenci, którzy posługują się tym znakiem, spełniają określone wymagania, jak poszanowanie bioróżnorodności, niewypalanie traw, ochrona gleby i wody, stosowanie nawozów organicznych.

Rys. 6.7. Znak EKOLAND

Źródło: <http://ulicaekologiczna.pl/zdrowy-styl-zycia/etykiety-ekologiczne-polski-znak-ekoland> [27.07.2019].

Znak Euroliść (Rys. 6.8) jest znakiem ekologicznym nadawanym przez Komisję Europejską dla produktów ekologicznych Unii Europejskiej od 1 lipca 2010 roku. Znak ten jest stosowany obowiązkowo na opakowaniach żywności ekologicznej wytworzonej na terenie Unii Europejskiej lub dobrowolnie na produktach sprzedawanych luzem i sprowadzanych spoza Unii Europejskiej. Produkty oznakowane znakiem Euroliść są objęte certyfikatem ekologicznym nadawanym przez niezależne jednostki po spełnieniu przez producenta określonych wymagań. Są to: wytwarzanie zdrowych produktów ze składników naturalnych, dbałość o żywność gleb, dobro zwierząt i ochronę środowiska.

Rys. 6.8. Znak Euroliśc

Źródło: <http://www.ekologia.pl/wiedza/znaki/produkty/eurolisc,11841.html> [27.07.2019].

Ekoznakowanie kosmetyków naturalnych

Ecocert (Rys. 6.9.) to międzynarodowe, niezależne stowarzyszenie, którego siedziba mieści się we Francji, a jej głównym zadaniem od 2002 roku jest kontrola jakości kosmetyków naturalnych (*natural cosmetic*), gdy minimum 95% składników jest pochodzenia naturalnego, a maksymalnie 5% zawartości stanowią składniki syntetyczne oraz kosmetyków naturalnych i ekologicznych (*natural and organic cosmetic*), gdy minimum 95% składników jest pochodzenia naturalnego, przynajmniej 50% surowców naturalnych pochodzi z upraw ekologicznych, a maksymalna zawartość składników syntetycznych to 5%. Pozostałe kryteria spełniane przez Ecocert to m.in. zakaz stosowania surowców modyfikowanych genetycznie (roślinnych i zwierzęcych), surowce pochodzenia zwierzęcego są uzyskiwane tylko z żywych zwierząt (mleko, miód), zakaz stosowania sztucznych substancji (tłuszczy, olejów, silikonów, parafiny), rezygnacja z radioaktywnego naświetlania, a także z syntetycznych substancji barwiących i zapachowych. Ecocert nadaje certyfikaty około 1100 kosmetyków produkowanym głównie we Francji, ale przedstawicielstwa Ecocert występują także w Niemczech, Belgii, Włoszech, Portugalii i Hiszpanii.

Rys. 6.9. Znak ECOCERT

Źródło: <http://www.bioplanet.pl/znakowanie-produktow,ak467> [27.07.2019].

Produkt oznaczony logiem Cosmebio (Znak 6.10.) zawiera co najmniej 95% składników naturalnych, pochodzenia naturalnego lub z rolnictwa ekologicznego.

Poza tym spełnia warunki zakazujące stosowania syntetycznych zapachów i barwników, konserwantów (parabenów, fenoksyetanolów), substancji pochodzenia petrochemicznego (parafiny, silikonów, PEG), substancji z roślin modyfikowanych genetycznie, zakaz obróbek jonizacyjnych, testowania na zwierzętach. Rekomendowane są opakowania biodegradowalne i nadające się do recyklingu oraz promuje transparentne oznaczenia dla konsumentów (na każdym opakowaniu jasno określony procent składników pochodzenia naturalnego i ekologicznego).

Rys. 6.10. Znaki Cosmebio – BIO oraz ECO

Źródło: <http://ecobelle.pl/ecoakademia/certyfikaty/cosmebio/> [27.07.2019].

BDIH („*Kontrollierte Naturkosmetik*”) to organizacja nadająca certyfikaty, a wszystkie kosmetyki oznaczone znakiem BDIH (Rys. 6.11.) spełniają następujące wymagania:

1. Pochodzenie z surowców roślinnych (z kontrolowanych upraw biologicznych).
2. Brak obciążenia środowiska naturalnego.
3. Produkty nie zawierają parafiny, wazeliny ani innych składników pochodnych ropy naftowej, które są szkodliwe dla zdrowia.
4. Produkty nie są testowane na zwierzętach.
5. Nie stosuje się żadnych surowców z martwych zwierząt (tłuszcz z norek, kolagen zwierzęcy).
6. Żaden składnik kosmetyczny nie jest napromieniowany.

Certyfikaty BDIH wydawane są przez Federalny Związek Niemieckiego Przemysłu i Firm Handlowych od 1951 roku. Znak BDIH używany jest od roku 2001, kiedy to utworzone zostały spójne standardy z renomowanymi producentami kosmetycznymi.

Rys. 6.11. Znak BDIH

Źródło: <http://www.nonique.cz/pl/index.php/bdih> [27.07.2019].

Znak Soil Association Organic (Rys. 6.12.) oznacza, że kosmetyk spełnia najwyższe wymagania obejmujące rolnictwo ekologiczne, dobrostan zwierząt i ochronę środowiska. Organizacja Soil Association została założona w 1946 roku przez grupę rolników, naukowców i dietetyków, wspiera ochronę środowiska, zwierząt i zdrowia. Jest jednostką certyfikującą produkty ekologiczne w Wielkiej Brytanii, której oznaczenie Soil Association Organic obecnie znajduje się na ponad 80% kosmetyków ekologicznych na rynku Wielkiej Brytanii. Produkty organiczne zawierają minimum 95% surowców organicznych (*Organic Standard*). Jeżeli produkty zawierają 70–95% surowców organicznych, wtedy są oznaczone znakiem z dodatkową informacją o dokładnej ilości wyrażonej w % składników organicznych w produkcie¹⁸⁶.

Rys. 6.12. Znak Soil Association

Źródło: <http://www.bentleyorganic.pl/soil-association,132,11.html> [27.07.2019].

ICEA to Włoski Instytut ds. Certyfikacji Etyki Środowiskowej certyfikujący żywność i kosmetyki naturalne produkowane w przyjazny sposób dla środowiska. Kosmetyki certyfikowane przez ICEA są wolne od substancji chemicznych, nie są testowane na zwierzętach, nie zawierają substancji z roślin modyfikowanych

¹⁸⁶ <http://ecobelle.pl/ecoakademia/certyfikaty/soil-association/> [27.07.2019].

genetycznie oraz tłuszczy, olejów, parafiny, silikonów, parabenów i innych syntetycznych składników chemicznych szkodliwych dla zdrowia. Są kontrolowane na wszystkich etapach produkcji, nie mogą być poddawane radioaktywnemu naświetlaniu, zawierają tylko certyfikowane ekologiczne składniki, są wegańskie (nie zawierają składników odzwierzęcych).

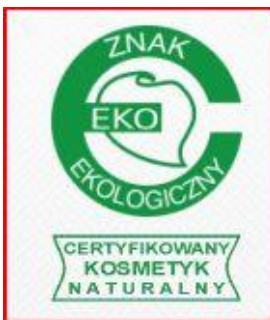

Rys. 6.13. Znak ICEA

Źródło: <http://www.sklep-naturalnie.pl/certificate>[27.07.2019].

Produkty oznaczone ICEA (Rys. 6.13.) są w pełni przebadane dermatologicznie, a wykorzystywane opakowania nadają się do recyklingu. Głównym celem organizacji jest wprowadzanie na rynek produktów kosmetycznych, które są zgodne ze zrównoważonym rozwojem i spełniają rosnące wymagania konsumentów¹⁸⁷.

Znak Certyfikowany Kosmetyk Naturalny, czyli znak ECO (Rys. 6.14.) oznacza, że kosmetyk jest naturalny, powstał z surowców pochodzących z certyfikowanych gospodarstw i przetwórci. Znak ekologiczny ECO przyznawany jest przez Polskie Centrum Badań i Certyfikacji od 1988 roku.

Rys. 6.14. Znak ECO Certyfikowany Kosmetyk Naturalny

Źródło: <http://www.pcbc.gov.pl/kosmetyki-kosmetyk-ekologiczny> [27.07.2019].

¹⁸⁷<http://www.cosmetorium.pl/kosmetyki-certyfikatami-ecocert-oraz-icea-pm-9.html> [27.07.2019].

COSMOS (Rys. 6.14.) to skrót od Cosmetic Organic Standard i obejmuje pięć organizacji certyfikujących: BDIH (Niemcy), Cosmebio i Ecocert (Francja), ICEA (Włochy) oraz Soil Association (Wielka Brytania).

Rys. 6.15. Znaki obejmujące standardy COSMOS

Źródło: <http://ekoprzystanek.blogspot.com/2013/08/wspolny-znak-cosmos.html> [27.07.2019].

Europejski standard COSMOS obowiązuje na terenie Unii Europejskiej od 2010 roku. Dzieli się na 2 poziomy certyfikacji: *Cosmos Organic* – składniki z roślin organicznych zawarte w kosmetykach przewyższają 95% oraz *Cosmos Natural* – zawarte są w kosmetykach składniki naturalne bez podania minimalnej zawartości roślin z upraw organicznych.

NaTrue (Rys. 6.16.) to organizacja europejska non-profit, która posiada 3 poziomy certyfikacji. Są to: jedna gwiazdka – kosmetyk naturalny, dwie gwiazdki – kosmetyk naturalny częściowo ekologiczny (70% składników naturalnych z ekologicznych upraw), trzy gwiazdki – kosmetyk ekologiczny (95% składników naturalnych z ekologicznych upraw).

Rys. 6.16. Oznaczenia kosmetyków certyfikowanych NaTrue

Źródło: <http://nowe-trendy.blog.onet.pl/2011/05/18/ekokosmetyki/> [27.07.2019].

Znak NaTrue to potwierdzenie naturalności i organiczności oraz pewność konsumenta, że składniki kosmetyku są ekologiczne, ze względu na pozyskiwanie ich

w sposób zrównoważony, wolny od substancji modyfikowanych genetycznie, bez olejów silikonowych oraz ropy naftowej¹⁸⁸.

Ekoznakowanie pozostałych produktów

Ecolabel (Rys. 6.17.) zwany Margerytką lub Stokrotką, to znak ekologiczny utworzony przez Komisję Europejską w 1992 roku. Kryteria środowiskowe, które muszą być spełnione, aby były nim opatrzone produkty, obejmują 24 kategorie produktów ekologicznych, zaczynając od pralek i lodówek, przez wyroby papierowe, a kończąc na hotelarstwie. W Polsce Ecolabel przyznawany jest przez Polskie Centrum Badań i Certyfikacji.

Rys. 6.17. Znak Ecolabel

Źródło: <http://ulicaekologiczna.pl/zdrowy-styl-zycia/etykiety-ekologiczne> [15.07.2019].

Znak Niebieski Anioł (*Der Blaue Engel*) jest ekoznakiem wprowadzonym dzięki Ministerstwu Spraw Wewnętrznych w 1977 roku. Certyfikacja znakiem obejmuje obecnie ponad 12000 produktów i usług¹⁸⁹.

Rys. 6.18. Znak Niebieski Anioł

Źródło: <http://www.biella.pl/pol/firma/odpowiedzialnosc/srodowisko/blekitny-aniol/> [25.07.2019].

¹⁸⁸ <http://www.beyondorganic.pl/o-nas/certyfikaty/> [27.07.2019].

¹⁸⁹ M. Szymańska-Brałkowska, M. Z. Wiśniewska, E. Malinowska, *Oznakowanie ekologiczne produktów i opakowań – wybrane ekoznaki*, opracowanie z cyklu Popularyzacja Wiedzy, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Sopot 2014, s. 5.

Do głównych kryteriów zaliczanych do ekoznakowania produktów znakiem Niebieski Anioł należą oszczędność w użytkowaniu wody, energii, materiałów produkcyjnych, dbałość o zdrowie człowieka i środowisko naturalne, wpływ danego produktu i jego opakowania na klimat. Przy znakowaniu produktów tym znakiem ważne są również następujące zasady: uproszczona analiza cyklu życia produktu zawierająca produkcję, użytkowanie i zagospodarowanie odpadów, pod uwagę brany jest hałas oraz możliwość powstawania substancji niebezpiecznych dla środowiska naturalnego, a kryteriami pomocniczymi są bezpieczeństwo użytkowania, estetyka wykonania oraz wygoda. Oficjalny znak ekologiczny w Polsce EKO (Rys. 6.19.) jest przyznawany przez Polskie Centrum Badań i Certyfikacji od 1998 roku dla produktów przemysłowych. Oznaczenie potwierdza ochronę zdrowia, ochronę środowiska, ekonomiczne wykorzystanie zasobów.

Rys. 6.19. Znak ekologiczny EKO

Źródło: <http://www.ekologia.pl/wiedza/znaki/produkty/znak-ekologiczny-eko,6672.html> [20.07.2019].

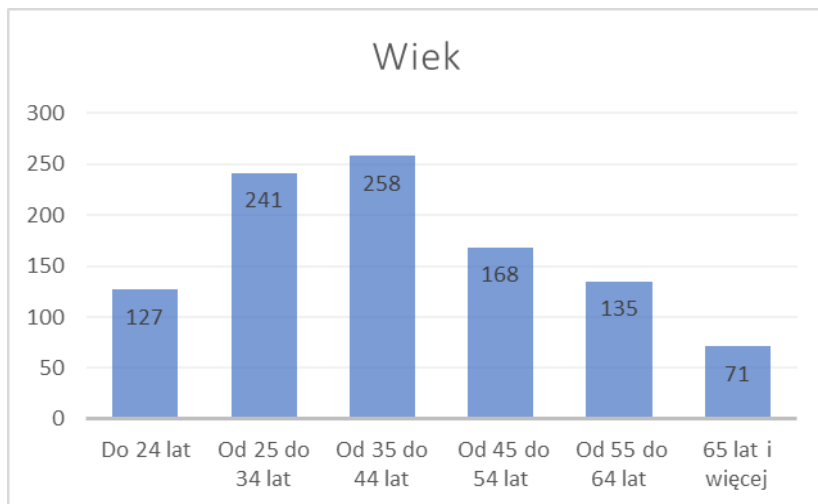
6.3. Rozpoznawalność znaków przez konsumentów w Polsce – wyniki badań

W 2020 roku zostały przeprowadzone badania na próbie 1000 pełnoletnich Polaków, uczestników panelu internetowego Badanie Opinii. Badanie było reprezentatywne dla populacji użytkowników internetowego panelu badawczego, na podstawie odsetka osób korzystających z Internetu w podziale na wiek oraz płeć (na podstawie komunikatu z badań CBOS Korzystanie z Internetu, nr 85/2020). Przy czym poprzez korzystanie z Internetu rozumie się korzystanie co najmniej raz w tygodniu. W badaniu uczestniczyło 501 kobiet i 499 mężczyzn.

Respondenci zostali podzieleni ze względu na wiek na sześć grup: pierwszą stanowili badani do 24 roku życia (127 osób, 12,7%), osoby w wieku pomiędzy 25 a 34 stanowiły 24,1%, w wieku od 35 do 44 lat do 25,8%, pomiędzy 45 a 54 rokiem życia

było 16,8% badanych, a w przedziale wiekowym 55 a 64 lata było 13,5% osób. Powyżej 65 lat było 7,1% respondentów¹⁹⁰.

Jednym z celów badania było porównanie świadomości respondentów w zakresie znaczenia oznaczeń na produktach, ich rozpoznawalności, częstotliwości poszukiwania ich na opakowaniach produktów nabywanych w codziennej konsumpcji.

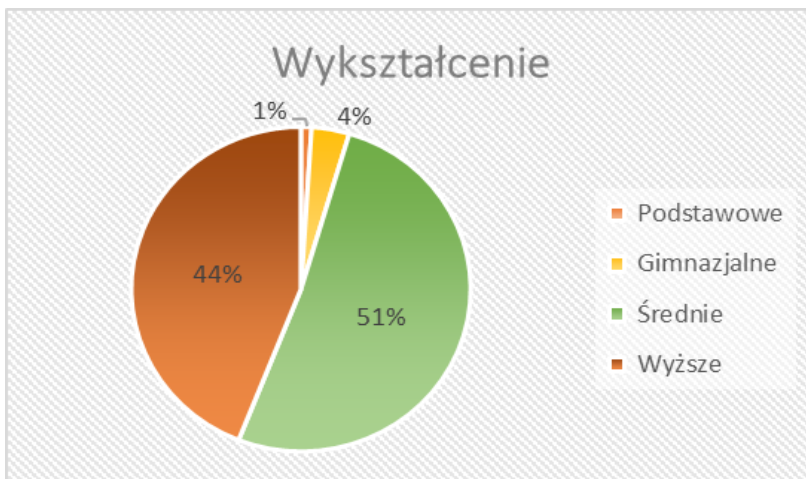

Rys.6.20. Liczba respondentów w podziale ze względu na wiek.

Źródło: Opracowanie w oparciu o wyniki badań prowadzonych w Wydziale Zarządzania PL w 2020 roku.

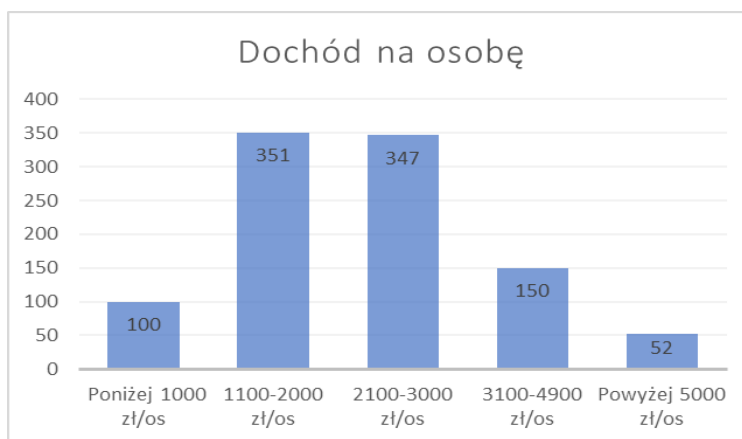
Respondentów podzielono także ze względu na cztery poziomy wykształcenia – podstawowe, gimnazjalne, średnie i wyższe oraz uwzględniono wysokość miesięcznego dochodu na osobę (Rys.6.20.).

¹⁹⁰ Inne opublikowane już wyniki badań znajdują się [w:] A. Żelazna, A. Bojanowska, B. Buraczyńska, *Consumer Attitudes on the Food Market: The Case of Poland*, „European Research Studies Journal”, 2021, vol. 24, nr Special Issue 2, s. 311–321, A. Bojanowska, B. Buraczyńska, A. Żelazna, *Customers’ Perception and Company-Customer Relationship*, „European Research Studies Journal”, 2021, vol. 24, nr Special Issue 2, s. 87–98.

Rys.6.20. Procentowy podział respondentów ze względu na poziom wykształcenia
 Źródło: Opracowanie w oparciu o wyniki badań prowadzonych w Wydziale Zarządzania PL w 2020 roku.

W grupie respondentów 100 osób wskazało na dochód przypadający na osobę w gospodarstwie domowym poniżej 1000 zł/os, 351 osób określiło dochód na poziomie 1100–2000 zł/os, 347 osób wykazało dochód 2100–3000 zł/os, 150 badanych 3100–4900 zł/os, a 52 respondentów powyżej 5000 zł/os (Rys. 6.21.).

Rys. 6.21. Liczba respondentów w podziale ze względu na dochód przypadający na osobę w gospodarstwie domowym
 Źródło: Opracowanie w oparciu o wyniki badań prowadzonych w Wydziale Zarządzania PL w 2020 roku.

Wynik testu chi-kwadrat z roku 2012 wskazuje, że istniała zależność między płcią respondentów a poziomem rozpoznawalności znaków potwierdzających produkty rolnictwa ekologicznego. Różnice pomiędzy kobietami i mężczyznami w zakresie znaków potwierdzających produkty rolnictwa ekologicznego dotyczyły:

1. Rozpoznawalności znaku BIO – Polskie Centrum Badań i Certyfikacji ($\chi^2(1, N=249) = 13,689; p < 0,001$).

2. Rozpoznawalności znaku Ekoland ($\chi^2(1, N=249) = 4,384; p < 0,05$).

3. Nie rozpoznawania żadnego z wymienionych znaków ($\chi^2(1, N=249) = 9,174; p < 0,001$)¹⁹¹.

Analizy z 2012 roku wskazywały, że kobiety zdecydowanie częściej deklarowały rozpoznawalność znaków potwierdzających produkty rolnictwa ekologicznego. Częściej niż mężczyźni rozpoznawały także znak BIO oraz znak EKOLAND. Rozpoznawalność znaku KRAV była taka sama u kobiet jak i u mężczyzn. Natomiast mężczyźni zdecydowanie częściej niż kobiety deklarowali, że nie rozpoznają żadnego z wymienionych znaków (BIO, KRAV, EKOLAND, Euroliść).

W 2020 roku analizę statystyczną wykonano w programie Statistica. Zależność pomiędzy odpowiedziami udzielanymi przez respondentów a odpowiednio płcią, poziomem wykształcenia, miejscem zamieszkania, grupą wiekową czy średnim dochodem na osobę, zbadano testem χ^2 . We wszystkich zagadnieniach postawiono hipotezę zerową o braku zależności pomiędzy grupami (z uwzględnieniem podziałów według metryczki) wobec hipotezy alternatywnej, że zależność taka istnieje. Na podstawie wyników testu χ^2 hipotezę zerową odrzucono w przypadku pytań przedstawionych w tabeli kolorem czerwonym (co potwierdzają podane statystyki wraz z poziomem istotności). W przypadku wyszczególnionych pytań należy przyjąć hipotezę alternatywną oznaczającą istnienie zależności tj. występowanie istotnych różnic pomiędzy odpowiedziami pomiędzy wskazanymi grupami (Tabela 8).

Tabela 8. Rozpoznawalność znaków ze względu na płeć oraz wykształcenie respondentów 2020 roku

Oznaczenie produktu	Płeć		Wykształcenie	
	χ^2	<i>p</i>	χ^2	<i>p</i>
BIO (Polskie Centrum Badań i Certyfikacji)	12,23	0,01571	23,26	0,02560
KRAV	6,01	0,19832	13,09	0,36226
EKOLAND	2,96	0,56471	7,5	0,82323
Euroliść	22,01	0,00020	14,57	0,26571
Öko-TEX Standard 100	54,68	<<0,0001	14,46	0,27208
Znak Bezpieczny dla Dziecka	17,68	0,00142	8,03	0,78249
Znak bezpieczny dla Niemowląt	6,80	0,14666	12,15	0,43378
Znak CE	3,21	0,52254	24,28	0,01865
Znak B	20,49	0,0004	6,3	0,91099

Źródło: Opracowanie w oparciu o wyniki badań prowadzonych w Wydziale Zarządzania PL w 2020 roku

¹⁹¹A. Żelazna, *Spoleczna odpowiedzialność ...*, s. 140.

W pozostałych pytaniach zależności nie wystąpiły, nie było więc podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o braku różnic. W całej analizie przyjęto poziom istotności $p = 0,05$.

Tabela 9. Rozpoznawalność znaków ze względu na wiek oraz dochód respondentów w 2020 roku

Oznaczenie produktu	Wiek		Dochód	
	χ^2	p	χ^2	p
BIO (Polskie Centrum Badań i Certyfikacji)	14,35	0,81209	31,78	0,01068
KRAV	14,23	0,8189	25,74	0,05779
EKOLAND	20,04	0,45542	18,97	0,27
Euroliść	32,92	0,3446	11,01	0,80872
Öko-Tex Standard 100	35,53	0,01746	25,35	0,0639
Znak Bezpieczny dla Dziecka	6,81	0,99725	17,57	0,34941
Znak bezpieczny dla Niemowląt	19,21	0,50832	16,24	0,43664
Znak CE	32,13	0,04198	27,99	0,03171
Znak B	37,55	0,01005	22,76	0,12025

Źródło: Opracowanie w oparciu o wyniki badań prowadzonych w Wydziale Zarządzania PL w 2020 roku

Wynik testu chi-kwadrat z 2012 roku wskazywały na zależność pomiędzy płcią respondentów a poziomem rozpoznawalności znaków potwierdzających rozpoznawanie oznaczeń kosmetyków ekologicznych. Różnice pomiędzy kobietami i mężczyznami w zakresie znaków potwierdzających kosmetyki ekologiczne dotyczyły w 2012 roku:

1. Rozpoznawalności znaku COSMEBIO ($\chi^2(1, N=249) = 9,736; <0,001$).
2. Rozpoznawalności znaku ICEA ($\chi^2(1, N=249) = 4,945; p<0,05$).
3. Rozpoznawalności znaku ECO Certyfikowany Kosmetyk Naturalny ($\chi^2(1, N=249) = 8,073; p<0,01$).
4. Rozpoznawalności znaku NaTrue ($\chi^2(1, N=249) = 5,943; p<0,01$).
5. Nie rozpoznawania żadnego z wymienionych znaków ($\chi^2(1, N=249) = 24,543; p<0,001$)¹⁹².

Analizy z 2012 roku wskazują, że kobiety zdecydowanie częściej deklarowały rozpoznawalność znaków potwierdzających kosmetyki ekologiczne. Kobiety częściej niż mężczyźni rozpoznawały następujące znaki kosmetyków ekologicznych: COSMEBIO, ICEA, ECO Certyfikowany Kosmetyk Naturalny, NaTrue. Natomiast rozpoznawalność pozostałych znaków była podobna u kobiet oraz mężczyzn. Mężczyźni natomiast zdecydowanie częściej niż kobiety deklarowali, że nie rozpoznają żadnego z wymienionych znaków potwierdzających kosmetyki ekologiczne.

W 2020 na podstawie wyników testu χ^2 hipotezę zerową o braku zależności odrzucono w przypadku pytań przedstawionych w tabeli kolorem czerwonym

¹⁹²A. Żelazna, *Spoleczna odpowiedzialność ...*, s. 142.

(co potwierdzają podane statystyki wraz z poziomem istotności). W przypadku wyszczególnionych pytań należy przyjąć hipotezę alternatywną oznaczającą istnienie zależności tj. występowanie istotnych różnic pomiędzy odpowiedziami pomiędzy grupami ze względu na płeć, a w przypadku znaków ECOCERT oraz COSMOS także ze względu na wiek). W pozostałych pytaniach zależności nie wystąpiły, nie było więc podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o braku różnic (Tabela 10). W całej analizie przyjęto poziom istotności $p = 0,05$.

Tabela 10. Rozpoznawalność znaków kosmetyków ekologicznych ze względu na płeć oraz wiek respondentów w 2020 roku

Oznaczenie produktu	Płeć		Wiek	
	χ^2	p	χ^2	p
ECOCERT	12,54	0,01374	32,02	0,04309
COSMEBIO	23,63	0,00009	16,53	0,68303
BDIH – Kontrollierte Natur-Kosmetik	14,05	0,00715	20,57	0,42305
Soil Association	8,85	0,06503	16,18	0,70559
ICEA	6,85	0,14421	18,71	0,54084
Znak ECO Certyfikowany Kosmetyk Naturalny	21,49	0,00027	17,99	0,58777
COSMOS	40,3	<<0,0001	35,93	0,01566
NaTrue	12,77	0,01248	18,18	0,57539

Źródło: Opracowanie w oparciu o wyniki badań prowadzonych w Wydziale Zarządzania PL w 2020 roku.

Wynik testu chi-kwadrat na podstawie badań prowadzonych w 2012 roku wskazywał na zależność pomiędzy płcią respondentów a poziomem rozpoznawalności znaków potwierdzających ekologiczny charakter pozostałych produktów. Różnice między kobietami i mężczyznami w zakresie znaków potwierdzających ekologiczny charakter produktów dotyczyły:

1. Rozpoznawalności znaku ekologicznego EKO (Polskie Centrum Badań i Certyfikacji) ($\chi^2(1, N=249) = 4,071; p < 0,05$).

2. Nie rozpoznawania żadnego z wymienionych znaków ($\chi^2(1, N=249) = 10,774; p < 0,001$)¹⁹³.

Analizy w 2012 roku wskazywały, że kobiety zdecydowanie częściej deklarowały rozpoznawalność znaków potwierdzających ekologiczność produktów. Kobiety częściej niż mężczyźni rozpoznawały znak ekologiczny EKO (Polskie Centrum Badań i Certyfikacji). Natomiast rozpoznawalność pozostałych znaków (Margerytka – Ecolabel, Znak Der Blaue Engel (Niebieski Anioł) była podobna u kobiet oraz mężczyzn. Mężczyźni zdecydowanie częściej niż kobiety

¹⁹³A. Żelazna, *Spoleczna odpowiedzialność ...*, s. 145.

deklarowali, że nie rozpoznają żadnego z wymienionych znaków potwierdzających ekologiczność produktów.

Tabela 11. Rozpoznawalność znaków pozostałych znaków ekologicznych ze względu na płeć oraz wiek respondentów w 2020 roku

Oznaczenie produktu	Płeć		Wiek	
	χ^2	<i>p</i>	χ^2	<i>p</i>
Margerytka–Ecolabel	22,26	0,00018	38,13	0,00855
Znak Der Blaue Engel (Niebieski Anioł)	3,99	0,40691	23,79	0,25147
Znak ekologiczny EKO (Polskie Centrum Badań i Certyfikacji)	17,00	0,00194	26,36	0,15437

Zródło: Opracowanie w oparciu o wyniki badań prowadzonych w Wydziale Zarządzania PL w 2020 roku

W 2020 na podstawie wyników testu χ^2 hipotezę zerową o braku zależności odrzucono w przypadku pytań przedstawionych w tabeli kolorem czerwonym – znaku Margerytka oraz EKO. W przypadku tych pytań należy przyjąć hipotezę alternatywną oznaczającą istnienie zależności tj. występowanie istotnych różnic pomiędzy odpowiedziami pomiędzy respondentami ze względu na płeć oraz wiek. W pozostałych pytaniach zależności nie wystąpiły (Tabela 11). W całej analizie przyjęto poziom istotności $p = 0,05$.

Zakończenie

Zrównoważy rozwój stał się jedną z wiodących koncepcji współczesnego świata, zgodnie z którą największe znaczenie przywiązuje się do kwestii realizacji celów społecznych, gospodarczych i ekonomicznych rozwoju człowieka oraz otaczającego go świata. Decyzje konsumenckie wpisujące się w zrównoważoną i trwałą konsumpcję wynikają z edukacji ekologicznej społeczeństwa. Opierają się na racjonalności, świadomości konsumentów na temat metod i technik wytwarzania produktów, ich wpływu na środowisko, co przejawia się poszukiwaniem produktów bezpiecznych, energooszczędnych oraz trwałych w użytkowaniu. Cechą współczesnych konsumentów jest większe zrozumienie dla wpływu związków człowieka z naturą na jakość życia. Zachowania konsumenckie wpływają na podejmowanie przez przedsiębiorstwa działań proekologicznych, wdrażanie kodeksów dobrych praktyk, publikowanie raportów społecznych, prowadzenie marketingu społecznie zaangażowanego czy wreszcie wdrażanie koncepcji społecznej odpowiedzialności¹⁹⁴.

Przeprowadzone badania potwierdziły, że współcześni konsumenci coraz częściej zwracają uwagę na oznaczenia produktów. Występują różnice w znajomości oznaczeń potwierdzających ekologiczny charakter produktów żywnościowych,

¹⁹⁴ E. Mazur-Wierzbička, *Wpływ konsumentów na rozwój społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*, „Handel Wewnętrzny”, 4, 2015, s. 296–306.

kosmetyków ze względu na płeć, wiek oraz wykształcenie. Dalsze analizy wykazały także, że występują istotne statystycznie różnice pomiędzy odpowiedziami kobiet i mężczyzn w zakresie sposobów poszukiwania informacji na temat produktów ekologicznych. Kobiety częściej analizują kupowane produkty pod względem informacji zawartych na opakowaniach, zwracają uwagę na znaki, loga, informacje na stronach internetowych oraz porównują opinie wśród osób z otoczenia. W celu podnoszenia poziomu konsumpcji zrównoważonej, opartej o zakupy ekoproductów, podmioty powinny swój przekaz kierować głównie do kobiet, które częściej wykazują wrażliwość na oznaczenia, opinie o produktach, znaki i loga, a także analizują informacje na stronach internetowych¹⁹⁵.

Z badań wynika także, że istnieje zależność oceny znaczenia budowania dłuższej relacji z firmą związana z wiekiem respondentów w przypadku oferowania przez firmę produktów dobrej jakości, produktów żywnościowych, środków czystości, kosmetyków i usług. Zależność dotycząca płci respondentów a udzielanych odpowiedzi, wykazała różnice w przypadku: produktów ekologicznych, ciekawego programu lojalnościowego czy dużych rabatów produktów żywnościowych, środków czystości, kosmetyków, produktów RTV, sprzętu komputerowego i oprogramowania. Badania wykazują, że mężczyźni ogólnie są raczej mniej chętni do budowania relacji z firmą, ale w przypadku produktów RTV, sprzętu komputerowego i oprogramowania wskazywali, że są otwarci na budowanie takiej relacji w większym stopniu¹⁹⁶.

Zrównoważony rozwój jest szansą na podnoszenie jakości życia społeczeństw. Rozważania dotyczące wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju w trzech grupach podmiotów: jednostkach samorządu terytorialnego, konsumentach oraz przedsiębiorstwach, wskazują na rosnące zainteresowanie, świadomość potrzeb i wiedzę w tym zakresie. Samorządy terytorialne zarządzające najmniejszymi terytorialnie jednostkami administracyjnymi w Polsce, czyli gminami, konsumenci, którzy poprzez podejmowane na co dzień decyzje dotyczące zakupów dóbr i usług oraz związane z tym postawy wpływają na zachowania producentów i sprzedawców oraz przedsiębiorstwa dostosowujące się do oczekiwań rynku, nowych trendów i wyzwań uzupełniają swoje działania w kierunku zrównoważonego rozwoju.

¹⁹⁵ A. Żelazna, A. Bojanowska, B. Buraczyńska, *Consumer Attitudes on the Food Market: The Case of Poland*, „European Research Studies Journal”, 2021, vol. 24, nr Special Issue 2, s. 311–321.

¹⁹⁶ A. Bojanowska, B. Buraczyńska, A. Żelazna, *Customers' Perception and Company-Customer Relationship*, „European Research Studies Journal”, 2021, vol. 24, nr Special Issue 2, s. 87–98.

Bibliografia

1. Adamczyk J., *Spółeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne S.A., Warszawa 2009.
2. Alkan H., Korkmaz M., Tolunay A., *Assessment of primary factors causing positive or negative local perceptions on protected areas*, „Journal of Environmental Engineering and Landscape Management” 2009, 17(1), 20–27.
3. Antolak M., *Praktyka ochrony środowiska w sporządzaniu gminnych dokumentów planistycznych – na wybranych przykładach*, „Problemy Ekologii Krajobrazu” 2011, T.XXXI, 6–1, 103–105.
4. *Assessment of plans and projects significantly affecting Natura 2000 sites. Methodological guidance on the provisions of Article 6(3) and (4) of the Habitats Directive 92/43/EEC*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2002, https://ec.europa.eu/environment/nature/natura_2000/management/docs/art6/natura_2000_assess_en.pdf [19.12.2020].
5. Baden D., *A reconstruction of Carroll's pyramid of corporate social responsibility for the 21st century*, „International Journal of Corporate Social Responsibility” 2016, vol. 1, no. 8, s.11.
6. Balas A., Molenda A., *Koncepcja doboru wskaźników zrównoważonego rozwoju Polski oraz narzędzie ich udostępniania i prezentacji*, Optimum. Studia Ekonomiczne 2016, Nr 2(80), 97–114.
7. Bartol K.M., Martin D.C., *Management*, Second Edition, McGraw – Hill, United States, 1994.
8. Beunen R., *European Nature Conservation Legislation & Spatial Planning: for Better or for Worse?*, „Journal of Environmental Planning and Management” 2006, 49 (4), s. 605–619.
9. Blühdorn I., *A theory of post-ecologist politics*, „Environmental Politics”, 6, 125–147.
10. Bojanowska A., Buraczyńska B., Żelazna A., *Customers' Perception and Company-Customer Relationship*, „European Research Studies Journal”, 2021, vol. 24, nr Special Issue 2, s. 87–98.
11. Bojar E., Żelazna A., *Przejawy społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw względem środowiska naturalnego*, [w:] *Przedsiębiorstwo wobec wyzwań globalnych*, Herman A, Poznańska K. (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008.
12. Burgieł A., *Wspólna konsumpcja jako alternatywny model spożycia i jej przejawy w zachowaniach konsumentów*, [w:] *Zachowania konsumentów. Procesy unowocześniania konsumpcji*, E. Kiezel (red.), Warszawa Wolters Kluwer Business, 2015.
13. Byłok F., *Konsumpcja, konsument i społeczeństwo konsumpcyjne we współczesnym świecie*, Wyd. Naukowe Śląsk, Katowice 2013.

14. Carroll A.B., *A Tree – Dimensional Model of Corporate Social Performance*, Academy of Management Review, 1979.
15. Cent J., Kobierska H., Grodzińska-Jurczak M., Bell S, *Who is responsible for Natura 2000 in Poland?—a potential role of NGOs in establishing the programme*, „International Journal of Environment and Sustainable Development” 2007, 6, 422–435.
16. Chawla L., Flanders Cushing D., *Education for environmental behavior*, „Environmental Education Research” 2007, 13, s. 437–452.
17. Chen S., *The Impact of Sharing Economy on China’s Labor Relations in the Internet Era*, „Journal of Human Resource and Sustainability Studies”, 2019, 7, s. 149-159. doi: 10.4236/jhrss.2019.72011.
18. Constanza R., Daly H. E., *Natural Capital and Sustainable Development*, „Conservation Biology” 1992, vol. 6, no. 1, 37–46.
19. Čiegis R., Gineitiene D., *Participatory aspects of strategic sustainable development planning in local communities: Experience of Lithuania*, „Technological and Economic Development of Economy” 2008, 14, 107–117.
20. Dawid L., Deska K., *Wybrane problemy tworzenia użytków ekologicznych na przykładzie powiatu koszalińskiego i miasta Koszalin*, „Chrońmy Przyrodę Ojczystą” 2014, 70 (5), 445–451.
21. Derej W., *Innowacje ekologiczne a rozwój Unii Europejskiej na przykładzie gospodarki odpadami komunalnymi*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 324, 18–32.
22. *Embedding the Environment in Sustainable Development Goals*, UNEP Post-2015 Discussion Paper 1. United Nations Environment Programme (UNEP), Nairobi 2013.
23. *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komisja Europejska, Bruksela 2010, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=en> [01.09.2020].
24. Falleth E. I., Hovik S, *Local government and nature conservation in Norway: decentralisation as a strategy in environmental Policy*, „Local Environment” 2009, vol. 14, no. 3, 221–231.
25. Filek J., *Etyka w działalności gospodarczej*, [w:] *Etyka biznesu, gospodarki i zarządzania*, W. Gasparski, A. Lewicka-Strzałecka, D. Miller (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 1999.
26. Filek J., *Wolność i odpowiedzialność w działalności gospodarczej*, [w:] *Etyka biznesu, gospodarki i zarządzania*, Gasparski W., Lewicka-Strzałecka A., Miller D. (red.), Wyd. WSHE w Łodzi, Fundacja „Wiedza i Działanie” im. L. Von Misesa i T. Kotarbińskiego, Warszawa 1999.
27. Filek J., *O wolności i odpowiedzialności podmiotu gospodarującego*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2002.

28. Fryk B., *Konsumpcja zrównoważona a proekologiczne style życia*, „Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą”, 2011, nr 51.
29. Furmankiewicz J., Borowiec M., Mroczyński R., Antolak M., *Minimalizacja i kompensacje przyrodnicze*, [w:] *Ocena oddziaływania na środowisko i monitoring przyrodniczy*, Biesiadka E., Nowakowski J. (red.), Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2013.
30. Gagacka M., *Etyczna i społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw w dobie globalizacji*, [w:] *Teoria i praktyka ekonomii a konkurencyjność gospodarowania*, Frejtag-Mika E. (red.), Difin sp. z o.o., Warszawa 2006.
31. Gałęcka-Drozda A., Raszeja E., Szczepańska M., Wilkaniec A., *Land cover changes in Natura 2000 areas located in suburban zones: planning problems in the context of environmental protection*, „Polish Journal of Environmental Studies” 2019, vol. 28, no. 2 (2019), 587–595.
32. Gasiński T., Piskalski G., *Zrównoważony biznes. Podręcznik dla małych i średnich przedsiębiorstw*, Warszawa, <http://www.mg.gov.pl/files/upload/7904/podrecznik.pdf>
33. Giedych R., *Funkcjonowanie lokalnych form ochrony przyrody w miastach, na przykładzie Warszawy, Krakowa, Łodzi, Wrocławia i Poznania*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2017, 38, 43–55.
34. Glasson B., *Subversive rearticulation between radicalism and reform: the case of ecologism*, „Journal of Political Ideologies” 2015, vol. 20, no. 2, 109–131.
35. Godlewska J., *Rola organizacji odzysku w tworzeniu gospodarki o obiegu zamkniętym*, „Studia i Prace WNEIZ US” 2017, nr 49/1137–147.
36. *Gospodarka obiegu zamkniętego. Biznes i konsument na ścieżce zmiany*, Koalicja na Rzecz Gospodarki Obiegu Zamkniętego RECONOMY, Warszawa 2017, https://ingos.pl/public/userfiles/koalicja/raport_gospdarka_obiegu_zamknietego_biznes_i_konsument_na_sciezce_zmiany.pdf [18.09.2020].
37. Griffin R.W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 152–153.
38. Harris J., *Basic Principles of Sustainable Development*, Global Development and Environment Institute Working Paper, 2000.
39. Harrison K., Boyd T., *Understanding political ideas and movements*, Manchester University Press, Manchester and New York 2003.
40. Hołuj A., *Polityka ekologiczna Polski po 1989 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2010, nr 10, 19–32.
41. Hoffman M., *The role of public land use planning in facilitating conservation on private land*, „Natural Areas Journal” 2017, 37(4), 556–563.
42. Jaros B., *Sharing economy jako ważny trend w obszarze zrównoważonej konsumpcji*, „Handel Wewnętrzny” 2016, 5(364), s. 82–91.
43. Jastrzębska E., *Gospodarka o obiegu zamkniętym – nowa idea czy stare podejście? Dobre praktyki społecznie odpowiedzialnych społecznie przedsiębiorstw*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2017.
44. Jastrzębska-Smolaga H., *W kierunku trwałej konsumpcji*, Wyd. PWN, Warszawa 2000.

45. Jaworski T., Grochowska S., *Circular Economy - the criteria for achieving and the prospect of implementation in Poland*, „Archives of Waste Management and Environmental Protection” 2017, vol. 19 issue 4, 13–22.
46. Kates R. W., Parris T. M., Leiserovitz A. A., *What is sustainable development? Goals, Indicators, Values, and Practice*, „Environment: Science and Policy for Sustainable Development” 2005, vol. 47, No. 3, 8–21.
47. Kauf S., *Ekonomia współdzielenia (sharing economy) jako narzędzie kreowania smart city*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie” 2018, z. 120, s. 141–151.
48. Kettunen M., Illes A., *Opportunities for innovative biodiversity financing: ecological fiscal transfers (EFT), tax reliefs, marketed products, and fees and charges*. A compilation of cases studies developed in the context of a project for the European Commission (DG ENV) (Project NV.B.3/ETU/2015/0014), Institute for European Policy (IEEP), Brussels-London 2017, https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/financing/docs/Kettunen_2017_financing_biodiversity_case_studies.pdf.
49. Kielczewski D., *Konsumpcja a perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004.
50. Kieźel E., *Zachowania konsumentów – determinanty, racjonalność*, Wyd. AE, Katowice 2003.
51. Kieźel E., *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, Wyd. PWE, Warszawa 2010.
52. Klimczak B., *Etyka gospodarcza*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006.
53. Komisja Europejska, *Industry 5.0. Towards a sustainable, human-centric and resilient European industry*, Manuscript completed in January 2021. First edition, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/468a892a-5097-11eb-b59f-01aa75ed71a1> [20.09.2021].
54. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późniejszymi zmianami).
55. Koreleski K., *Problematyka ochrony i kształtowania środowiska w dokumentach służących realizacji zrównoważonego rozwoju gmin*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich” 2009, nr 4, 31–42.
56. Kozłowska K., *Lokalna Agenda 21 i wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego regionu w gminach województwa kujawsko-pomorskiego*, „Problemy Ekologii” 2007, vol. 11, nr 3, 139–144.
57. Kramer J., *Badania rynkowe i marketingowe*, Wyd. PWE, Warszawa 1994.
58. *Ku gospodarce o obiegu zamkniętym: biznesowe uzasadnienie przyspieszonej zmiany*, EllenMcArthurFoundation, 2015, <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/PL-Towards-a-Circular-Economy-Business-Rationale-for-an-Accelerated-Transition-v.1.5.1.pdf> [16.09.2020].

59. Kula A., Kurek R., Okrański K., *Kwalifikowanie przedsięwzięć do oceny oddziaływania na środowisko. Teoria i praktyka na podstawie wyników monitoringu procesów inwestycyjnych w Karpatach*, Stowarzyszenie Pracownia na rzecz Wszystkich Istot, Bystra 2008. <https://pracownia.org.pl/upload/filemanager/pracownia.org.pl/Publikacje/Raport-Kwalifikowanie-przedsiwziec-2008.pdf> [14.09.2020].
60. Kwidziński E., *Ekologizm jako ideologia polityczna – na przykładzie Niemiec i Francji*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2015, Nr 5, 125–132.
61. Lambkin M., Foxall G., van Raaij F., Heilbrunn B., *Zachowania konsumenta. Koncepcje i badania europejskie*, Wyd. PWN, Warszawa 2001.
62. *Lokalne formy ochrony przyrody. Informacje o wynikach kontroli*, Warszawa: Najwyższa Izba Kontroli, Departament Środowiska, Warszawa 2018<<http://www.nik.gov.pl/plik/id,17223,vp,19790.pdf>> [12.03.2019].
63. Mastalska-Cetera B., Krajewski P., *Obszary Natura 2000 jako uwarunkowanie planowania rozwoju regionalnego*, „Studia KPZK” 2015, nr 161, 148–155.
64. Mazur-Wierzbicka E., *Wpływ konsumentów na rozwój społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*, „Handel Wewnętrzny” 2015, 4(357), s. 296–306.
65. Möckel S., *The European ecological network “Natura 2000” and the appropriate assessment for projects and plans under Article 6(3) of the Habitats Directive*, „Nature Conservation” 2017, 23, 1–29.
66. Mróz B., Janoś-Kresło M., *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, Wyd. SGH, Warszawa 2006.
67. Nowakowski J., Dulisz B., Borowiec M., Furmankiewicz J., Lewandowski K., *Metody monitoringu i inwentaryzacji zasobów przyrodniczych, [w:] Ocena oddziaływania na środowisko i monitoring przyrodniczy. Podręcznik metodyczny*, Biesiadka E., Nowakowski J. (red.), Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2013, 304–338.
68. Olejniczak K., *Innowacje ekologiczne jako narzędzie wspierania zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2015, nr 19, 54–62.
69. Pawlaczek P., Jermaczek A., *Poradnik lokalnej ochrony przyrody*, Wydawnictwo Klubu Przyrodników, Świebodzin 2008.
70. Petropoulos G., *An Economic Review of the Collaborative Economy*, Policy Contribution Issue nr 5, 2017, <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2017/02/PC-05-2017.pdf> [15.06.2021].
71. Płachciak A., *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia Economics” 2011, 5(17), 231–248.
72. Podstawka M., Rudowicz E., *Wykorzystanie wybranych podatków lokalnych w kreowaniu polityki fiskalnej gmin*, „Zeszyty Naukowe Polityki Europejskiej, Finanse i Marketing” 2010, 4(53), s.79–87.

73. *Polityka ekologiczna państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej*, Załącznik do uchwały nr 67 Rady Ministrów z dnia 16 lipca 2019 r. (Monitor Polski, poz. 794), s. 10–11, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20190000794/O/M20190794.pdf> [03.09.2020].
74. *Polska 2025 – Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju*, Warszawa 2000, s. 3, [http://orka.sejm.gov.pl/rejestr.d.nsf/wdruku/2133/\\$file/2133a.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/rejestr.d.nsf/wdruku/2133/$file/2133a.pdf) [02.09.2020].
75. *Possible reforms of real estate taxation: Criteria for successful Policies*, *European Economy*, Occasional Papers 2012, 119, https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/pdf/ocp119_en.pdf [12.09.2020].
76. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 (PROW 2014-2020). <<https://www.gov.pl/web/rolnictwo/-program-rozwoju-obszarow-wiejskich-2014-2020-prow-2014-2020>> [11.09.2020].
77. Proebstl U., *NATURA 2000 – The influence of the European directives on the development of nature-based sport and outdoor recreation in mountain areas*, „Journal for Nature Conservation” 2003, 11, 340–345.
78. Prus B., *Sytuacja planistyczna w Polsce – studium porównawcze*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich” 2012, nr 2/II, 123–135.
79. *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2020*, Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r., Organizacja Narodów Zjednoczonych, 2015, s. 15, www.unic.un.org.pl/files/164/Agenda%202030_pl_2016_ostateczna.pdf [04.09.2020].
80. Raport PWC, *Współdziel i rządź! Twój nowy model biznesowy jeszcze nie istnieje*, www.pwc.pl/pl/pdf/ekonomia-wspoldzielenia-1-raport-pwc.pdf [28.09.2021].
81. Raport *Przez zrównoważoną konsumpcję do zrównoważonego rozwoju*, Warszawa, Ministerstwo Gospodarki.
82. Ratajczak M., *Społeczna odpowiedzialność mikro, małych i średnich przedsiębiorstw w sektorze agrobiznesu. Podejście modelowe*, Wydawnictwo SGGW, s. 51–57.
83. *Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020*, Załącznik do uchwały Nr CCLXXXVIII/5735/2018 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 24 lipca 2018, www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/60295/RPOWL2407.pdf [11.09.2020].
84. *Report of the United Nations Conference on Environment and Development*, A/Conf.151/26 (vol. I) https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf [15.05.2020].
85. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. <<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>> [13.05.2020].

86. *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 lutego 2008 r. w sprawie wkładu w debatę dotyczącą strategii lizbońskiej na wiosennym szczycie Rady Europejskiej w 2008 r.* (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 2009/C 184 E/06).
87. Rok B., *Odpowiedzialny biznes w nieodpowiedzialnym świecie*, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2004.
88. Rybak M., *Etyka menedżera – społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
89. Sachs J., *Nasze wspólne bogactwo. Ekonomia dla przeludnionej planety*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
90. Simeonova V., Bouwma I., van der Grift E., Sunyer C., Manteiga L., Külvik M., Suškevičs M., Dimitrov S., Dimitrova A., *Natura 2000 and Spatial Planning. Final report for the European Commission (DG ENV) (Project 07.0202/2015/716477/ETU/ENV. B.3)*; Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017, https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/pdf/Natura_2000_and_spatial_planning_final_for_publication.pdf [18.01.2021].
91. Smyczek S. *Nowe trendy w zachowaniach konsumentów na rynkach finansowych*, Wyd. Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 2012.
92. St. John G. P., *Ferals: Terra-ism and Radical Ecologism in Australia*, „Journal of Australian Studies” 2000, 24(64), 208–216.
93. *Stan aktualności studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin w województwie mazowieckim*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2015, https://www.mbpr.pl/user_uploads/image/PRAWE_MENU/studia%20gmin/Studia%20gmin_internet.pdf [12.12.2019].
94. *Stan i ochrona środowiska w województwie lubelskim w 2017 r.*, Urząd Statystyczny w Lublinie, <https://lublin.stat.gov.pl> [04.02.2021]
95. Steurer R., Berger G., *The Lisbon Strategy and sustainable development strategies across Europe: How different governance arrangements shape the European coherence of policy documents*. Institute of Forest, Environmental, and Natural Resource Policy, Discussion Paper 1–2010. https://boku.ac.at/fileadmin/data/H03000/H73000/H73200/InFER_Discussion_Papers/InFER_DP_10_1_Lisbon_Strategy__SDS.pdf [22.05.2020].
96. Stoner J. A. F., Freeman R.E., Gilbert D. R., *Kierowanie*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011.
97. *Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Załącznik do uchwały nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. (Monitor Polski, poz. 260), s. 40, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju> [02.09.2020]
98. Sulmicka M., *Strategia „Europa 2020” – postlizbońska polityka rozwoju Unii Europejskiej*, Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego 2011, nr 85, 169–190.

99. *Sustainable Development Strategies: A Resource Book*, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris and United Nations Development Programme, New York 2002.
100. Szajczyk M., *Lokalne strategie zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Determinanty i wyznaczniki ekonomiczno-społecznego rozwoju regionów*, Cisek M., Suchodolski B. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2017, 139–150.
101. Szczepański J., *Badania nad wzorami konsumpcji*, Wyd. Ossolineum, Warszawa 1977.
102. Szymańska-Brąkowska M., Wiśniewska M. Z., Malinowska E., *Oznakowanie ekologiczne produktów i opakowań – wybrane ekoznaki*, opracowanie z cyklu Popularyzacja Wiedzy, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Sopot 2014, s. 5.
103. Sztokfisz B., *Gospodarka współdzielenia – pojęcie, źródła, potencjał*, „Zeszyty Naukowe UEK”, 2017; 6 (966): 89–103, doi:10.15678/ZNUEK.2017.0966.0606.
104. Sztucki T., *Encyklopedia marketingu*, Wyd. Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 1998.
105. The Lisbon Strategy 2000–2010 An analysis and evaluation of the methods used and results achieved, Directorate General for Internal Policies. Department of Economic and Scientific Policy. European Parliament, s.33, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etues/etdes/join/2010/440285/IPOL-EMPL_ET\(2010\)440285_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etues/etdes/join/2010/440285/IPOL-EMPL_ET(2010)440285_EN.pdf) [22.05.2020].
106. Toruński J., Wyrębek H., *Źródła finansowania inwestycji ekologicznych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2009, nr 82, s. 43–63.
107. Witkowski J., *Zaangażowanie samorządów gminnych w działania na rzecz ochrony przyrody na przykładzie gmin województwa lubelskiego*, *Ekonomia i Środowisko* 2008, no. 1(33), 118–129.
108. Witkowski J., *Rola walorów przyrodniczych w rozwoju lokalnym w świetle dokumentów strategicznych na przykładzie wybranych gmin Lubelszczyzny*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 2015, nr 391, 257–265.
109. Wiszczun E., *Koncepcja społecznej odpowiedzialności w świetle realizacji usług polityki społecznej*, [w:] *Etyczny wymiar odpowiedzialnego biznesu i konsumeryzmu na początku XXI wieku*, Karczewski L., Kretek H. (red.), Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu, Racibórz 2013.
110. Wolańska – Kamińska A., Ratajczyk N., *Powolywanie lokalnych form ochrony przyrody przez samorzady gmin wiejskich*, *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie* 2014, T. 14. Z. 1 (45), 129–142.
111. Woźniak M., *Zrównoważony rozwój jako strategia definiująca nowoczesne gospodarowanie przestrzenią w Polsce (aspekty prawne)*, *Ekonomia i Prawo* 2011, vol. 7, 129–144.

112. *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski*, Główny Urząd Statystyczny, Katowice 2015.
113. Zalega T., *Konsumpcja. Determinanty, Teorie, Modele*, Wyd. PWE, Warszawa 2012.
114. Zaleśna A., *Kompetencje zarządzających w przedsiębiorstwach społecznie odpowiedzialnych*, Wyd. Difin, Warszawa 2019.
115. Zarębska J., Zarębski A., *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań gospodarki o obiegu zamkniętym*, „General and Professional Education” 2018, nr 2, 25–31.
116. Zielińska A., *System wskaźników rozwoju zrównoważonego i ekorozwoju dla obszarów przyrodniczo cennych*, *Ekonomia i Środowisko* 2013, Nr 3(46), 79–89.
117. Ziemblicki B., *Zrównoważony rozwój z perspektywy prawa międzynarodowego i europejskiego*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 2016, nr 452, 149–163.
118. Ziętara W., *Struktury sieciowe europejskiego ruchu politycznego Zielonych*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 2017, vol. XXIV, 2, 119–136.
119. Żelazna A., Bojanowska A., Buraczyńska B., *Consumer Attitudes on the Food Market: The Case of Poland*, „European Research Studies Journal” 2021, vol. 24, nr Special Issue 2, s. 311–321.
120. Żelazna A., *Społeczna odpowiedzialność w procesie gospodarowania a zrównoważona produkcja i konsumpcja*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2013.
121. Żelazna A., Bojar M., Bojar E., *Corporate social responsibility towards the environment in Lublin region, Poland: A comparative study of 2009 and 2019*, „Sustainability” 2020, vol. 12, nr 11.
122. Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuta B., *Ekonomika konsumpcji, elementy teorii*, Wyd. SGGW, Warszawa 2002.

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1892).
2. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2018 r. poz. 994, 1000, 1349, 1432, 2500).
3. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2017 r. poz. 1785).
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2020 r. poz. 1219, 1378).
5. Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1821).
6. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2018 r. poz. 1945).

7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r. poz. 1614, 2244, 2340).
8. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2018 r. poz. 2081).
9. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2015 r. poz. 1936, 2171).

Strony internetowe

1. Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL> [18.01.2021].
2. Centralny rejestr Form Ochrony Przyrody, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, <http://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/search.jsf> [19.12.2020].
3. Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Lublinie, lublin.rdos.gov.pl/oscieci [04.02.2021].
4. https://www.oeko-tex.com/media/download/OETS_100_Shop_Smart_PL.pdf [27.07.2019].
5. www.bezpiecznedziecko.eu/bezpieczne-produkty-wlokiennicze-sprawdzaj-swiadomie [27.07.2019].
6. <http://www.mz.gov.pl/leki/wyroby-medyczne/znak-ce> (27.07.2019).
7. <http://www.znak-b.pl/Strona.htm> [27.07.2019].
8. http://eko-znaki.pl/agro_sfera.htm [27.07.2019].
9. <http://www.ekologia.pl/wiedza/znaki/zywnosc/krav,6684.html> [27.07.2019].
10. <http://ulicaekologiczna.pl/zdrowy-styl-zycia/etykiety-ekologiczne-polski-znak-ekoland> [27.07.2019].
11. <http://www.ekologia.pl/wiedza/znaki/produkty/eurolisc,11841.html> [27.07.2019].
12. <http://www.bioplanet.pl/znakowanie-produktow> [27.07.2019].
13. <http://ecobelle.pl/eciakademia/certyfikaty/cosmebio/> [27.07.2019].
14. <http://www.nonique.cz/pl/index.php/bdih> [27.07.2019].
15. <http://www.bentleyorganic.pl/soil-association,132,11.html> [27.07.2019].
16. <http://www.sklep-naturalnie.pl/certificate> [27.07.2019].
17. <http://www.pcbc.gov.pl/pl/kosmetyki-kosmetyk-ekologiczny> [27.07.2019].
18. <http://ekoprzystanek.blogspot.com/2013/08/wspolny-znak-cosmos.html> [27.07.2019].
19. <http://nowe-trendy.blog.onet.pl/2011/05/18/ekokosmetyki/> [27.07.2019].
20. <http://ulicaekologiczna.pl/zdrowy-styl-zycia/etykiety-ekologiczne-%E2%80%93-ecolabel/> [15.07.2019].
21. <http://www.biella.pl/pol/firma/odpowiedzialnosc/srodowisko/blekitny-aniol/> [25.07.2019].
22. <http://www.ekologia.pl/wiedza/znaki/produkty/znak-ekologiczny-eko,6672.html> [20.07.2019].